

СЛАВИСТИЧКИ СПИСИ

Ј. Гинић • Фонетика руског језика

Јелена Гинић

Фонетика руског језика

Београд • 2022.

Едиција
СЛАВИСТИЧКИ СПИСИ

Уредник
Рајна Драгићевић

Јелена Гинић
ФОНЕТИКА РУСКОГ ЈЕЗИКА

Рецензенти
Проф. др Биљана Марић
Проф. др Дејан Марковић
Доц. др Ана Батас

ISBN 978-86-81622-10-0

Предговор	9
УВОД	13
Језик. Писани и усмени језик. Језик и говор.....	13
Шта је фонетика? Слово и глас.	14
Дисциплине фонетике.	
Супстанционална и лингвистичка фонетика.....	15
Општа и посебна фонетика.	
Синхронијска и дијахронијска фонетика	17
Фонетске јединице и фонетске особине.	
Сегментне и супрасегментне фонетске јединице и њихове особине.....	18
1. Поновите и одговорите.....	20
Урадите задатке	20
СУПСТАНЦИОНАЛНА СЕГМЕНТНА ФОНЕТИКА.	
ГЛАСОВИ РУСКОГ ЈЕЗИКА.....	22
Говорни гласови. Фазе изговора говорних гласова.	22
Сугласнички и самогласнички гласови.....	23
Сугласнички гласови руског језика	
у позицији пред самогласничким гласом.	25
Акустичка класификација сугласничких гласова	27
2. Поновите и одговорите.....	30
Урадите задатке	31
Артикулациони аспект фонетских описа	32
Грађа човековог говорног апарата.....	32
Доњи спрат говорног апарата. Дисајни апарат.	33
Средњи спрат говорног апарата. Гркљан с гласним жицама.	35
Горњи спрат говорног апарата.....	35
Значај артикулационе класификације сугласничких гласова	37
Артикулациона класификација сугласничких гласова.....	38
3. Поновите и одговорите.....	45
Урадите задатке	46
Артикулационо- акустичка класификација сугласничких гласова.	48
4. Поновите и одговорите.....	53
Сугласнички гласови руског језика у односу	
на сугласничке гласове српског.....	53
Сугласнички гласови [б], [п], [б'] и [п']	56
Сугласнички гласови [в], [ф], [в'] и [ф']	58
Сугласнички гласови [з], [с], [з'] и [с'].....	60
Сугласнички гласови [д], [т], [д'] и [т']	61
Сугласнички глас [ц].....	63
Сугласнички гласови [ж] и [ш]	65
Сугласнички гласови [ж':] и [ш':].....	66
Сугласнички глас [ч'].....	68
Сугласнички гласови [г], [к], [г'] и [к']	69
Сугласнички гласови [х] и [х']	72
Сонанти [м] и [м']	73
Сонанти [н] и [н'].....	74

Сонанти [л] и [л']	75
Сонанти [р] и [р']	77
Сонант [ј]	81
5. Поновите и одговорите.....	85
Урадите задатке.	88
Вокалски гласови руског језика. Класификација вокалских гласова руског језика	91
Акомодација, адаптација вокала	93
6. Поновите и одговорите.....	95
Урадите задатке.	97
Акцентовани глас [á] у руском језику у поређењу са српским	98
Акцентовани глас [ǎ] у руском језику у поређењу са српским.....	99
Акцентовани глас [ó] у руском језику у поређењу са српским.....	100
Акцентовани глас [ǒ]	100
Акцентовани глас [ǐ] у руском језику у поређењу са српским.....	101
Акцентовани глас [Ǘ] у руском језику у поређењу са српским	101
ФОНЕТСКА ТРАНСКРИПЦИЈА.....	102
Руска фонетска транскрипција.	104
Знаци руске фонетске транскрипције.....	105
Означавање самогласничких гласова	105
Дијакритички знаци и дијакритичка слова самогласничких гласова	106
Самогласнички гласови акцентованих слогова.....	107
Редуковани самогласнички гласови. Редукција вокалских гласова као појава. Квантитативна и квалитативна редукција.....	108
Степени редукције.....	109
Први степен редукције.....	110
Други степен редукције.....	110
Гласови [и], [ы] и [у] у првом и другом степену редукције.....	111
Глас [а] у првом степену редукције.....	112
Глас [а] у другом степену редукције	113
Глас [о] у првом степену редукције.....	114
Глас [о] у другом степену редукције.....	114
Глас [э] у првом и другом степену редукције	114
7. Поновите и одговорите.....	115
Урадите задатке.	116
Означавање сугласничких гласова	116
8. Поновите и одговорите.....	118
Урадите задатке.	118
ЛИНГВИСТИЧКА ФОНЕТИКА (ФОНОЛОГИЈА).....	119
Функција фонетских јединица.....	119
Принцип обједињавања гласова.....	120
Појам фонеме.....	122
Иван Александрович Бодуен де Куртене (1845–1929).....	122
Фонолошка теорија Прашког лингвистичког кружока (1926–1953)	123
Правила идентификације, издвајања фонема у језику.....	124

Класификација опозиција Трубецког.....	125
Московска фонолошка школа (МФШ).....	128
Појам алтернације гласова.....	128
Позиционе алтернације гласова.....	128
Непозиционе алтернације гласова.....	129
Гласови су различити – фонема је иста.	130
Фонеме су различите – глас је исти. Неутрализација.....	131
Класификација фонолошких позиција.	132
Морфемски критеријум.....	134
Хиперфонема.....	134
9. Поновите и одговорите.....	135
Урадите задатке.....	136

АЛТЕРНАЦИЈЕ ГЛАСОВА 139

Алтернације звучних и беззвучних сугласничких гласова.....	139
10. Поновите и одговорите.	143
Урадите задатке.	144
Алтернације тврђих и меких (палатализованих и непалатализованих) сугласничких гласова.....	145
Ортоегија савременог руског књижевног језика.....	151
11. Поновите и одговорите.	153
Урадите задатке.....	154
Алтернације зубних и предњонепчаних сугласничких гласова.....	155
Гласови [с] и [з] пред предњонепчанима.....	155
12. Поновите и одговорите.	157
Урадите задатке.....	158
Гласови [т] и [д] пред предњонепчанима.....	160
Алтернације зубних експлозивних и зубних африката.....	162
13. Поновите и одговорите.	164
Урадите задатке.....	165
Алтернације предњонепчаних африката и предњонепчаних фрикативних.....	166
14. Поновите и одговорите.	170
Урадите задатке.....	170
Алтернације задњонепчаних експлозивних и задњонепчаних фрикативних.....	169
Алтернације дугих и простих сугласничких гласова.....	171
15. Поновите и одговорите.	174
Урадите задатке.....	175
Алтернације сугласника с нулом гласа.	175
Алтернације гласова [и] и [ы].....	179
16. Поновите и одговорите.	181
Урадите задатке.....	181

ИЗГОВОР ГРАМАТИЧКИХ ОБЛИКА..... 183

Изговор неакцентованих вокалских гласова у именичким наставцима	183
Изговор неакцентованих вокалских гласова у придевским наставцима	185
Изговор неакцентованих вокалских гласова у глаголским наставцима	187
17. Поновите и одговорите	188
Урадите задатке	189

СУПСТАНЦИОНАЛНА СУПРАСЕГМЕНТНА ФОНЕТИКА. 190

Лексички акценат	190
Тип акцента. Фонетски корелати руског акцента	190
Интензитет (субјективно „гласноћа“) акценатованог вокалског гласа у руском језику.....	191
Тип акцента. Фонетски корелати српског акцента	192
Акценатско језгро. Потебњина формула.....	193
Локализација акцента у речи руског језика. Неаутоматизовани (нефиксирани) акценат	194
Покретни акценат	195
Место акцента у речима са истом етимологијом у руском и српском језику	196
Фонетска реч.....	197
Ослабљени (допунски) акценат	200
18. Поновите и одговорите	200
Речи с ослабљеним акцентом.....	201
19. Поновите и одговорите	204
Урадите задатке	205

ИНТОНАЦИЈА 206

Интонација = кретање мелодијског тона	206
Интонациона терминологија	207
Супрасегментне (прозодијске) јединице	207
Исказ	207
Фонетска синтагма.....	207
Слог.....	208
Супрасегментна (прозодијска) својства	209
Кретање мелодијског тона. Дијапазон и регистри.....	209
Синтагматски акценат.....	209
Акценат исказа.....	210
Логички акценат	210
Индивидуални дијапазон гласа.....	210
Дијапазон књижевног језика и северних и јужних говора	211
Модел интонационих конструкција (ИК, „и-ка“. Ј. А. Бризгунове).....	212
Делови интонационе конструкције	212
Прва интонациона конструкција (ИК-1).....	213
Друга интонациона конструкција (ИК-2).....	214

Трећа интонациона конструкција (ИК-3).....	215
Изражавање упитности у руском и српском језику.	217
ИК-3 и унутрашње фонетске синтагме у руском и српском. Прототип узлазног кретања тона	219
Четврта интонациона конструкција (ИК-4).....	220
ИК-3 и ИК-4 у унутрашњим фонетским синтагмам.	221
Пета и шеста интонациона конструкција (ИК-5 и ИК-6).....	222
Подела исказа на фонетске синтагме. Сегментација	224
Сегментација руског језика у поређењу са српским.....	225
Интонационе јединице руског језика без могућности сегментације.....	228
20. Поновите и одговорите.	229
АРТИКУЛАЦИОНА БАЗА.	231
Артикуларна база руског језика у поређењу са српском.....	232
21. Поновите и одговорите.	233
Литература.....	234
Интернет-извори.....	245

ПРЕДГОВОР

Уџбеник *Фонетика руског језика* настао је на основу вишегодишњег предавања фонетике руског језика на Филолошком факултету у Београду студентима модула *Руски језик, књижевност, култура*. Фонетика руског језика, поред морфологије, учи се у оквиру предмета *Руски језик 1* и *Руски језик 2*.

Учење руског језика на Универзитету у Београду датира од 1878. године. Чувени универзитетски професор руског и пољског језика, Радован Кошутић, 1919. године објавио је у Петрограду уџбеник фонетике: *Граматика рускога језика. I. Фонетика А. Општи део*. Ова књига представља сјајан научни опис руског гласовног система с детаљним поређењем са српским гласовним системом. О квалитету поменуте књиге говоре и чињенице да је Радован Кошутић веома цитиран и данас. На основу ове обимне монографије која има 512 страна, 1969. године у Београду у уредништву Радована Лалића приређен је и објављен уџбеник фонетике руског језика, под називом *Граматика руског језика. I. Гласови* (232 стране).

У српској говорној средини објављена су још два уџбеника руске фонетике. Један је уџбеник новосадског професора Ђорђа Јазића из 1966. године: *Основи фонетике руског језика*, а други, четрдесетак година касније, уџбеник београдског професора фонетике руског језика, Александра Терзића, нашег професора, из 2003. године: *Фонетика руског језика*.

После скоро двадесет година од објављивања уџбеника Александра Терзића, уџбеника по коме смо и ми учили, након појављивања бројних уџбеника руске фонетике за изворне говорнике, научних радова из руске фонетике (крајем XX и у XXI веку), после појављивања Великог ортоепског речника (2012 прво издање; друго допуњено и прерађено издање 2017), после стабилизације појма ортоепија, створила се потреба за новим уџбеником руске

фонетике, намењеног студентима руског језика чији је матерњи језик српски.

Преглед фонетике руског језика у уџбенику *Фонетика руског језика* настао је под утицајем бројних аутора и литературе коју смо читали. Прилагођен је студентској популацији и сврси учења језика: правилном усвајању руског изговора, уз обавезно разумевање основних савремених фонетских појава и процеса.

Уџбеник почиње кратким уводом, којим се студентима приближава фонетика као наука која се бави усменом речју, прелази се на преглед гласовног система руског језика, класификацију сугласничких гласова према артикулационим и акустичким особинама, класификацију вокалских гласова и редукацију неакцентованих вокала. Идеја је била да у релативно кратком времену студенте упознамо с основама гласовног система руског језика који се у огромној мери разликује од српског и уједно с основним појавама и процесима које га одликују (допунским артикулацијама, у првом реду палатализацијом, утицајем палатализације на акцентоване вокалске гласове, редукацијама вокалских гласова, адаптацијом вокала). Следи детаљан опис гласова руског језика у односу на гласове српског, уз опис методичких поступака за њихово што боље усвајање.

Студентима се на почетку учења може чинити да су руски и српски језици сродни и фонетски. Међутим, њихова сродност се, можда и најмање, односи на фонетски ниво: они се веома разликују – почев од броја гласова, самих артикулација гласова, огромног броја палатализованих гласова у руском језику, природе акцента у два језика, понашања акцентованих и неакцентованих вокала, па до интонације, односно кретања мелодијског тона у исказу и мањим јединицама, руски и српски имају мноштво разлика које су веома важне за разумевање и прилично компликоване за усвајање. Стога смо укључили у дати уџбеник и описе сугласничких и самогласничких гласова (који често у фонетикама савременог руског језика као матерњег одсуствују), контрастирајући њихов изговор с изговором гласова српског језика. Као основ за опис артикулације руских гласова послужила нам је књига Н. А. Љубимове из 2011. године (*Лингвистические основы обучения артикуляции русских звуков. Постановка и коррекция*). Дата књига представља класични образац методике наставе руске фонетике који је временом унапређиван. Све схеме го-

ворних органа које су рађене према рендгенограмима, а налазе се у овом уџбенику, преузете су из ове књиге, на шта је, код сваке слике, и указано.

Гласови имају улогу у идентификацији и разликовању значења већих, значењских јединица, односно морфема и речи. Поред описа и контрастирања гласова руског и српског језика, у уџбенику је представљен и фонолошки аспект у оквирима Московске фонолошке школе и с основним полазиштима која су неопходна за разумевање функционисања гласовног система савременог руског књижевног језика. Московска фонолошка школа представљена је у највећој мери према класичном уџбенику руске фонетике М. В. Панова из 1979, али и новијим уџбеницима С. В. Књазева и С. К. Пожарицке, Л. Л. Касаткина. У духу фонологије Московске фонолошке школе настављамо с описом алтернација гласова. Код појединих алтернација код којих је могућ варијантни изговор, уводимо и појам ортоепије и ортоепеме, као јединице руског језика при чијем читању су могуће варијанте: некада, у доба када је настала *Фонетика руског језика* Александра Терзића, ових варијанти изговора било је највише две. Данас, како о томе сведочи *Велики ортопески речник*, норма се развила у правцу плурализма, те су могуће и петочлане и шесточлане ортоепеме. Другим речима, поједине, најчешће, сугласничке групе, могуће је изговорити на пет или шест различитих начина, а да сви до једног припадају позитивној страни кодификације. Говорећи о алтернацијама гласова, уводимо и појам ортоепије и ортоепеме и појаве посматрамо двојако: из угла фонологије и ортоепије.

Следи одељак који говори о супрасегментним особинама: акценту и интонацији. Дати делови већим делом су преузети и прилагођени из докторске дисертације (Гинић 2013). Пишући о природи руског ацента указивали смо на тешкоће усвајања, поредили с природом српског акцента. Руску интонацију дали смо у кључу седам интонационих конструкција Ј. А. Бризгунове, поредећи кретање мелодијског тона код различитих типова исказа са српским, увели појмове дијапазона гласа, регистара, сегментације исказа на мање целине (фонетске синтагме), указали на велике разлике у интонационим навикама руског и српског језика и огромним тешкоћама које изворни говорници српског језика (и не само српског) имају приликом усвајања руске интонације, чије недовољно добро усвајање и представља основни извор „страног акцента”. Коначно, завршавамо

књигу појмовима артикулационе базе, указујући на особине руске артикулационе базе, поредећи је са српском.

У уџбенику постоји 20. делова који помажу усвајање градива: то су питања (део *Поновите и одговорите*) и задаци (*Урадите задатке*).

Захваљујем, пре свега, рецензентима, који су пажљивим читањем и коментарима учинили да ова књига буде боља, свом професору, Александру Терзићу, који је фонетику предавао с великом љубављу, својим колегама, пријатељима и породици.

УВОД

Језик. Писани и усмени језик. Језик и говор.

Човек, људско друштво, не може постојати без размене мисли и искустава, односно, комуникације, писане или усмене. Човек може размењивати мисли и искуства с другим човеком и другим начинима, не само говором. Људи се међусобно могу споразумевати мимиком и гестовима. Говори се и о телепатском начину комуникације, односно размене мисли, за који, претпостављамо, да није могућ. Мислимо да је једно сигурно: да је телепатски начин размене мисли и искустава могућ, језик вероватно, у облику у ком га данас познајемо, не би ни настао. Недвосмислено данас можемо рећи да је најсавршенији систем општења међу људима, најсавршенији систем размене мисли, искустава, информација – језик – писани или усмени.

Како пише Норберт Хершковиц (Herškovic 2011: 16–18), развој сложеног симболичког језика отворио је врата знатно сложенијим радњама и начинима размишљања. Овакав језик поспешио је способност апстрактног мишљења, каузалног мишљења (везом прошлости и садашњости). Ефикасност памћења и формулисања циљева, вршења различитих радњи и процене њихових резултата, такође је поспешио развијени симболички човеков језик. Даље, развој симболичког језика унапредио је разумевање сопствених и туђих мисли, намера осећања (емпатија), омогућио развој морала и етике, дефинишући категорије „доброг” и лошег”. Без језика нема ни културе, књижевности, науке, чије се вредности и достигнућа преносе из генерације на генерацију (опширније о развоју симболичког језика Herškovic 2011: 16–18).

Интересантна су нам размишљања Михаила Викторовича Панова, чувеног руског фонетичара и једног од највећих фонетичара XX века, о томе да написану реч посматрамо као нешто веома озбиљно, с поштовањем, док усмену реч често посматрамо као нешто далеко мање битно. Управо ово је она лажна слика коју морамо напустити када почнемо да учимо фонетику: усмена реч, односно говор, примарна је у језику и примарна је у односу на писану реч. Човек, када се роди, прво учи да говори, па тек онда да чита и пише. Готово сваки човек говори више него што чита, и слуша више него што пише (Па-

нов 1979: 4). Све ово што смо навели није очигледно само у односу фонетике и правописа, само у односу говора и писања, већ и у другим сферама живота: људи су склонији (можда данас све мање) да верују оном што виде написано, објављено. Чињеница коју смо негде прочитали као да постаје истинита самим тим јер је написана.

Шта је фонетика? Слово и глас.

Фонетика је наука о звучној/звучковној страни језика, како каже М. В. Панов (Панов 1979: 4). Или, фонетика је дисциплина лингвистике (науке о језику) која проучава звучковну страну говора (комуникације) (Књазев, Пожарицка 2005: 11). Веома је важно да обраћамо пажњу на звучковну (гласовну) страну говора, на фонетску реч, на глас, као на најмању јединицу овакве речи, нарочито ми, матерњи говорници српског језика. Захваљујући нашем правопису, у чијој је основи фонетски правописни принцип, те „пишемо као што говоримо“, већина говорника српског језика дубински не разликује појмове „слово“ и „глас“. Чак и студенти руског језика, после савладаног курса из фонетике на првој години студија русистике, потискују и заборављају дистинкцију „слово“, „глас“, враћајући се „слову“ као почетку свега, јер, слово се – пише, а оно што се пише, има већу вредност од оног што се изговара. Па често уместо појма „глас“, употребе појам „слово“, не и обрнуто.

Да бисмо у што већој мери предупредили мешање појмова „слово“ и „глас“, у уџбенику ћемо их разликовати и терминолошки, иако ово није својствено терминологији српског језика. Нећемо користити само називе сугласник и самогласник, јер је нејасно да ли се односе на слово или глас, могу се односити на обоје, а само неразликовање појмова „слово“ и „глас“ већ уноси забуну у дубинско разумевање датих појмова. Користићемо појмове **сугласнички** и **самогласнички глас**, **сугласничко** и **самогласничко слово**. Руски језик прави дистинкцију између слова и гласа родом именица придевске деклинације којима се именују појмови слова и гласа: **сугласнички глас** = *согласный* (звук), **сугласничко слово** = *согласная* (буква). Исто је и код самогласничких гласова и слова: *гласный* (звук) = **самогласнички глас**, *гласная* (буква) = **самогласничко слово**.

Невероватна је и чињеница да се не можемо ослободити навика усмене речи ни када пишемо, читамо и мислимо. Када читамо у себи

– механизам неуромишићне контроле у мишићима говорног апарата, највише у мишићима језика, покреће се, као када читамо наглас. Слово је само „рухо” гласа, како каже М. В. Панов. Слово се пише и чита, а глас изговара и чује. Читајући слово, изговарамо глас (или више гласова) које дато слово означава.

О неразликовању слова и гласа писао је и Бодуен де Куртене. Онај ко не разликује писмо и језик, слово и глас, „тешко да се може одучити, а можда се и никако не може одучити од тога да не меша човека с личном картом, националност с азбуком, људску врлину с чином и звањем”, другим речима, суштину, с нечим спољашњим (у Панов 1979: 6).

Дисциплине фонетике. Супстанционална и лингвистичка фонетика¹

Лингвистика као наука о језику проучава неколико језичких нивоа: фонетику, морфологију, лексикологију, синтаксу... Дакле, фонетика је део лингвистике који се бави звуковном страном говора.

С једне стране, фонетика се бави супстанцом, односно, најмањим елементом, најмањим сегментом (гласом) који саздаје звуковну страну језика и његовим особинама. С друге стране, она посматра и улогу најмањег сегмента језика, односно, језичке супстанце (гласа) у преношењу значења у оквиру већих, значењских јединица, односно, морфема и речи. Овим се бави лингвистичка фонетика или фонологија. Више о лингвистичкој фонетици, односно фонологији, биће речи на странама 119–138. Први део књиге бавиће се управо супстанционалном фонетиком, махом артикулационом фонетиком, у знатно мањој мери акустичком, а тек у назнакама и перцептивном фонетиком.

Супстанционална фонетика (*субстанционална фонетика*) проучава управо звуковну страну говора, и то у физичком смислу. Узмимо као најзгоднији пример неки глас, на пример, глас [d]. Сваки глас можемо посматрати из више углова: можемо посматрати на који начин раде артикулаторни органи да би се дати глас изговорио (шта ради језик, на ком месту с пасивним говорним органом прави преграду, на који начин се та преграда савладава). Па и шире, можемо

---

¹ Поделу фонетике као науке на две дисциплине – супстанционалну и лингвистичку фонетику, односно, фонологију, дају Књазев и Пожарицка, од којих је оваква подела преузета (Књазев, Пожарицка 2005, Књазев, Пожарицка 2011). Дати уџбеник својим већим делом ће се бавити управо супстанционалном фонетиком.

посматрати говорне органе од тренутка узимања ваздушне струје у плућа, издисаја на ком ћемо изговорити овај глас. Све ове елементе, па и целокупно кретање говорних органа које је уобичајено за изговор конкретних говорних гласова матерњег језика (артикулативну базу, о којој ће бити више речи на странама 231–233), проучава **артикулативна фонетика** (*артикуляциџнная фонџтика*). Другим речима, артикулативна фонетика проучава механизам стварања говора (*механџзм речепроизвџдства*) и анатомско-физиолошку артикулативну базу (*анџтомо-физиологџческую артикуляциџнную бџзу*) (према Књазев, Пожарицка 2011: 16). Други угао из ког можемо посматрати глас је – **акустички**: изговоривши одређени глас, на пример, [d], добијамо звучни сигнал који посматрамо као физичку јединицу с одређеним звучним карактеристикама (учесталост, интензитетом, дужином, спектром). Све наведене компоненте гласа су мерљиве различитим апаратима, односно компјутерским програмима. Гласом посматраним из овог угла бави се **акустичка фонетика** (*акустџческая фонџтика*). И, коначно, механизмом перцепције гласа, при мања гласа на слух, бави се **перцептивна фонетика** (*перцептџвная фонџтика*). Перцептивне особине гласа, односно, шта је то што слушалац чује у конкретном гласу који изговори неки говорник, нису мерљиве. Основни задатак перцептивне фонетике је у томе да успостави однос између гласа који је изговорен и гласа који је конкретан слушалац чуо. Анализа грешака које настају при опажању на слух, односно перцепцији (на руском се овакве грешке називају *ослџшки*) помаже у томе да се испоље различите карактеристике фонетског система одређеног језика (Касаткин 2003: 22).

Лингвистичка фонетика или фонологија бави се улогом језичке супстанце (гласа) у идентификацији и разликовању значења морфема и речи (значењских јединица). Сам глас нема значења, али и те како учествује у идентификацији значења конкретне речи. Више о овој области на странама 119–138.

	дисциплине фонетике (раздѣлы фонѣтики)	основни објект проучавања (основной объект изучения)
супстанционална фонетика (субстанциональная фонѣтика)	артикулациона фонетика (артикуляционная фонѣтика)	механизам стварања говора (механизм речепроизводства)
	акустичка фонетика (акустическая фонѣтика)	звучни (акустички) сигнал звукóвóй (акустический) сигнал
	перцептивна фонетика (перцептивная фонѣтика)	механизам перцепције гласа механизм речевоспријатия
лингвистичка фонетика (лингвистическая фонѣтика)	фонологија (фонология)	гласовни систем језика звукóвóя систéма языка

Табела 1. Дисциплине фонетике. Супстанционална и лингвистичка фонетика (према Књазев Пожарица 2011: 17)

Општа и посебна фонетика. Синхронијска и дијахронијска фонетика.

Општа фонетика (*общая фонѣтика*) бави се фонетским карактеристикама различитих светских језика уопште. **Посебна фонетика** (*частная фонѣтика*) бави се фонетским чињеницама конкретног језика, као што се ова књига бави фонетским чињеницама руског језика. Притом, дата књига даје опис фонетских чињеница савременог руског књижевног језика, што, другим речима, зовемо **синхронијским описом, синхронијском фонетиком** (*синхронное описание; синхронная фонѣтика*), док се **дијахронијска фонетика** бави историјским променама у фонетици конкретног или више језика (*диахроническая фонѣтика*). Дакле, фонетика руског језика, која представља предмет датог уџбеника, јесте синхронијска посебна фонетика.

Фонетске јединице и фонетске особине. Сегментне и супрасегментне фонетске јединице и њихове особине

Овде ћемо још детаљније одговорити на питање шта је, у ствари, предмет фонетике, чиме се то фонетика бави. Рекли смо да супстанционална фонетика посматра говор из различитих аспеката. А из чега се све тај говор, односно говорни ланац састоји? Да ли су то само гласови, који се надовезују један на други без паузе (у оквиру речи) и с мањим паузама (на границама речи и исказа). Да ли је само скуп гласова довољан да се може реализовати нека фонетска реч? Или недостаје још нешто?

Говорни ланац посматрамо из два угла: угла јединица (*фонетические единицы*) и њихових особина (*фонетические признаки, свойства*). Шта су то фонетске јединице? Већ нам наслов говори да фонетске јединице могу бити двојаке: сегментне (*сегментные*) и супрасегментне или прозодијске (*суперсегментные или просодические*).

Једина сегментна јединица јесте глас: то је сегмент од ког нема мањег у говорном ланцу. **Сегментне особине** конкретног гласа, на пример, гласа [d] су: тврдоћа, звучност, предњојезично-зубно место творбе, експлозивни начин творбе.

Другим речима, сугласничке гласове посматрамо у односу на њихове **четири сегментне особине**, а то су: звучност/беззвучност (учешће тона/ шума), тврдоћа/ мекоћа, место творбе и начин творбе.

Најмања супрасегментна или прозодијска јединица је **слог** (*слог*), од ње је већа **фонетска реч** (*фонетическое слово*), затим **фонетска синтагма** (*фонетическая синтагма*). Последња јединица, највећа у низу је **исказ** (*высказывание, фраза*). Супрасегментне особине које обликују супрасегментне јединице су **акценат речи** (*словесное ударение*) и **интонација** (*интонация*). Акценат и интонација су, у ствари, особине фонетске речи, односно фонетске синтагме и исказа (Князев, Пожарицкая 2011: 19).

Вокалски глас се може посматрати као сегментна или као супрасегментна јединица. Пошто конкретан вокалски глас који је сегмент говорног ланца, носи информацију о акценту (било да је акцентован или неакцентован), ми ћемо самогласничком гласу приступати као супрасегментној јединици. С тим што изловано изговорен конкретан вокалски глас (изолован од фонетске речи) можемо посматра-

ти и као сегментну јединицу која има своје сегментне особине: конкретну висину, ред и учешће усана.

	сегментне (линијске) <i>сегментные (линейные)</i>	супрасегментне, прозодијске <i>суперсегментные (просодические)</i>
јединице <i>единицы</i>	глас (звук); еталон гласа	слог, фонетска реч, фонетска синтагма, исказ <i>(слог, фонетическое слово, фонетическая синтагма, высказывание)</i>
особине <i>признаки</i>	тврдоћа/ мекоћа, звучност/ безвучност, место, начин творбе (сугласнички гласови); ред, висина, учешће усана (самогласнички) <i>(твёрдость/ мягкость, звонкость/ глухость, место, способ образования (согласные звуки); ряд, подъём, участие губ (гласные звуки)</i>	акцент речи, интонација <i>(словесное ударение, интонация)</i>

Табела 2. Сегментне и супрасегментне фонетске јединице и њихове особине (према Књазев Пожарица 2011: 19)

Поред термина фонетика, нешто ћемо рећи о још једном термину који ће бити неопходан за разумевање варијантног изговора конкретних гласовних група² и гласовних алтернација или варијантних акцената, а то је термин **ортоепија** (*орфоэпия*). „Ортоепија проучава и квалификује варијанте изговора речи и морфосинтаксичких речи, које се реализују у истој позицији” (Касаткин 2007: 345). Исти облици, исте гласовне групе, могу се изговорити двојако или тројако (а некада и на више од три начина), тако да је сваки од ових могућих начина изговора прихватљив. Према Касаткину, фонетика у ширем смислу подразумева фонетику у ужем смислу, чија је основна јединица глас, фонологију, чија је основна јединица фонема, и ортоепију – чија је основна јединица ортоепема (Касаткин 2011: 32).

² Варијантност се односи на то да конкретну гласовну групу можемо изговорити на више од једног начина, на два, три или више начина, а да су сви правилни.

1

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Шта проучава фонетика?
2. Шта проучава супстанционална фонетика?
3. Шта проучава лингвистичка фонетика?
4. Која јединица је предмет интересовања артикулационе, акустичке и перцептивне фонетике?
5. Која јединица је предмет интересовања лингвистичке фонетике?
6. Шта су фонетске јединице а шта њихове особине (својства, карактеристике)?
7. Шта су сегментне (линијске) фонетске јединице? Које особине их карактеришу?
8. Шта су супрасегментне (нелинијске) фонетске јединице? Које особине их карактеришу?
9. Зашто је слог најмања супрасегментна, а не сегментна јединица?
10. Можемо ли двојачко посматрати самогласнички глас, као сегментну и као супрасегментну јединицу? Кратко образложите.

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. На линију упишите реч која недостаје.
2. Супстанционална фонетика проучава следеће области: _____, _____ и _____ фонетику.
3. Заокружите **слова** испред сегментних средстава (има више слова испред тачног одговора):
  - а) безвучност
  - б) мекоћа
  - в) фонетска реч

г) фонетска синтагма

д) исказ

ђ) интонација

е) акценат

4. Повежите фонетске особине с њиховим јединицама (с једном јединицом можете повезати две особине).

1) место творбе   а) исказ

2) акценат   б) глас

3) интонација   в) фонетска реч

4) начин творбе

5. У датом исказу издвојите супрасегментне и сегментне јединице (идући од већих ка мањима). Које особине их карактеришу?

Он вчерá заболéл, по́тому не ходíл на факультéт.

СУПСТАНЦИОНАЛНА СЕГМЕНТНА ФОНЕТИКА ГЛАСОВИ РУСКОГ ЈЕЗИКА

Колико гласова има руски језик? Одговор на ово питање зависи од много фактора, зависи од тога с којим степеном прецизности приступамо самом гласу. Можемо рећи да је готово тачна тврдња да један човек никада на идентичан начин не изговори исти глас (у конкретној фонетској речи). Наравно, за идентификовање гласова руског језика гласу не можемо приступити с оваквим степеном прецизности.

Сазнаћемо број сугласничких гласова уколико одговоримо на питање колико је сугласничких гласова пред самогласничким гласом [а]. Број самогласничких гласова сазнаћемо, уколико одговоримо на питање колико је самогласничких гласова под акцентом. Пред гласом [á] налазе се готово сви сугласнички гласови. Под акцентом се пак вокалски гласови не редукују, тако да ћемо посматрати коначан број гласова руског језика у односу на ове две позиције. Гласова може бити још, како ћемо видети касније, у различитим фонетским контекстима. Говорићемо и о датим гласовима, али они не спадају у овај број основних самогласничких и сугласничких гласова.

Говорни гласови (*Зву́ки ре́чи*). Фазе изговора говорних гласова

Гласови говора, минималне сегментне јединице говорног ланца, настају као резултат рада говорних органа. О говорним органима у ширем смислу биће речи нешто касније (странице 32–36). Гласови говора настају радом целокупних говорних органа, почев од плућа, преко гркљана с гласним жицама, па све до усне дупље. Сви гласови руског језика се коначно артикулишу у усној дупљи, и то већина у предњем делу усне дупље, како ћемо видети у артикулационој класификацији. Артикулација сваког говорног гласа има три фазе: фазу **екскурзије** (*экску́рсия*) – артикулациони³ органи из неутралног положаја прелазе у положај неопходан за изговор конкретног гласа; следи фаза **експозиције** (*вѝдѣржка*) – говорни органи се заустављају у датом положају или се успорено крећу (паралелно се одвија зву-

---

³ Разликујемо артикулационе органе (који су у говорном тракту, простору између гласних жица и гркљана) од говорних органа, који подразумевају све органе који учествују у производњи гласа, почев од плућа, закључно с усном дупљом (више на странама 32–36).

чање гласа); коначно, говорни органи се враћају у неутралан положај, чиме се реализује фаза **рекурзије** (*рекурсия*).

Како је занимљиво у свом уџбенику описао ове фазе М. В. Панов, екскурзија је полазак говорних органа на посао, експозиција – заустављање или успорено кретање говорних органа на радном месту, и рекурзија – повратак с посла (Панов 1979: 18).

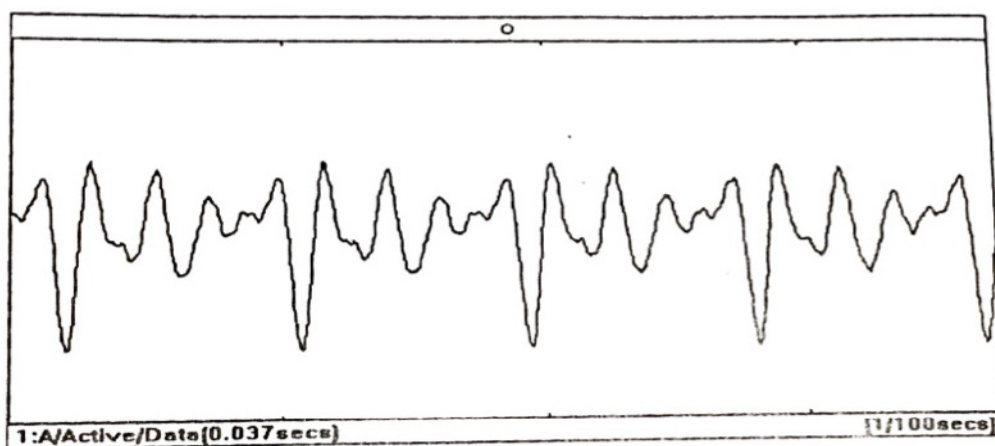
Наравно, само код изоловано изговореног гласа могу се реализовати све три фазе, док се код гласова у говорном ланцу фаза екскурзије реализује приликом изговора првог гласа фонетске речи после паузе, сваки глас обавезно има фазу експозиције (колико фаза експозиције – толико гласова), и, коначно, фазу рекурзије има само последњи глас фонетске речи пред паузом. У осталим случајевима, приликом изговора гласа у говорном ланцу фазе рекурзије претходног и експозиције наредног гласа се преклапају, на пример, у речи *дом* коју наводи М. В. Панов. Врх језика примиче се горњим предњим зубима (реализује се фаза екскурзије); додирнувши зубе, језик се зауставља: ваздушна струја савладава преграду и чује се [d] (фаза експозиције); затим се језик одмиче од зуба, креће ка унутрашњости усне дупље (фаза рекурзије гласа [d] и екскурзије гласа [o]); језик се мало одмиче уназад и придиже се, усне се заобљавају и у том положају се изговара глас [o] (фаза експозиције); затим језик заузима неутралан положај (рекурзија [o]) а усне се примичу једна другој (екскурзија [m]); усне су приљубљене једна уз другу, изговара се [m] (фаза експозиције). Уколико се даље ништа не изговара, усне могу остати у таквом неутралном положају (фаза рекурзије). Било је три експозиције, дакле, три гласа. (према Панов 1979: 18).

Сугласнички и самогласнички гласови (*согласные и гласные звуки*).

У српском језику постоји пет самогласничких гласова: [a], [e], [и], [o] и [y]⁴. С друге стране, постоји 25 сугласничких гласова у позицији пред акцентованим вокалом, навешћемо неколико: [б], [з], [ћ]... Која је основна разлика коју можемо приметити између ове две велике групе гласова? То је, управо, одсуство препреке на коју ваздушна струја

⁴ Увек ћемо све чињенице које се односе на гласовни систем писати у квадратним заградама, које су у међународном фонетском алфabetу, а и у фонетској транскрипцији руског језика која користи ћирилично писмо, обавезне када је реч о презентовању гласова и гласовних ланаца (словова, фонетских речи, синтагми и исказа), другим речима, фонетских факата (за разлику од правописних).

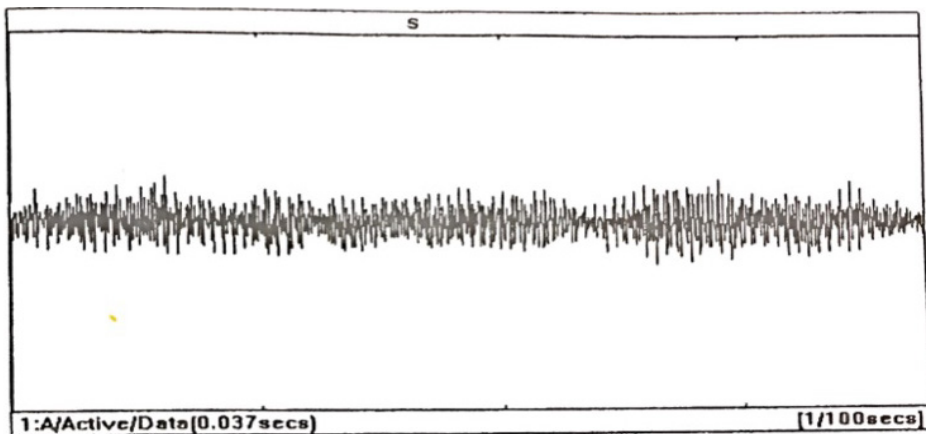
наилази код самогласничких гласова, односно њено присуство код сугласничких гласова. **Препрека** (*преграда, препятствие*) највећа је разлика између сугласничких и самогласничких гласова која је чисто физичке, **артикулационе природе**. При изговору самогласничких гласова ваздушна струја не савладава препреку, док код сугласничких она мора да савлада препреку коју јој постављају артикулациони органи. Ово директно условљава и следећу велику **акустичку разлику** између ове две групе гласова: самогласници су тонски гласови, тонови, док су сугласници – шумови с већим и мањим примесима тона или без тона (чисти шумови, какви су безвучни консонанти). При изговору самогласничких гласова гласне жице осцилирају правилно, односно једна иста „мустра” осцилације се понавља („мустра” = период).

Слика 1. Осцилограм дела звучања гласа [о] из речи *кот*, четири периода (37 ms) осцилација гласних жица (Касаткин 2003: 32)

Када се ради о сугласничким гласовима, овде нема речи о неким периодичним осцилацијама, већ гласна жица осцилира врло произвољно, без „мустре”. Осцилограм сугласничког гласа [с] изгледа овако:

Слика 2. Осцилограм централног дела звучања гласа [с] из речи *осá*, 37 ms. (Касаткин 2003: 33)

Све разлике између две велике групе гласова, самогласничких и сугласничких о којима ћемо даље говорити, зависе од тога има ли у усној дупљи препреке или је нема. Самогласнички гласови се од сугласничких разликују и по напрегнутости мишића говорних органа при изговору. Самогласнички гласови имају **разливену напрегнутост** (*разли́тое напряже́ние*), односно, напрегнутост мишића је равномерно распоређена у усној дупљи, док сугласнички имају **концентрисану напрегнутост** (*концентри́рованное напряже́ние*). Напрегнутост је концентрисана на место препреке коју треба савладати. Уколико изговоримо два гласа која су врло блиска по положају говорних органа, с тим што један има препреку, [j], и гласа без препреке – [и], осетићемо разлику у напрегнутости мишића. **Слаба ваздушна струја** (*сла́бая струя́ вóздуха*) прати самогласнике, док је за сугласничке гласове карактеристична **јака ваздушна струја** (*си́льная струя́ вóздуха*), како би се савладала препрека. Уколико споро изговоримо реч *осá*, осетићемо појачање ваздушне струје на сугласнику [с].

Сугласнички гласови руског језика у позицији пред самогласничким гласом

Руски језик је језик консонантског типа, садржи велики број сугласничких гласова и мали број самогласничких. Због тога опис гласовног система руског језика почињемо баш сугласничким гла-

совима. Сугласнички гласови⁵ у руском језику имају већу информативност него самогласнички, што је веома лако проверити. Значење многих речи можемо релативно лако одгонетнути када наведемо само сугласничке гласове тих речи, на пример: [х-р-ш-й], [к-к-р-з], [п'-р'-т'-р'-т']. Само по самогласничким гласовима тешко би било одгонетнути о којој речи се ради. (Васиљев 1975: 105).

Кратко ћемо илустровати сугласничке гласове руског језика тако што ћемо готово сваки (осим неколико изузетака) приказати у конкретној фонетској речи пред акцентованим самогласничким гласом [á]. Иако ће о фонетској транскрипцији речи бити касније (странице 102–118), већ овде можемо рећи да се руска фонетска транскрипција заснива на руској ћириличној азбуци по принципу: један глас = један знак. За означавање меких сугласничких гласова користи се апостроф, на пример [б']. Лако уочавамо чињеницу да руски језик има само једно сугласничко слово, на пример, б за два сугласничка гласа [б] и [б'], док има два самогласничка слова за један глас⁶. Сугласничке гласове у конкретним фонетским речима наводили смо идући од уснених гласова, преко зубних, предњонепчаних до задњонепчаних, давали прво звучне тврде и меке, па безвучне тврде и меке парњаке (уколико их има).

[б], [б'], [п], [п'],	ба́нт [ба́], лю́бя [бу́а], па́ра [па́], пя́тый [п'а́],
[м], [м'],	ма́ма [ма́], мя́та [м'а́],
[в], [в'], [ф], [ф'],	ва́нна [ва́], в'я́тич [в'а́], фа́брика [фа́], буфе́т [ф'э́],
[н], [н'],	на́ш [на́], ня́ня [н'а́],
[д], [д'], [т], [т'],	да́м [да́], дя́дя [д'а́], та́м [та́], тя́нет [т'а́],
[з], [з'], [с], [с'],	за́л [за́], за́бнет [з'а́] са́м [са́], не́ся [с'а́],
[ц],	ца́пля [ца́],
[л], [л'],	ла́мпа [ла́], ля́мка [л'а́]
[ж],	жа́лость [жа́],
[ш],	ша́ль [ша́],

⁵ Даље у тексту често ћемо користити реч консонант (под којом подразумевамо сугласнички глас). С тим што је реч консонант унеколико ужа по значењу: сугласнички глас обухвата сонанте и консонанте. Више о сонантима и консонантима биће речи нешто ниже, на странама 27–28.

⁶ Иако има разлика у нијансама изговора гласа [á] после тврдих и меких сугласничких гласова (више о датој појави на странама 93–94), ради се о једној фонем, једном „еталону гласа”; овај глас бележи се словима **а** и **я** после сугласничког слова.

[ч'],	ча́с [ч'á],
[ж':],	на дро́жжа́х[ж':á] ⁷ ,
[ш':],	щи́ [ш':í],
[р], [р'],	ра́к [ра́], ря́д [ра́],
[ј],	я́сли [ја́],
[г], [г'], [к], [к'],	га́з [га́], жга́ [г'á], ка́сса [ка́], тка́ [к'á],
[х], [х'].	уха́ [ха́], хи́трый [х'í].

Табела 3. Сугласнички гласови руског језика пред самогласничким гласовима

Пребројавши конкретне гласове у фонетској речи долазимо до дела одговора на питање које смо поставили на самом почетку: Колико сугласничких гласова има руски језик? Одговор је – **37 сугласничких гласова** (*37 согла́сных зву́ков*).

Све сугласничке гласове посматрамо у односу на четири велике карактеристике:

- звучност/ беззвучност
- тврдоћа/ мекоћа
- место творбе
- начин творбе

Прве две особине су парне, односно бинарне: одсуство једне значи присуство друге, док место и начин творбе то нису.

Акустичка класификација сугласничких гласова

Шта је то акустичка класификација? Према којим параметрима се сугласнички гласови акустички класификују? Акустичка класификација представља класификацију гласова према **учешћу тона/ шума** (*уча́стие то́на/шу́ма*) у њиховом звучању. На страни 24 смо видели осцилограм самогласничког гласа [ó] с периодичним осцилацијама гласних жица и осцилограм сугласничког гласа [с] који је чист говорни шум, односно, припада групи шумних беззвучних консонанта (шумови без примеса тона). Управо о присуству тона и шума говори дата класификација.

Све сугласничке гласове према учешћу тона и шума делимо на две велике групе: с једне стране су то **сонанти** (*сонáнты*), с друге –

⁷ Двема тачкама се у фонетској транскрипцији означава дуг глас.

шумни консонанти (*шумные консонанты*). Шумни консонанти обухватају две подгрупе: шумове с примесамa тона, или **звучне консонанте** (*звóнкие консонанты*) и чисте говорне шумове, односно, **безвучне консонанте** (*глухие консонанты*).

Сонаната је у руском језику свега 9. Сонанте можемо окарактерисати као тонове с примесамa шума. Њихови осцилограми веома личе на периодичне осцилације чистих тонова, односно вокала. Управо због тога се пред сонантима, као и пред вокалима, могу изговарати и звучни и безвучни шумни консонанти. Гласови [м], [м'], [н], [н'], [р], [р'], [л], [л'] и [j]⁸ су сонанти руског језика. Када упоредимо девет сонаната с 8 сонаната српског језика ([в], [р], [ј], [л], [љ], [м], [н] и [њ]) видимо да је у српском језику сонант и глас [в]. Овај глас у руском језику је шумни консонант, он има безвучни парњаk – глас [ф].

Остали гласови, када одузмемо 9 од 37, остане 28 – представљају шумне консонанте, који се, у зависности од тога да ли има или нема примеса тона, деле на **звучне** (*звóнкие*) и **безвучне** (*глухие*). Шумни консонанти руског језика (идући од уснених, преко зубних и предњонепчаних ка задњонепчанима):

зв.	[б]	[б']	[в]	[в']	[д]	[д']	[з]	[з']		[ж]	[ж':]		[г]	[г']		
гл.	[п]	[п']	[ф]	[ф']	[т]	[т']	[с]	[с']	[ц]	[ш]	[ш':]	[ч']	[к]	[к']	[х]	[х']

Табела 4. Звучни и безвучни консонанти руског језика

Шумни консонанти се од сонаната разликују функционално: пред звучним шумним консонантом може се изговорити само звучни шумни консонант. Пред безвучним шумним консонантом – само безвучни шумни. Само сонанти имају довољно тона да ис-

⁸ Већина руских аутора, на пример, Бондарко, Касаткин, Акишина и Барановска, Књазев и Пожарицка (Бондарко 1998, Касаткин 2003, Акишина, Барановская 2007, Књазев, Пожарицка 2011) у сонанте убрајају и глас [j], док већина домаћих аутора, на пример Кошутећ (Кошутећ 1969) и Јазић, глас [j] убрајају у шумне консонанте, с тим што Јазић наводи да је [j] само функционално сонант, док је по степену препреке он шумни звучни консонант, како га и класификује (Јазић 1966: 11). Александар Терзић (Терзић 2003) убраја овај глас и у сонанте и у шумне консонанте, што је веома оправдано. Иако глас [j] има две реализације – и шумну консонантску и сонантску, сматрамо да је оправданије класификовати га као сонант; функционално, глас [j] и јесте сонант, односно, пред њим се могу изговорити и безвучни и звучни шумни консонанти. С друге стране, његова сонантска, односно полувокалска варијанта се далеко чешће реализује него консонантска (више о могућим реализацијама гласа [j] видети на странама 81–85).

пред њих могу стајати и звучни и беззвучни, као што могу и пред вокалима.

Поменули смо разлику при класификовању према учешћу тона и шума гласова [в] и [в'] у руском и гласа [в] у српском језику. У руском су оба гласа шумни консонанти, звучни, имају беззвучне парњаке. И у руском језику ови гласови имају сонантске особине: рецимо, испред гласова [в] и [в'] не морају стајати строго звучни консонант (пред звучним шумним може само звучни шумни), већ може и беззвучни шумни консонант, на пример: *свој* [св] или *звонѓк* [зв]. Када се нађе пред беззвучним консонантом, [в] се не може звучно више изговарати, већ ће алтернирати (заменити се) са својим беззвучним парњаком [ф]: *овца* [фц]. Ово је шумна консонантска особина гласа [в], због које је и класификован као звучни шумни консонант. У српском језику [в] је сонант: *овца* [вц], *свој* [св]. Пред њим се могу изговорити и звучни и беззвучни консонанти, због чега га овако класификујемо.

Из табеле видимо да већина консонаната стоји у пару: звучном консонанту махом одговара беззвучни (који све остале сегментне особине има исте). Четири су гласа су без одговарајућих парова – [ц], [ч'], [х] и [х']. Напоменули бисмо да ови гласови немају адекватне парне звучне који се могу изговорити пред вокалом у оквиру фонетске речи. Њихови звучни парњаци, [дз], [дѓж'], [γ] и [γ'] се срећу у различитим фонетским контекстима, али не и пред самогласничким гласовима у оквиру једне фонетске речи. Више о алтернацијама гласова у којима се појављују и поменути гласови видети на странама 139–170.

Степен напрегнутости мишића надгркљанских шупљина и језика већи је код беззвучних шумних консонаната него код звучних. Површина додира беззвучних шумних (на пример, гласа [т]), већа је него при изговору шумних звучних (на пример, гласа [д]). Беззвучни гласови трају нешто дуже него звучни. Већом напрегнутошћу, нешто дужим трајањем, беззвучни гласови компензују одсуство тона: њих је много теже перципирати на слух него звучне (Касаткин 2003: 48–49).

У систему сугласничких гласова постоји 9 сонаната и 28 шумних консонаната. Шумних консонаната је три пута више. Коренских морфема које почињу сонантима у кореновима CVC⁹ је једна трећина, што говори о активнијој употреби сонаната у језику у односу на шумне консонанте. У говору такође постоји тенденција веће употребе со-

---

⁹ C = сугласнички глас (консонант), V = самогласнички глас (вокал).

наната: иако је шумних три пута више него сонаната, у тексту их је више свега један и по пут (Бондарко 1998: 44).

Акустичка класификација обухвата, према Терзићу, (Терзић 2003: 50–51) и класификацију сугласничких гласова по трајању и према перцептивном утиску. Иако ова последња, свакако, припада перцептивним фонетским описима о којима нећемо детаљније говорити, и ми ћемо, на овом месту, у оквирима акустичке класификације поменути две поделе навести. Веома је важно уочити на самом почетку чињеницу да у руском језику, према **трајању** (*длительность*) сугласничких гласова постоје **два природно дуга гласа**, [ш':] и [ж':]. Сви остали сугласнички гласови су прости према свом трајању. У руском језику постоје и дуги гласови настали удвајањем простих; више о њима биће речи касније, на странама 171–174.

И, коначно, **перцептивни утисак** (*перцептивное, слуховое впечатление*) обухвата свега неколицину сугласничких гласова. Када слушамо гласове [ж], [ш], [ж':], [ш':] и донекле [ч'] (који садржи и елемент гласа [ш']) стиче се утисак „шуштања”, тако да дате гласове зовемо **шуштави** (*шипящие*). Када слушамо гласове [з], [с], [з'], [с'] и донекле [ц] (који садржи елемент гласа [с]), стичемо утисак пискања, па ове гласове зовемо **пискави** (*свистящие*).

2

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Шта је говорни глас? Које фазе у изговору конкретног говорног гласа издвајамо?
2. Према којој фази налакше уочавамо број гласова у речи?
3. Која је највећа артикулациона разлика између сугласничких и самогласничких гласова?
4. По чему се акустички разликују сугласнички и самогласнички гласови?
5. Набројте остале разлике сугласничких и самогласничких гласова и кратко објасните.

6. Колико сугласничких гласова има руски језик?
7. Откуд тако велики број сугласничких гласова, много већи у односу на српски језик?
8. Како гласове класификујемо према акустичкој класификацији?
9. Који говорни орган учествује у производњи звучних гласова (вокала, сонаната и звучних консонаната)?
10. Који гласови руског језика немају звучне парњаке?
11. Набројте сонанте руског језика. Који глас је у српском сонант, а у руском шумни консонант?
12. Која је функционална разлика између сонаната и шумних звучних консонаната?
13. Да ли већи степен напрегнутости мишића говорног апарата имају безвучни или звучни шумни консонанти? Зашто?
14. Који шумни консонанти дуже трају: звучни или безвучни? Зашто?
15. Који гласови су у говору чешћи: сонанти или шумни консонанти (имамо у виду укупан број једних и других у руском језику)?
16. Које гласове и по којим особинама зовемо „пискави“, а које „шуштави“?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. Колико има слова, колико гласова? Скољко букв, скољко звуков?
  - а) чита́ть: ____ букв; ____ зву́ков.
  - б) я́ркий: ____ букв; ____ зву́ков.
  - в) мя́со: ____ бу́квы; ____ зву́ков.
  - г) ме́ньше: ____ букв; ____ зву́ков.

2. У руском језику постоји ____ сугласничких гласова и ____ сугласничких слова. Руски језик има 6 самогласничких гласова и ____ самогласничких слова.

3. Попуните линије речју слово или глас.

_____ је слика _____.

_____ читамо, а _____ изговарамо.

4. Испишите из речи сугласничке гласове и одредите их према звучности.

мёд [ ], [ ].

пять [ ], [ ].

зёлень [ ], [ ], [ ].

5. Подвуците особине које се односе на самогласничке гласове:

концентрированное напряжéние – разли́тое напряжéние; сла́бая струя́ вóздуха – си́льная струя́ вóздуха.

6. Зашто је ваздушна струја јача код изговора сугласничких гласова у односу на самогласничке?

Артикулациони аспект фонетских описа¹⁰

Артикуляцио́нный аспéкт фонети́ческих описаний

Грађа човековог говорног апарата

У људском организму нема органа који је намењен искључиво говору: сви органи које користимо како бисмо говорили (почев од плућа, бронхија, гркљана с гласним жицама, језика, усне дупље, уса-на...) јесу примарно органи за дисање (плућа с бронхијама), органи за варење (жвакање, превртање хране и њено примарно разлагање почиње већ у усној дупљи), као и органи за фонацију (гркљан с гласним жицама). Нити један орган није намењен искључиво говору, а сви заједно се користе за говор. Оно што је било кључно за развој говора – јесте развој мозга, моторичких центара у мозгу, могућност контроле осцилација гласних жица на одређен начин при изговору конкретних гласова, понављање тог истог начина изговора за исти глас. „И мајмунови и човекови моторички центри у мозгу директно су повезани с неуронима у кичменој мождини, а те везе покрећу ми-

¹⁰ Овај део уџбеника, од стране 32 до стране 44, ослања се на уџбеник С. В. Књазева и С. К. Пожарице (Књазев, Пожарицкая 2005: 18–24) и Л. Л. Касаткина (Касаткин 2003: 8–10.)

шиће лица, гркљана, руку и прстију. Међутим, оне су код човека много снажније него код мајмуна, што омогућава прецизнију, делотворнију и финију координацију мишића шаке, прстију и гркљана, укључујући и гласне жице. Ова способност координације предуслов је за фино покретање гласних жица, које омогућава артикулацију гласова приликом говора (...)” За способност говора важна је и „анатомска промена у положају гркљана у односу на душник. За разлику од мајмуна, човеков гркљан спустио се дубоко у душник, чиме је омогућена артикулација језичких гласова” (Heršković 2011: 15).

Када посматрамо човеков **говорни апарат** (*речевóй, произносí-тельный аппарат*), можемо издвојити три целине или спрата¹¹:

1) доњи спрат, тј. **дисајни апарат** помоћу ког се формира ваздушна струја, неопходна за настанак гласа (фаза иницијације);

2) средњи спрат, тј. **гркљан с гласним жицама** (*гортáнь с гoлосовы́ми свя́зками*) у ком се одвија модулација ваздушне струје у гркљану и реализује фаза фонације (само уколико гласне жице вибрирају);

3) горњи спрат, тј. **надгркљанске шупљине** (*надгортáнные пóлости*) у којима се одвија фаза артикулације у ужем смислу, односно, коначног формирања конкретног гласа.

Зашто полазимо од доњег спрата, идући нагоре? Говор се одвија на издисају, а управо се почетна фаза стварања ваздушне струје и формира у плућима (фаза иницијације), ово је почетна фаза неопходна за настанак гласа и говора, преко гркљана с гласним жицама (фонација) и тек коначно се, у усној дупљи, односно **говорном тракту** (*речевой тракт*) формирају гласови говора (фаза артикулације). Под говорним трактом подразумевамо простор од гласних жица до гркљана.

Доњи спрат говорног апарата (*Нíжний этáж речевóго аппáрата*)

Дисајни апарат (*Дыхáтельный аппарат*)

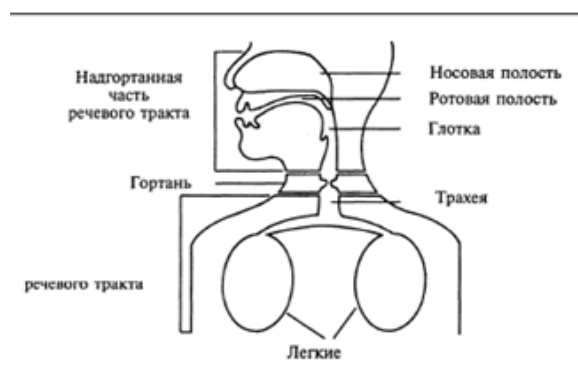
Грудни кош је дијафрагмом одвојен од stomачне шупљине. У грудном кошу, између 12 пари ребара, налази се дисајни апарат, који се састоји од **плућа** (*лéгкие*), **бронхија** (*брóнхи*) и душника (*трахéя*,

¹¹ Термин спрат (доњи, средњи и горњи спрат) употребљава Л. Л. Касаткин у свом уџбенику фонетике, идући од плућа (доњи спрат), преко гркљана с гласним жицама (средњи спрат), па до усне дупље (горњи спрат) (Касаткин 2003: 8).

дыхательное горло). Плућа представљају скуп ситних мехурића испуњених ваздухом. Сваки мехурић представља завршетак бронхијалног огранка. Бронхијални огранци се обједињују у крупније гране које се одвајају од стабла, односно душника. На слици 3 представљена је схема говорних органа. Душник представља стабло, од ког се рачвају гране с мехурићима пуних ваздуха на крају (**алвеоле**, *альвеолы*). На схематској слици дрво расте одозго надоле.

Дисање је веома важно за говор, без здравог дисајног апарата тешко да се може гласно говорити. Механизам дисања заснива се на смењивању удисаја и издисаја. Можемо рећи да постоје две врсте дисања: **физиолошко дисање** (*физиологическое дыхание*) и **говорно дисање** (*речевое дыхание*). Удисај и издисај код физиолошког дисања су сличне дужине, односно, удисај је једнак издисају. Код говорног дисања удисај је краћи и бржи, док је издисај и до три пута дужи од удисаја; количина ваздуха коју у плућа удахнемо је и до три пута већа него код физиолошког дисања. Управо се на издисају и одвија говор, а ова фаза зове се фазом иницијације.

У зависности од тога да ли се говор одвија на удисају или издисају, постоје **ингресивна** (*ингрессивная*) иницијација (формирање говора на удисају) и **егресивна** (*эгрессивная*) иницијација. Најчешћи облик иницијације је егресивна иницијација, односно, говорење на издисају, док се поједине речи, врло често узвици (*А!*) могу изговорити на удисају. Кликтави и цоктави језици бушманских племена су језици с ингресивним иницијацијама.

Слика 3. Схема основних елемената говорних органа (Князев, Пожарицкая 2005: 19)

Средњи спрат говорног апарата (*Средний этаж речевогo аппарата*)

Гркљан с гласним жицама (*гортань с голосовыми связками*)

У горњем делу душника налази се гркљан с гласним жицама. Гркљан је одозго покривен **епиглотисом** (*эпиглоттис, надгортанник*).

У гркљану се одвија фаза фонације: ово је фаза коју нема сваки глас говора. Односно, уколико гласне жице вибрирају – реализује се фаза фонације. Уколико не вибрирају – фаза фонације изостаје. Другим речима, иницијација и артикулација су обавезне фазе гласа, док фазу фонације имају само звучни гласови.

Горњи спрат говорног апарата (*Верхний этаж речевогo аппарата*)

Изнад гркљана налази се **ждреона шупљина или дупља** (*полость глотки*), из које се издвајају **усна и носна дупља** (*полости рта и носа*). Усна и носна дупља подељене су **непцем** (*нёбо*). Пролаз ваздушне струје у носну дупљу регулише **меко непце с ресицом** (*мягкое нёбо, úвула, маленький язычок*): уколико је меко непце с ресицом спуштено, пролаз у носну дупљу је отворен; уколико је подигнуто, пролаз је затворен. У усној дупљи налазе се **артикулациони органи** (*органы артикуляции; артикулирующие органы*): **усне** (*губы*), **зуби** (*зубы*), **алвеоле** (*альвеолы*), **тврдо и меко непце** (*твёрдое и мягкое нёбо*), **ресица** (*úвула*) и **језик** (*язык*). Артикулациони органи деле се на **покретне** или **активне** (*подвижные, активные*): **доња усна, језик, увула** и **непокретне** или **пасивне** (*неподвижные, пассивные*): горња усна, непце, зуби, алвеоле. Обе усне су покретне у принципу, оне су мишићни набори, самим тим их можемо контролисати и покретати. Међутим, за доњу усну, која је на **доњој вилици** (*нижняя челюсть*), која је покретна, кажемо да је активни артикулациони орган, док је горња усна, која је на **горњој вилици** (*верхняя челюсть*) која није покретна – пасивни, односно, непокретни орган. Како каже М. В. Панов, „пасивни органи се не крећу, они чекају да им приђу активни артикулациони органи. Они нису гости, већ имају госте.” (Панов 1979: 20).

Језик је најпокретнији говорни орган у усној дупљи. Горња површина тела језика дели се на **врх језика** (*кóнчик языка, лат. арех*), **леђа језика** која се деле на **предњи, средњи и задњи део** (*спинка*

языка́, лат. *dorsum*: *перѣдняя часть, срѣдняя часть, задняя часть*) и **корен језика** (*кóрень, лат. radix*).

Језик, као активни орган препреку прави на непцу, које, се, такође, дели на три дела: **предње, средње и задње непце** (*перѣднее, срѣднее и заднее нѣбо*).

Простор између гласних жица и усана, у коме се одвија фаза артикулације, зове се **говорни тракт** (*речевóй тракт*). Иако артикулација може бити реализована у целом говорном тракту, у руском језику (а и у српском) она се реализује увек у усној дупљи. Сам термин „артикулација” користи се у ширем и ужем значењу. У ширем значењу он се односи на све три етапе (од иницијације до артикулације у ужем смислу) и у ужем значењу: само последња фаза када се ствара конкретан глас у усној дупљи и представља положај (кретање) говорних органа који придаје специфичну конфигурацију говорном тракту неопходну за изговор конкретног гласа.

Место творбе конкретног гласа именоваћемо, узимајући у обзир активни и пасивни говорни орган. Термини који се користе код активних органа:

доња усна (први део назива: *зубно-*)

предњи део језика (први део назива *переднеязычный*)

средњи део језика (први део назива *среднеязычный*)

задњи део језика (први део назива *заднеязычный*)

Термини које користимо код пасивних органа:

горња усна (други део назива *губной*)

горњи зуби (други део назива *зубной*)

алвеоле и предњи део непца (други део назива *передненѣбный*)

средњи део непца (други део назива *средненѣбный*)

задњи део непца (други део назива *задненѣбный*)

Сваки активни орган може се приближавати само одређеним пасивним органима, па се тако предњи део језика може доћи у контакт само са зубима и предњим непцем, не и са средњим или задњим непцем. Највећи број гласова руског језика (сугласничких) управо се формира у дентално-алвеоларној зони.

Значај артикулационе класификације сугласничких гласова

Поставља се и питање у чему се огледа значај артикулационе класификације сугласничких гласова. Могли бисмо издвојити неколико ствари:

1) учење страних језика: имитативни метод није увек довољан за правилан изговор гласова; неопходно је, врло често, укључити и аналитичку компоненту која би се огледала у конкретном положају говорних органа при изговору гласа. Веома често гласове страног језика посматрамо кроз призму најсличнијих гласова матерњег језика и потребна је осетљива перцептивна база да би онај ко учи страни језик правилно чуо, па самим тим успео да правилно изговори гласове страног језика;

2)¹² учење читања с усана за глувонеме: управо конкретна артикулација гласова уз веома важно кретање усана за сваки конкретан глас помаже глувонемима да читају с усана, односно, разумеју говор саговорника чије лице виде.

3) приликом надсинхронизације филмова: управо су двоуснени и уснено-зубни сугласнички гласови кључни за надсинхронизацију. Аутори текстова за надсинхронизацију текст надсинхронизације усаглашавају с текстом језика оригинала управо у подударану уснених и уснено-зубних сугласника у оба језика. Уколико у речи језика оригинала имамо један двоуснени глас, треба ускладити и реч преводног језика на исти начин, да има један двоуснено глас на истом месту;

4) у дијагностици повреда мозга: приликом повреда мозга (церебралног кортекса) – оболели мешају гласове [б–м–п] или [д–л–н], али не и сугласнике различитог места творбе. Тако да лекари могу тачно знати који део кортекса је повређен, уколико познају артикулациону класификацију сугласничких гласова.

5) у логопедији: приликом исправљања изговора појединих гласова неопходна је артикулациона класификација.

6) учешће у артикулационој бази: изговор гласова на конкретан начин у матерњем језику ствара навику устаљених аутоматизованих покрета артикулационих органа. Ову тачку можемо додати и првој, јер експлицитно изражене особине артикулационе базе неког језика представљају добар основ за његово учење.

---

¹² Тачке 2)–5) дали смо према М. В. Панову (Панов 1979: 30–32).

Артикулациона класификација сугласничких гласова

Шта је то артикулациона класификација? Према којим параметрима се сугласнички гласови артикулационо класификују? Артикулациона класификација описује и класификује гласове према **месту и начину образовања** (*место и способ образования*).

У оквиру артикулационе класификације прво ћемо говорити о месту творбе гласова. Почећемо од усана и уснених гласова, преко зубних, непчаних (предњонепчаних, средњонепчаних до задњонепчаних), именујући прво активни говорни орган, па пасивни.

Према месту творбе, именујући гласове према активном говорном органу, издвајамо две велике групе: **уснене** или **лабијалне** (*зубные* или *лабиальные*) и **језичне** (*язычные*).

Када укључимо и пасивни говорни орган у активни, у групи **уснених гласова** диференцирају се две подгрупе: **двоуснени** или **билабијални гласове** (*зубно-зубные* или *билабиальные*): [б], [б'], [п], [п'], [м] и [м'] (пасивни орган – горња усна) и **уснено-зубне** или **лабио-денталне** (*зубно-зубные* или *лабиодентальные*): [в], [в'], [ф] и [ф'] (пасивни орган – горњи зуби).

Којој подгрупи језичних гласова припада конкретан глас зависи од тога који део језика учествује у његовој творби: да ли је то **предњи, средњи** или **задњи део језика** (*передняя, средняя* или *задняя часть языка*). Предњи део језика у корелацији је са зубима (*зубы*) или предњим непцем (*переднее небо*) као пасивним органом, средњи део језика корелира са средњим непцем (*среднее небо*), док задњи део језика може корелирати и са задњим непцем (*заднее небо*) и са средњим. Дакле, постоји група **предњојезично-зубних гласова** (*переднеязычные зубные*), у коју спадају гласови [д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [н], [н'], [л], [л'] и [ц]¹³. Затим, предњи део језика с предњим непцем прави препреку за **предњонепчано-предњојезичне** гласове [р], [р'], [ш], [ш':], [ж], [ж':] и [ч']. Једини **средњојезични-средњонепчани** (*среднеязычный средненёбный*) глас је глас

¹³ У артикулационој класификацији предњојезично-зубних и предњојезично-предњонепчаних гласова има различитих детаља код руских аутора. У овој књизи наводимо класификацију која се подудара с највећим бројем ауторитативних руских аутора уџбеника фонетике, односно с Булањиним, Касаткином, Аванесовом, Пановом (Буланин 1970: 53, Аванесов 1984: 61, Касаткин 2003: 39, Касаткин 2009: 56, Панов 1999: 61). Књазев и Пожарицка пак (Књазев, Пожарицкая 2005: 35 Књазев, Пожарицкая 2011: 49) глас [л] класификују као предњојезично-зубни, док глас

[j]. Задњи део језика може корелирати са задњим непцем или пак са средњим непцем. Гласови [к], [г] и [х] су **задњојезични-задњонепчани** гласови (*заднеязычные задненёбные*). Њихови меки парњаџи, гласови [к'], [г'] и [х'] – **задњојезични-средњонепчани** (*заднеязычные средненёбные*)¹⁴.

У систему сугласничких гласова, имајући у виду само активни говорни орган, постоји 10 уснених, 19 предњојезичних, 1 средњојезични и 6 задњојезичних гласова. У речима које садрже коренске морфеме CVC, са 34% заступљени су уснени гласови, са 52% предњојезични, са 3% средњојезични глас [j], и са 14% задњојезични гласови. Ово значи да су најфреквентнији уснени гласови (има их 10, а заступљени су с 34%). У тексту су најфреквентнији предњојезични и средњојезични, затим уснени и, коначно, задњојезични (Бондарко 1998:43).

Међу предњојезичним сугласничким гласовима (које називамо и **короналнима**, од енгл. *coronal*, рус. *корональные*) разликујемо **апикалне** (*апикальные*), **ламиналне** (*ламинальные*) и **ретрофлексне** (*ретрофлексные*), у зависности од тога који конкретан део предњег дела језика узима учешћа у њиховој артикулацији. Апикални гласови се артикулишу врхом језика (*кóнчик языка́*), као што је, на пример, руски глас [р], ламинални се артикулишу предњим делом леђа језика, као што је, на пример, руски глас [с], док се ретрофлексни гласови артикулишу доњом површином језика (оваквих гласова у руском језику нема).

Ламинални гласови се могу артикулисати или целим предњим делом језика, укључујући и врх језика, или предњим делом језика док је врх језика опуштен (оваква ламинална артикулација назива се **дорсалном** (*дорсальная*). Руски зубни [с] и [з] су дорсални, док су [т], [д], [н], [л] ламинални у ужем смислу (предњи део језика укључујући и његов врх учествује у артикулацији ових гласова).

У вези с апикалним артикулацијама се издвајају и **какуминални** гласови (*какуминальные*): при артикулацији руских [ш] и [ж] се врх

[л'] класификују као предњојезично-предњонепчани глас.

¹⁴ Традиционално се гласови [к'], [г'] и [х'] могу класификовати као задњојезични и задњонепчани гласови. Овако је код домаћих аутора: Терзић их наводи као задњојезичне и задњонепчане, с тим што у напомени додаје да они могу бити и средњојезични (Терзић 2003: 55) – чињеница на коју не наилазимо код руских аутора, и палатовеларни према пасивном органу (Терзић 2003:55).

језика и цео предњи део језика се издиже, а средњи део језика улеже (Књазев, Пожарицка 2005: 25). Неки аутори сматрају и руски глас [л] какуминалним гласом (видети више о сонанту [л] на страни 75).

Сваки од активних органа може да приђе само одређеним пасивним органима из физиолошких разлога. Задњи део језика физиолошки не може додирнути предње непце, као што ни доња усна не може додирнути непце, већ само горњу усну, или зубе. Пошто смо представили карактеристике сугласничког система руског језика везане за место творбе, видимо да се велика већина гласова руског језика образује у зубно-предњонепчаној зони.

У претходним пасусима дали смо преглед места творбе сугласничких гласова руског језика. Поред места, артикулациона класификација описује и **начин творбе** датих гласова. Под начином творбе подразумевамо, с једне стране, начин образовања препреке (*способ образования*) и начин њеног савладавања (*способ преодоления препятствия*).

Три велике групе препрека познаје руски језик: **1) тесначну препреку**, односно образовање теснаца између активног и пасивног органа (*щель*), затим **2) потпуну преграду** (*смычка*), односно активни и пасивни орган се потпуно затварају и спречавају пролаз ваздушној струји и, коначно, **3) вибрирање** активног говорног органа, односно, језика (*дрожáщий óрган артикуля́ции*).

1) Групу гласова називамо **тесначни** (*щелевые*), уколико их именујемо по облику препреке, односно, **фрикативни** (лат. *fricatio* – трење), **струјни** (*фрикативные*) или **спиранти**, уколико их именујемо према начину савладавања препреке. Гласови [в], [в'], [ф], [ф'], [з], [з'], [с], [с'], [ж], [ш], [ж':], [ш':], [ј], [х] и [х'] имају тесначну препреку која се превазилази уз трење, фрикацију ваздушне струје која пролази између приљубљеног активног уз пасивни говорни орган, уз карактеристичан турбулентни шум. Ова група гласова назива се још **тесначни средишњи** гласови (*щелевые срединные*), јер ваздушна струја пролази средином теснаца који образују говорни органи. Два су **тесначна бочна** (*фрикативные боковые*) гласа, [л] и [л']. Ваздушна струја пролази између бокова језика и зуба, код неких људи само између једног бока језика који прави са зубима теснац (Касаткин 2003: 40)¹⁵.

¹⁵ Књазев и Пожарицка, на пример, дате гласове не уврштавају уопште у фрикативне, већ у само у **бочне**, односно **латерале**, наглашавајући да су ово апроксиманти; пошто никаквог шума нема при изговору [л] и [л'], они не могу бити тесначни, наводе Књазев и Пожарицка (Књазев, Пожарицкая 2011: 38). У овој књизи, као и

Теснац средишњих фрикативних гласова може бити округлао или пљоснат. У руској литератури, с овим у вези, постоје два термина: *круглощелевые согласные звуки* [з], [з'], [с] и [с'] и *плоскощелевые* – сви остали средишњи тесначни.

Гласови [ж] и [ш] имају два могућа места препреке: први фокус (препрека) је на основном месту творбе, односно чине га предњи део леђа језика и предње непце, а други фокус представља издигнут задњи део језика ка задњем непцу. Уколико постоје обе препреке, ове гласове још зовемо и **двофокуснима** (*двухфокусные*). Касаткин сматра да дате гласове не изговарају сви говорници као двофокусне, већ долази веома често до изостајања другог фокуса (задњи део језика са задњим непцем). Дакле, уколико постоји један фокус, теснац се обавезно повећава, па према Касаткину, гласови [ж] и [ш] су и гласови с другим теснацем (*длиннощелевые*)¹⁶ (Касаткин 2003: 40).

2) Група преградних (оклузивних) сугласничких гласова (*смьичные согласные звуки*) обједињена је моментом потпуног заустављања протицања ваздушне струје кроз усну дупљу. У зависности од начина на који се преграда савладава, у оквиру ове групе разликује се неколико подгрупа.

Носне сугласничке гласове (*носовые согласные звуки*) [м], [м'], [н] и [н'] одликује потпуна преграда на уснама, односно зубима; ваздушна струја савладава дату препреку тако што се завеса меког непца спушта и ваздушна струја пролази кроз носну дупљу¹⁷.

Експлозивне или праскаве сугласничке гласове (*взрывные согласные звуки*) [б], [б'], [п], [п'], [д], [д'], [т], [т'], [г], [г'], [к], и [к'] одликује потпуна преграда на уснама, зубима или непцу; ваздушна струја се задржава иза преграде у усној дупљи, долази до раста притиска ваздушне струје на преграду, и, коначно, преграда се уз експлозију или прасак, уклања. Три су фазе у изговору пловива, како

многи други аутори (Бондарко 1998: 39, Панов 1999: 64) дате гласове класификоваћемо као струјне бочне сонанте.

¹⁶ Многи аутори сматрају све шуштаве гласове, [ш], [ш':], [ж] и [ж':], гласовима с другим теснацем (Бондарко, Вербицкая, Гордина 2004: 45–46). Док Бондарко разликује „дуготесначне“ од двофокусних: сматра да је правилније назвати гласове [ж] и [ш] „дуготесначнима“, јер се други фокус не издваја посебно, већ је теснац дуг, протеже се од предњег непца, све до задњег (уз ширење пред крај) (Бондарко 1998: 64).

¹⁷ Аванесов је предложио да се гласови [м], [м'], [н], [н'], [л] и [л'] називају још и **преградно-пролазни** (*смьично-проходные*): после потпуне преграде ваздушна струја излази кроз нос или на уста. (Аванесов 1956: 142).

још зову експлозивне гласове. Први је постављање потпуне преграде или **оклузија**, затим долази до нарастања притиска унутар усне дупље, што називамо још **тензијом**, и, коначно, долази до уклањања препреке уз прасак, односно **експлозије**. Пошто ваздушна струја излази на уста, ову групу експлозивних зовемо и **уснени експлозивни** (*взрывные ртовые*).

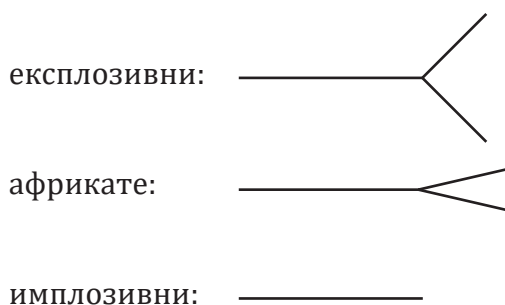
Први пут ћемо навести у оквиру класификације и неколико гласова који се не убрајају основних 37 у оквиру групе експлозивних гласова, односно подгрупе **експлозивних ждреоних** или **фаукалних гласова** (*взрывные глоточные или фаукальные*). Сматрамо веома важним одмах навести и дате гласове, јер се управо ради о поменутих експлозивним гласовима који, када се нађу непосредно испред носних гласова, више немају уснену, већ ждреону експлозију, као на пример, у речима *обмáн, дно, обмéн, пýтница, обрáтно*. Дакле, експлозивни [б], [б'], [п] и [п'] када се нађу пред [м] и [м']; [д], [д'], [т] и [т'] пред [н], и [н'], реализују се као експлозивни ждреони, не уснени. У фонетској транскрипцији фаукалне експлозивне гласове бележимо на следећи начин: [б^м], [б'^м], [п^м], [п'^м] [д^н], [д'^н], [т^н], [т'^н].

Африкате или сливени сугласнички гласови (*аффрикаты или слитные согласные*) представљају трећу велику подгрупу оклузивних гласова. Још се називају и **преградно-тесначнима** (*смычно-щелевые звуки*). Њихова артикулација почиње потпуном преградом, као код експлозивних гласова, а завршава теснацем и фрикацијом. Прелаз од потпуне преграде до теснаца је неприметан, немогуће је ову границу „уловити“ (Акишина, Барановская 2007: 39). Овакви су, од основних 37 гласова, гласови [џ] и [џ'], и у фонетској транскрипцији се могу и другачије обележити, као [тџ] и [тџ']. Ова два гласа припадају **средишњим африкатама** (*срединные аффрикаты*), јер ваздушна струја после оклузије пролази кроз теснац који се ствара у средишњем делу усне дупље. Међу африкатама постоје и **бочне африкате** (*боковые аффрикаты*) које се јављају у конкретним условима, нема их самосталних пред вокалским гласовима, односно, нису од основних 37. Када се гласови [т], [т'], [д] и [д'] нађу пред бочним струјнима [л] и [л'] долази до образовања једне бочне африкате (комбинација потпуне преграде и бочне тесначне препреке), као, на пример, у речима *по[дл]ый, по[тл']ивый*.

Експлозивни гласови и африкате су веома интересантни, јер последња фаза њиховог изговора може изостати у конкретним усло-

вима. Видели смо да неки од експлозивних гласова не морају имати уснену експлозију када се нађу пред конкретним носним. Међутим, они не морају имати експлозију уопште, односно, могу се реализовати као **имплозивни гласови** (*сбмкнутые, неразбмкнутые или имплозивные звúки*), наравно, опет када се нађу пред конкретним гласовима или на конкретном месту у речи. Исто важи и за африкате: у конкретним условима може изостати последња фаза, односно, струјање. Када се експлозивни гласови или африкате нађу пред експлозивним или африкатама истог места творбе, код конкретног гласа изостаје експлозија, на пример, *о[т̪m]úда, ó[т̪'m']епель, о[т̪ц]á, утjó[з-г]орýчий* (Касаткин 2014: 122). Експлозивни глас може се реализовати као имплозивни и када се нађе у позицији апсолутног краја речи после вокалског гласа, на пример *брá[т̪]*. Звучање последњег имплозивног гласа премешта се, у овом случају, на крај претходног вокалског гласа, његову рекурзију. Чак се по спектрограмима¹⁸ вокалских гласова пред имплозивним сугласничким може утврдити о ком конкретном наредном имплозивном гласу је реч, да ли је то, на пример, *[т̪]*, *[п̪]* или *[к̪]* (Касаткин 2003: 42). Имплозивни гласови имају само фазу оклузије и тензије, фазу постављања преграде и повећања притиска на њу, док последња фаза, фаза експлозије, изостаје¹⁹.

Шематски би се оклузивни гласови (осим носних) могли на следећи начин приказати:

Слика 4. (Касаткин 2003: 43)

¹⁸ Спектрограм је, најједноставније речено, графичка представа гласа.

¹⁹ Књазев и Пожарицка (Књазев, Пожарицка 2011: 38) сматрају да имплозивни гласови могу бити експлозивни или носни, без последње фазе (експлозије, односно протицања ваздушне струје кроз нос). Бондарко, Вербицка и Гордина такође убрајају и носне у могуће имплозивне (Бондарко, Вербицака, Гордина 2004: 37).

3) Вибранти (*вибранты, дрожащие звуки*) су гласови [p] и [p']²⁰. Вибранти се образују тренутним додирима (ударима) врха језика о предње непце. Препрека је тренутна, а број вибрација се креће од једне до три (највише четири): меко [p'] има само један удар језика у свим позицијама, [p] има један удар пред вокалом и у интервокалској позицији²¹; два до три удара има [p] пред сугласничким гласовима. Л. Л. Касаткин наводи да после сугласничких гласова сонант [p] има два удара (т[р]авá). При изговору вибраната некада не долази до контакта врха језика с предњим непцем, што се чешће дешава са сонантом [p']. У том случају овај глас је ближи струјнима по начину творбе (Касаткин, 2003: 43)²².

У систему сугласничких гласова постоји 18 преградних, 16 струјних и 2 вибранта (50%, 44%, 6%), док 55% коренова почиње преградним гласовима, 37% струјнима, а 8% вибрантима. Очигледно је да је удео преградних и вибраната у кореновима речи већи у односу на њихов квантитет, док су струјни на последњем месту (Бондарко 1998: 43–44).

Представљајући сугласничке гласове руског језика према начину творбе, махом смо представљали оне сугласничке гласове који се могу наћи пред самогласничким у оквиру речи. Представили смо неколико гласова који су ван ових 37 основних гласова: то су ждреони експлозивни (стр. 42), бочне африкате и имплозивни гласови (стр. 43). Овде ћемо илустровати још неколико гласова који се налазе у оквирима фонетских речи²³ (једна фонетска реч, две ортографске). На пример, звучна варијанта африкате [ц], глас [д̆з] појављује се у позицији пред звучним сугласничким гласовима, на пример: *отец бы*. Речца *бы* је енклитика, односно, нема свој акценат, налази се после акцентогене речи, представља део исте фонетске речи. Тако да се уместо гласа [ц] овде реализује глас [д̆з]: *отé[д̆з]бы*. Или, звучни

---

²⁰ Гласови [p], [p'], [л] и [л'] се називају и ликвидама, у руској литератури још *плáвные согласные*.

²¹ Постоји и термин за једноударне – *tap*, тренутни ударни („мгновенные толчковые“) (Касаткина 2013: 85; Касаткина 2013: 86, фуснота 25).

²² Касаткин у вези са сонантима [p] и [p'] наводи да су три и више удара могућа само при емфази, односно, посебно наглашеном изговору овог сонанта (Касаткин 2003: 44), док С. В. Књазев и С. К. Пожарицка наводе да пред сугласничким гласовима или паузом ови гласови могу имати два, а понекад и три удара (Књазев, Пожарицкая 2011: 38).

²³ Више о фонетској речи на странама 197–199.

фрикатив [ɣ] реализује се, такође, пред звучним шумним консонантом, на пример: *моу[ɣ]бы* (од *моих бы*). Африката [д̂ж'] такође се реализује у позицији пред звучним шумним консонантом, на пример *до[д̂ж']бы* (од *дочь бы*). Или, гласови [т] и [η], који се реализују у позицијама када се носни сонанти нађу пред уснено-зубним (*тра[т]* *ва́й*) или задњонепчаним (*ба[η]к*). Табела која следи приказује и основне и неке од контекстуално условљених гласова руског језика:

Уровень шума	Место образования	Способ образования	Губные		Переднеязычные		Среднеязычные	Заднеязычные	
			губно-губные	губно-зубные	зубные	передне-нёбные	средне-нёбные	средне-нёбные	задне-нёбные
Шумные щелевые	срединные		ф в	с з	ш ж			х	γ
			ф' в'	с' з'	ш' ж'		х' γ'		
Соворные	боковые			л л̂	л л'		ј ј̂		
	дрожащие				р р̂	р р'			
Шумные смычные	носовые		м м̂	п̂ н̂	н̂ н̂'			п̂'	п̂
			м' м̂'	п̂' н̂'	н̂' н̂'			п̂'	
Шумные смычные	взрывные		п б	т д				к г	
			п' б'	т' д'				к' г'	
	аффрикаты			ц дз	ч дж				
				ц' д̂з'	ч' д̂ж'				
имплозивные		п > б >	т > д >					к > г >	
		п' > б' >	т' > д' >					к' > г' >	

Табела 5. Систем сугласничких гласова руског језика (Касаткин 2009: 56)

3

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Који гласови руског језика су природно дуги?
2. Да ли постоје органи у човековом организму намењени само говору? Образложите.

3. И руски и српски језик припадају језицима с егресивним типовима иницијације. Шта то значи? Постоје ли другачији језици према типу иницијације?
4. Наведите говорне органе у ширем смислу? Колико „спратова” смо помињали и који органи се налазе на ком спрату?
5. Која је разлика између физиолошког и говорног дисања?
6. Шта је говорни тракт?
7. Шта је фонација? Који гласови је имају?
8. Шта су пасивни, шта активни говорни органи?
9. Који орган је најпокретнији? Наведите његове делове. Који део највише учествује у творби сугласничких гласова?
10. С којим пасивним органом језик најчешће корелира?
11. Шта су артикулациони органи у ширем смислу, а шта артикулациони органи у ужем смислу?
12. У којој зони пасивних органа је највећи проценат сугласничких артикулација руског језика?
13. Када класификујемо гласове према месту творбе наводимо два типа органа. О којим органима је реч?
14. Када кажемо да је глас билабијални (или двоуснени), који орган сматрамо пасивним, који активним? Зашто?
15. Када кажемо „начин творбе” гласа, шта под тим подразумевамо?
16. Какве препреке постоје код образовања гласова?
17. Које гласове по начину творбе издвајамо у групи преградних гласова?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. Из следећих речи у квадратне заграде упишите гласовне реализације подвучених сугласничких слова, одредите их према месту творбе (именујте активни па пасивни говорни орган), начину творбе и звучности. Пишите на руском језику.
  - а) тень [ ] _____
  - б) жать [ ] _____

в) цапля [ ] _____

г) пѐс [ ] _____

2. О ком је гласу реч?

а) глухóй, переднязýчный передненёбный, щелевóй срединный (шипящий) [ ]; [ ].

б) звóнкий, переднезýчный зубнóй, щелевóй боковóй [ ]; [ ].

в) взрывнóй ртовóй, глухóй, губно-губнóй [ ]; [ ].

г) заднезýчный средненёбный, щелевóй, глухóй [ ].

Зашто су у примерима а), б) и в) могућа два тачна одговора?

---

3. Прочитајте тврдње. Напишите на линију један (одговарајући) појам од појмова понуђених испод задатка.

1) Када се експлозивни глас нађе на апсолутном крају речи може да се реализује тако да експлозије нема. Тада се може десити да се звучање овог гласа премести на крај претходног вокалног гласа, као, на пример, у речи боб [п]. Овакви гласови зову се још и _____.

2) Гласове који су експлозивни, али им експлозија није уснена (као код [д] или [т]), већ се фонациона струја враћа кроз нос и разбија о зидове ждрела (пример «дно [д^н]»– зовемо _____.

3) Ови гласови могу бити „двофокусни” или „једнофокусни”. То да су гласови двофокусни значи да имају две препреке, једну основну (коју формира предњи део језика са предњим непцем),

другу допунску (коју формира задњи део језика са задњим непцем). Зову се још и _____.

4) Ови гласови имају преграду која је комбинација потпуне преграде и тесначне препреке. Зову се _____.

аффрикаты, взрывные глоточные, взрывные ротовые, имплозивные, круглощелевые, плоскощелевые, щелевые, боковые аффрикаты.

4. Код струјних (тесначних) гласова разликујемо две велике подврсте: то су _____ и _____. У прву групу спадају, на пример, гласови [ ], [ ], [ ], док у другу групу спадају само гласови [ ] и [ ].

5. Из следећих речи у квадратне заграде упишите гласовне реализације подвучених сугласничких слова одредите их само према **начину** творбе.

приятный [ ] _____;

обмен [ ] _____;

для [ ] _____.

Да ли ови гласови припадају основним гласовима (којих је 37) или су позиционо условљени? Зашто? _____

_____
_____.

Артикулационо-акустичка класификација сугласничких гласова

Артикулациона класификација посматра сугласничке гласове у односу на њихову тврдоћу, односно, мекоћу (*твёрдость/ мягкость*). Супротстављеност сугласничких гласова по тврдоћи, односно, мекоћи, једно је од најрегуларнијих обележја и карактеристично је, нарочито, за руски језик (<http://phonetics.spbu.ru/sites/default/>

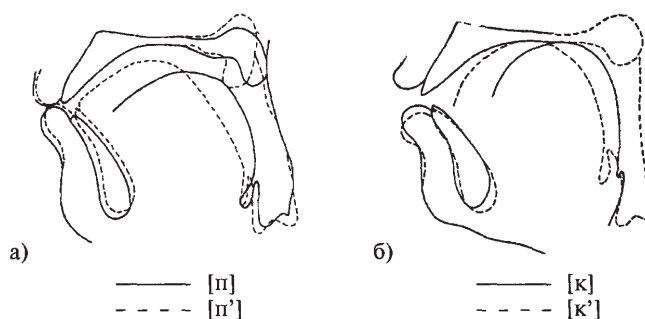

files/res/man/053.html). У руском језику постоји 15 парова (30 сугласничких гласова) сугласничких гласова који се разликују само по обележју тврдоћа/ мекоћа. Још је 7 гласова који немају парове у односу на особину тврдоћа/ мекоћа, а то су увек тврди: [ж], [ш] и [ц], као и увек меки [ж':], [ш':], [ч'] и [ј].

<i>твёрдый</i>	[б]	[п]	[м]	[в]	[ф]	[д]	[т]	[з]	[с]	[н]	[л]	[р]	[г]	[к]	[х]
<i>мягкий</i>	[б']	[п']	[м']	[в']	[ф']	[д']	[т']	[з']	[с']	[н']	[л']	[р']	[г']	[к']	[х']

Табела 6. Парни тврди и меки гласови руског језика

На примеру схеме рендгенограма²⁴ гласова [п] и [п'] и [к] и [к'], уочавамо велику разлику у положају језика код изговора тврдог гласа у односу на меки:

Слика 5. Схеме артикулација гласова а) [п] и [п']; б) [к] и [к'] (Касаткин 2009: 55)

Гледајући дати рендгенограм, уочавамо да је језик код изговора гласова [п'] и [к'] померен јако унапред, да се место додира пасивног говорног органа код гласа [к'] разликује у односу на [к], због чега смо га у оквиру артикулационе класификације према месту творбе и класификовали као задњојезично-средњонепчани (а његов тврди парњак као задњојезично-задњонепчани). Ово кретање језика унапред и нагоре према тврдом непцу, односно палатуму јесте **допунска артикулација – палатализација**, (*дополнительная артикуляция*;

²⁴ Рендгенограм представља схематизован рендгенски снимак артикулационих органа говорника из левог профила. На рендгенограму (који је схематски приказан) може се пратити положај језика, зуба, усана, непца; уколико се схеме рендгенограма два веома блиска гласа (као што су, на пример, [к] и [к']) прикажу једна преко друге, лепо се може пратити разлика у положају језика приликом изговора тврдог у односу на меки. Рендгенографија припада једном од експерименталних метода артикулационе фонетике.

палатализација). У случају изговора гласа [к'] палатализација је изазвала и померање основног места творбе пасивног говорног органа, које се разликује у односу на тврдо [к]. Ова допунска артикулација постоји код свих парних меких сугласничких гласова, односно, код већине. Код задњојезичних гласова овај покрет је најочљивији. Палатализација представља допунски покрет средњег дела леђа језика ка тврдом непцу (палатуму), отуд назив палатализација. Будући да је покрет језика ка палатуму код гласа [j] у склопу његове основне артикулације (основног места творбе), глас [j] називамо **палаталним** гласом, док су сви парни меки гласови – **палатализовани**. Термини палатализован глас и мек глас нису синоними у пуном смислу. Мек глас покрива шири опсег значења: глас [j] је мек глас, али није палатализован. Палатализовани гласови су, такође, меки. Палатализација је најзначајнија допунска артикулација за руски језик: кретањем језика ка палатуму добија се 15 палатализованих сугласничких гласова; сваки од ових гласова је самосталан глас и посебна је фонема. У руској фонетској транскрипцији палатализација се означава апострофом, како смо већ много пута бележили палатализоване гласове. У Међународном фонетском алфabetу означава се малим словом „j” у експоненту: [k'], на пример.

Палатализованих гласова у руском језику је 15. Степен њихове палатализованости није исти. Најмање палатализован је вибрант [р'] због свог начина творбе, веома кратког додира предњег дела језика с предњим непцем који може и одсуствовати. Мали је степен палатализације и код двоуснених и уснено-зубних гласова [б'], [п'], [м'], [в'] и [ф']. Код наведених гласова допунска артикулација касни за основним местом творбе, нису синхронизоване основна и допунска артикулација. Притом су и удаљене једна од друге (основна је уснена, допунска – језичка), активни органи код основне артикулације (доња усна) одвојена је од допунске (предњи део језика), односно два активна органа учествују у изговору меких палатализованих уснених. Већи степен палатализованости имају предњојезично-зубни и предњојезично-предњонепчани гласови: активни говорни орган, односно предњи део језика, креће се ка палатуму или зубима ка свом основном месту творбе. Овај покрет потпуно се поклапа с покретом допунске артикулације и степен палатализованости датих група гласова знатно је већи. Најпалатализованији гласови руског језика су [к'], [г'] и [х']. Код њих, чак, допунска артикулација, у кретању језика

ка палатуму, одвуче задњи део језика чак до средњег непца, површина додира задњег дела леђа језика и средњег непца је доста велика, због чега су ово најпалатализованији гласови руског језика.

Постојање допунске артикулације, нарочито уколико је место допунске артикулације близу места основне артикулације доводи до могуће промене основног места творбе палатализованог гласа у односу на веларизовани (веларни), или начина творбе. До промене места творбе у односу на [к], [г] и [х] долази код палатализованих парњака [к'], [г'] и [х'], као што смо управо видели. Најизразитија промена начина творбе је код гласова [д'] и [т']. Они се врло изразито **африкатују** (*аффрикатизи́руются, аффрикатизи́ция*) и строго с артикулационе тачке гледишта, ово и јесу африкате: [д'^з], [т'^с] (Князев, Пожарицкая 2005: 28), док се традиционално ови палатализовани гласови класификују као експлозивни по начину творбе (фонолошки аспект), јер су у опозицији с тврдим парњацима.

Мекоћа руских палатализованих гласова најмања је пред вокалским гласовима предњег реда ([и] и [э]), почетна фаза изговора ових гласова може чак бити непалатализована. Мекоћа руских палатализованих гласова највећа је пред вокалима задњег реда, односно пред [о] и [у]. Такође, мекоћа је већа код безвучних палатализованих, него код њихових звучних парњака, што је у директној вези с напетутошћу која је већа код безвучних него код звучних, о чему је било речи на страни 29. Степен мекоће палатализованих расте када њиховом изговору претходи вокалски глас [и]. Покрет језика приликом његовог изговора доприноси већој мекоћи палатализованог гласа (Любимова 2011: 72).

Артикулационо-акустичка класификација најједноставније и најочигледније представља систем сугласничких гласова руског језика. Рекли смо да је палатализација допунска артикулација. Постоје ли у руском језику још допунских артикулација? Шта је основна артикулација? Основна артикулација представља рад говорних органа који обезбеђује опште услове за изговор конкретног гласа. На пример, за глас [г] основна артикулација је задњојезичност и задњонепчаност, експлозивност и рад гласних жица (Акишина, Барановская 2007: 31). У претходним пасусима под основном артикулацијом (за разлику од допунске) подразумевали смо место творбе. Активне допунске артикулације у руском језику су још и **веларизација** (*веляриза́ция*) и **лабијализација** (*лабиализа́ция*). Све три наведене допунске артикулације тичу се сугласничких гласова.

Веларизација као допунска артикулација представља кретање задњег дела језика ка меком непцу, односно, велуму²⁵. Овај допунски покрет језика имају сви веларизовани гласови, с тим што је код неких гласова, на пример, код зубних, веларизација изражена минимално, у нешто већој мери изражена је код уснених, док је најизраженија код гласова [р], [л], [ш] и [ж]²⁶. За гласове [к], [г] и [х] не можемо рећи да су веларизовани, јер је покрет задњег дела језика ка задњем непцу део њихове основне артикулације, па за њих кажемо да су веларни. У руској фонетској транскрипцији веларизација се не означава, док се у Међународном фонетском алфabetу означава на следећи начин: [lʲ] (грчка „гама“ у експоненту).

Постојање палатализованих и веларизованих сугласничких гласова најизразитија је специфичност руске фонетике (Реформатский 1999: 180).

Лабјализација (*лабиализация*) је допунска артикулација коју имају сви сугласнички гласови у позицији пред гласовима [ó] и [ú]. Она се обележава малим „о“ у експоненту: [d^o]óм.

Поред палатализације, веларизације и лабијализације Касаткин издваја код сугласничких гласова руског језика и фарингализацију као допунску артикулацију (*фарингализация*) коју дефинише као сужење ждреоног резонатора и смањење његовог обима код тврдих сугласничких гласова (Касаткин 2003: 45), док Књазев и Пожарицка, као и Акишина и Барановска (Акишина, Барановская 2007: 54) ову допунску артикулацију не помињу у вези с руским консонантизмом.

Поред поменутих допунских артикулација које се односе на руски консонантизам, постоје и допунске артикулације које се односе на вокализам, од којих је **назализација** (*назализация*) присутна у руском вокализму.

Већина допунских артикулација проистиче из појава **коартикулације** (*коартикуляция*)²⁷.

---

²⁵ М. В. Панов наводи занимљиво мнемоничко правило које може олакшати памћење правца кретања језика код палатализације и веларизације: мекоћа је везана за кретање језика ка тврдом непцу, тврдоћа – за кретање језика према меком непцу.

²⁶ Па смо у вези с гласовима [ж] и [ш] на страни 41 говорили као о могућим двофокусним гласовима.

²⁷ „Коартикулација представља симултно или скоро симултано појављивање више од једног обележја артикулације. Нпр. реч /шум/ обично се изговара с лабијализацијом, јер се антиципира утицај лабијалног вокала /y/.” (Subotić, Sredojević, Bjelaković 2012: 35).

Меки сугласнички гласови далеко су мање заступљени у говору него што су то тврди сугласнички гласови. Меки се веома ретко појављују пред одређеним вокалским гласовима, на пример, уснени меки гласови веома ретко се појављују пред вокалским гласом [у], глас [т'] се веома ретко појављује пред акцентованим вокалским гласовима. Ниже су дати сугласнички гласови руског језика према учесталости у говору (од најучесталијих ка мање учесталима): [т, н, ј, с, р, к, в, л, н', п, м, л', д, т', р', з, с', ч', б, ш, г, ф, ж, д', в', х, м', ц, ш':, к', п', б', з', г', ф', х'] (Бондарко, 1998: 40, 42).

4

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Која допунска артикулација постоји приликом изговора гласа [б']? Која је његова основна артикулација?
2. Шта је палатализација као допунска артикулација?
3. Које је најтипичније обележје руског фонетског система?
4. Који су најпалатализованији гласови руског језика? Зашто?
5. Који гласови руског језика су најмање палатализовани и зашто?
6. Да ли гласови руског језика мењају место или начин творбе због допунских артикулација? Објасните и дајте пример.
7. Шта је веларизација као допунска артикулација?
8. Шта је лабијализација као допунска артикулација?

Сугласнички гласови руског језика у односу на сугласничке гласове српског

Дати, прилично опсежан одељак, (странице 53–90) представља описе руског сугласничког система у поређењу са српским. Уз сваки глас дати су схематизовани рендгенограми који илуструју положај говорних органа приликом изговора конкретних гласова. Специ-

фичности артикулације, као и други акустички или функционални елементи, такође су релативно подробно описани. Нема пак много питања и задатака који се на њега односе, а део питања је такав да одговор треба пронаћи у тексту. Детаљи у вези с изговором гласова су ту да би изговор могао бити детаљно упоређен са српским, као и да би се што боље усвојила артикулација конкретног гласа. Врло је важно, нарочито за студенте почетнике, да имају и опис артикулације уз различите друге специфичности, како би могли да приступе учењу изговора руских гласова аналитички. Није довољно ослонити се на слух, који нас може преварити, па се особине гласова руског језика врло често поимају као особине гласова српског језика.

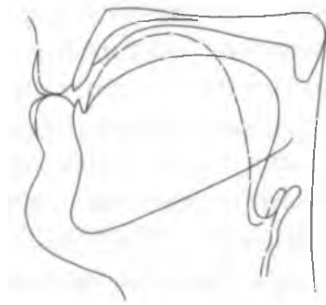
У датом одељку нећемо описивати детаљно оне сугласничке гласове руског језика који су веома слични с истим гласовима српског језика, а то су билабијални [б], [п], [м], уснено-зубни [в] и [ф], предњојезично-зубни [д], [т], [с], [з] и [н], као и задњојезично-задњонепчани [к] и [г]. Пошто су руска и српска артикулациона база (видети о артикулационој бази стр. 231) различите, нећемо рећи да су ово гласови „акустички и артикулационо идентични (...) с одговарајућим српским сугласницима”, као што пише Алкесандар Терзић (Терзић 2003: 62). Међутим, пошто палатализовани парњаци датих сугласничких гласова представљају самосталне сугласничке гласове руског језика, а посебно су тешки за изговор говорницима српског језика (нарочито палатализовани двоуснени и уснено-зубни), детаљније пишући о артикулацијама конкретних палатализованих сугласничких гласова, увек ћемо полазити од њихове основне артикулације, која се подудара с основном артикулацијом тврдих парњака. У овом делу ћемо дати и нека детаљнија упутства у вези с усвајањем конкретних сугласничких гласова, која залазе у домен методике наставе фонетике руског језика. Сви палатализовани сугласнички гласови имају допунску артикулацију, палатализацију, односно, предњи и средњи део леђа језика је издигнут ка тврдом непцу (палатуму), језик заузима положај близак положају при изговору гласа [и]. Стога ћемо ове разлике представити схематизованим рендгенограмима датих гласова. Већина сугласничких гласова руског језика (као и српског) артикулише се у предњем делу усне дупље. За већину сугласничких гласова активни орган је језик, најчешће се у артикулацији сугласничких гласова користи предњи и средњи део леђа језика (Любимова 2011: 32). Српски језик, можемо закључити, такође у ар-

тикулацији сугласничких гласова као активни орган користи језик, нарочито предњи и средњи део леђа језика.

Истакли бисмо и чињеницу да изговор конкретног сугласничког гласа, његове особине, зависе доста и од позиције у речи: да ли је позиција апсолутног почетка или краја речи, или, пак, позиција средине речи. Оно што је за шумне звучне сугласничке гласове карактеристично јесте да на апсолутном почетку речи долази до њихове вокализације (долази до појаве призвука самогласничког гласа у почетној фази артикулације нарочито фрикативних звучних и сонаната; дужина трајања вокалског призвука чини око 30% укупног трајања сугласничког гласа), док је позиција апсолутног краја речи – позиција у којој акустичке и артикулационе особине сугласничког гласа слабе, јер долази до инертности говорних органа приликом изговора краја речи пред паузом. Сонанти, на пример, када се нађу у позицији апсолутног краја речи, делимично губе звучност бар у последњих 20% укупног трајања, а некада и потпуно. Такође, у интервокалском положају, код сугласничких гласова дужина вокалског призвука који код апсолутног почетка чини око 30% укупног трајања, може чинити и до 60% укупног трајања сугласничког гласа, док се звучни струјни и сонанти вокализују, као што смо нешто више већ рекли. Интервокалска позиција утиче и на начин творбе. Када се преградни сугласнички гласови нађу у интервокалској позицији, добијају карактер струјних, услед спирантизације. Некада се потпуна преграда делимично, а понекад и потпуно замењује тесначном препреком, па струјни карактер може да се испољи и до 50% укупног трајања преградног гласа у интервокалској позицији (Любимова 2011: 35–36).

Појединачне гласове руског језика описиваћемо почев од шумних консонаната: уснених (двоуснених и уснено-зубних), преко предњојезичних (предњојезично-зубних, предњојезично-предњонепчаних), па све до задњојезичних (задњојезично-задњонепчаних и задњојезично-средњонепчаних), поредећи их, где год је то неопходно и могуће, с одговарајућим сугласничким гласовима српског језика. Завршићемо дати део сонантима руског језика.

Сугласнички гласови [б], [п], [б'] и [п']

[б], [п] -----

[б'], [п'] - - - - -

Слика 6. Схеме артикулација гласова [б], [п], [б'] и [п'] (Любимова 2011: 41)

Сугласнички гласови [б] и [п] су двоуснени праскави шумни консонанти који се разликују по звучности; [б] је звучни шумни консонант, док је [п] безвучан. Све наведене карактеристике имају и гласови [б'] и [п']. Допунска артикулација је оно што разликује тврде [б] и [п] од меких [б'] и [п']. Тврди имају веларизацију, отклон задњег дела леђа језика ка задњем непцу, велуму, што им даје призвук гласа [ы] када се изоловано изговоре, док меки имају палатализацију, што им даје призвук гласа [и] при изговору ван контекста. Пошто допунска артикулација (језична, палатализација) касни за основном (двоусненом), удаљеност ове две артикулације је, такође, прилична (за појмове артикулације гласова, наравно), те дати гласови имају мањи степен палатализованости у односу на гласове код којих су место творбе и допунска артикулација синхронизоване због близине места творбе и допунске артикулације (такви су, на пример, предњојезично-зубни [з'], [с'], [д'], [т']...). Код палатализованих [б'] и [п'], усне се приљубљују уз зубе и мало се развлаче ка угловима, као у благом осмеху (Любимова 2011: 58).

У вези с гласовима [б] и [п] скренућемо пажњу и на следеће детаље (о некима од њих је било речи на странама 41–42 у вези с начином творбе ових гласова). Гласови [б] и [п] у позицији пред лабијализованим гласовима [б'] и [п'] обавезно добијају допунску лабијализацију, коју у фонетској транскрипцији означавамо словом „о” у експоненцијалу: бок – [б^о]ок, бусы – [б^о]усы, поле [п^о]оле, пуля – [п^о]

уля. Допунска лабијализација постоји и у српском језику, с тим што она није тако изразита пред вокалом [ó] као у руском. Руски вокал [o] је лабијализованији глас, с елементом артикулације гласа [y] у свом почетку: [ʏó]. Међутим, уколико се правилно изговори руски вокал [ó], допунска лабијализација код претходног сугласничког гласа не може изостати. Када се гласови [б] и [п] нађу пред гласом [м] – уснена експлозија постаје ждреона, односно фаукална. На пример, у речи „обман” двоуснена потпуна преграда се поставља, али одсуствује уснена експлозија – при прелазу на наредни глас [м] који је носни, спушта се завеса меког непца и фонациона струја пролази кроз нос, уз слабу ждреону експлозију. Овакав глас смо, према начину творбе, именовали и класификовали као фаукални експлозивни [б^м]. И, коначно, уколико се нађу на апсолутном крају речи пред паузом, глас [п]²⁸ се може реализовати као имплозивни: боб – бóп]. У овом случају експлозије нема. Изворни говорници српског језика веома лако усвајају оба гласа, неопходно је указати само на случајеве ждреоне експлозије и имплозије као специфичности на које треба обратити пажњу у вези с начином творбе.

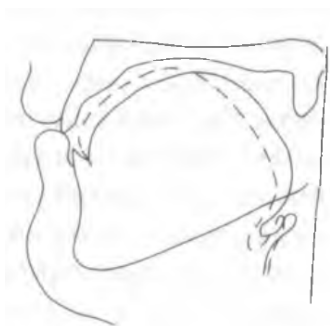
Гласови [б'] и [п'] због своје палатализације имају карактеристичан тембр, као и већу напрегнутост у односу на тврде парњаке; [б'] је, због своје звучности, мање напрегнут него [п']; [б'] и [п'] немају увек једнак степен палатализације при изговору. Информација о томе да су ови гласови палатализовани садржана је у наредном акцентованом вокалу који, после палатализованог сугласничког гласа, добија дифтонгоидни карактер, постаје неједнородан, односно, у његовој екскурзији (почетку артикулације) појављује се елемент гласа [и], што можемо у фонетској транскрипцији изразити на следећи начин: пéл – [п'иél]; бéл – [б'иél]. Управо неједнородност вокала указује на мекоћу претходног сугласника и неопходно је и појаву неједнородности вокалских гласова указивати паралелно с палатализованошћу сугласничких гласова. Тежња да се изговори палатализовани сугласнички глас, како указује на то Љубимова, може довести до допунске аспирације или африкатизације палатализованог гласа, што се у изговору странаца перципира као хиперкорекција (Љубимова 2011: 59). Треба инсистирати на пренаглашавању коректног изговора управо код самогласничког гласа, тиме што се пренаглашава његова

---

²⁸ На апсолутном крају речи реализују се само безвучни шумни консонанти, дакле, само [п].

неједнородност, односно, дифтонгоидност, затвореност екскурзије. Грешка коју изворни говорници српског језика могу правити у вези с изговором датих палатализованих гласова у контексту с акцентованим наредним вокалским гласовима, јесте пренаглашавање глајда гласа [и] и његовог изговора као [j] уз недовољну мекоћу претходног палатализованог: пѐл – [пјѐл], тебѝ – те[бјá]. На ову појаву указивао је још Ђорђе Јазић (Јазић 1966: 52). Такође, за правилан изговор руских [б'] и [п'] умногоме може помоћи следеће: треба замислити да ћемо после (а, уколико су [б'] и [п'] у позицији апсолутног почетка речи, онда и пре) датог гласа изговорити вокал [и]: тиме ћемо говорне органе довести у положај идеалан за изговор меких [б'] и [п']. Интервокалска позиција између два вокала [и] је, такође, идеална за усвајање [б'] и [п'].

Сугласнички гласови [в], [ф], [в'] и [ф']

[в], [ф] -----

[в'], [ф'] - - - - -

Слика 7. Схеме артикулација гласова [в], [ф], [в'] и [ф'] (Любимова 2011: 47)

Гласови [в] и [ф] су уснено-зубни струјни (*плоскощелевѝе*) шумни консонанти, који се разликују по звучности. [в] је звучни шумни консонант, док је [ф] безвучан. Све наведене карактеристике имају и гласови [в'] и [ф'], уз палатализацију као допунску артикулацију. Тврди, пак, имају, веларизацију (све што важи за допунске артикулације у односу гласова [б] и [п] према [б'] и [п'] важи и за дате гласове, више погледати на страни 56).

Глас [в] фонетски и функционално има специфичан статус у руском језику. Иако смо га сврстали у шумне консонанте, он, по својим акустичко-артикулационим и функционалним особинама заузима место између шумних звучних консонаната и сонаната. Поседује већу звучност него шумни звучни консонанти и комбинује се и са звучним и с беззвучним шумним консонантима, на пример: *твой, двѳе*. Међутим, у позицији пред шумним беззвучним консонантом он се функционално понаша као шумни звучни консонант. Другим речима, није могућа реализација гласа [в] пред шумним беззвучним консонантом, већ само гласа [ф], на пример: *овѳа* – о[ф]ѳа. У српском језику глас [в] се, традиционално, сврстава у сонанте²⁹. На апсолутном крају речи могућа је реализација само гласа [ф]. Пред лабијализованим вокалским гласовима и дати гласови се лабијализују (као и гласови [б] и [п], више о томе на страни 56). Изворни говорници српског језика веома лако усвајају оба гласа. Извесну тешкоћу може чинити комбинација гласова [вб] или [в'б']: в бѳнке, в библиотѳеке. Грешке говорника српског језика могу бити у вези с допунском слоготворношћу гласа [в], можемо је обележити овако: [в^вб] или [в^вб'], коју треба избегавати.

Гласови [в'] и [ф'] имају допунску палатализацију. Положај уса-на, због допунске палатализације, исти је као код гласова [б'] и [п'], видети детаљније на страни 57. Најчешће грешке изворних говорника српског језика везане су, с једне стране, за недовољну палатализованост датих гласова, а с друге, за појачан прелазни елемент гласа [и] код неједнородног наредног акценованог вокалског гласа. Више о неједнородности вокалских гласова на страни 94. Да би се усвојио изговор палатализованих [в'] и [ф'] треба замислити да ћемо после (а уколико су [в'] и [ф'] у позицији апсолутног почетка речи, онда и пре) датог гласа изговорити вокал [и].

---

²⁹ У књизи „Ортоепска и ортографска норма савременог српског књижевног језика” налазимо да се глас [в] у српском језику само традиционално класификује као сонант спирант; аутори издвајају 7 сонаната у српском језику, не и глас [в] међу њима. „Ова недоследност у класификацији произилази из (...) специфичне природе и етимологије”. (Subotić, Sredojević, Vjelaković 2012: 40). Дати глас био је прелазни глас, односно глајд или полувокал. Билабијални „полувокалски глас [ѳ] постаје лабиодентални спирант [в] артикулационо близак сугласнику [ф], који се, међутим, ни у једном говору српског језика није потпуно интегрисао у систем опструената као звучни парњак гласу [ф]. Данас у језичком систему стандардног српског језика овај глас функционише као парадигматски звучан, а синтагматски неутралан консонант” (Subotić, Sredojević, Vjelaković 2012: 40). За разлику од њих, Б. Милетић, А. Белић, Р. Симић, М. Стевановић класификују га као сонант (Милетић 1933; Белић 1968; Стевановић 1970; Симић, Остојић 1996).

Сугласнички гласови [з], [с], [з'] и [с']

[з], [с] -----

[з'], [с'] - - - - -

Слика 8. Схеме артикулација гласова [з], [с], [з'] и [с'] (Любимова 2011: 80)

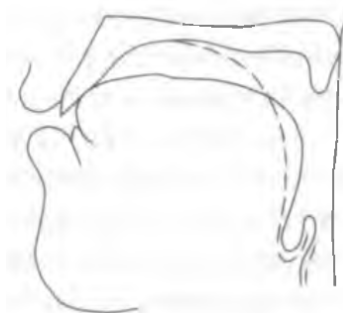
Гласови [з] и [с] су предњојезично-зубни струјни (*круглощелевѝе*) шумни консонанти, који се разликују по звучности. [з] је звучни шумни консонант, док је [с] безвучан. Све наведене карактеристике имају и гласови [з'] и [с'], уз палатализацију као допунску артикулацију. Приликом изговора гласова [з], [с], [з'] и [с'] предњи део језика код алвеола горњих зуба образује теснац у облику жљеба (округластог облика), због чега се ови гласови називају у руској литератури *круглощелевѝе* (округлотесначни). Према перцептивном утиску, ово су *свистѝащие* (пискави) гласови. На апсолутном крају речи могућ је изговор само безвучних гласова: [с], односно [с'].

Приликом артикулације гласова [з] и [с] врх језика наслоњен је на доње зубе, док је задњи део леђа језика издигнут ка меком непцу (велуму). Веларизација, као и код претходних веларизованих сугласничких гласова, датим гласовима даје призивок гласа [ы]. Лабијализација гласова [з] и [с], као и њихових меких парњака пред лабијализованим вокалским гласовима је обавезна: суд – [с^о]уд, зуд – [з^о]уд, сѐла – [с'^о]ола, зѐрна – [з'^о]ѐрна.

Код палатализованих [з'] и [с'] предњи и средњи део леђа су издигнути ка тврдом непцу, палатуму. Палатализовани [з'] и [с'] имају јачи притисак језика на зубе код образовања теснаца, него њихови веларизовани парњаци и теснац је нешто ужи. Место творбе (предњојезично-зубни гласови) и кретање језика у допунској артикулацији су синхронизовани: крећући се ка основном месту творбе

језик се издиже ка тврдом непцу. Због тога су [з'] и [с'] мекши него меки двоуснени и уснено-зубни. Ипак, мање су меки од гласова [д'] и [т'], који имају потпуну преграду. Изворним говорницима српског језика није лак изговор руских палатализованих [з'] и [с']; ипак, лакши им је него изговор палатализованих двоуснених и уснено-зубних. Да би се изговор ових гласова боље усвојио, треба замислити да после датог гласа (а, уколико су [з'] и [с'] у позицији апсолутног почетка речи онда и пре) стоји вокал [и].

Сугласнички гласови [д], [т], [д'] и [т']

[д], [т] -----

[д'], [т'] - - - - -

Слика 9. Схема артикулација гласова [д], [т], [д'] и [т'] (Любимова 2011: 73)

Гласови [д] и [т] су предњојезично-зубни експлозивни шумни консонанти, који се разликују по звучности: [д] је звучни шумни консонант, док је [т] безвучан. Све наведене карактеристике имају и гласови [д'] и [т'], уз палатализацију као допунску артикулацију. Код меких палатализованих обавезно је присутна африкатизација, што у фонетској транскрипцији означавамо на следећи начин: [д'з'] и [т'с']. На апсолутном крају речи могуће су реализације само безвучних [т] и [т']. Сва четири гласа подлежу лабијализацији пред лабијализованим вокалским гласовима, на пример: дом – [д^о]ом, том – [т^о]ом, дом – [д^о]ом, дѐготь – [д'^о]ѐготь, тѐмный – [т'^о]ѐмный.

Приликом изговора гласова [д] и [т] могућ је двојак изговор: предњи део леђа језика заједно с врхом језика прави преграду на крајевима горњих зуба и алвеолама; део врха језика може се чак видети кроз

теснац између горњих и доњих зуба. Напругнутост језика је велика, леђа језика имају испупчен облик. Овакав тип изговора Л. Г. Скалозуб је назвао апикално-дорсални (у Любимова 2011: 73). Други могући начин изговора је дорсални: врх језика је код доњих зуба, док предњи део леђа језика с горњим зубима прави препреку. На схеми артикулације гласова [д] и [т] (слика 9) представљена је управо оваква артикулација. Код једног истог говорника могу бити заступљене и једна и друга врста артикулације; оне се на слух готово и не разликују (Любимова 2011: 73).

Уколико се гласови [д] и [т] нађу на апсолутном крају речи, могућ је аспировани изговор гласа [т], на пример: кот [т^с]. Паралелно с овом могућношћу, постоји и могућност изговора преградног гласа без експлозије, али с фазом постављања потпуне преграде (имплозивни глас), о чему је било речи на страни 43.

Говорницима српског језика, такође, треба обратити пажњу и на могући изговор фаукалног (а не усненог) експлозивног (видети страну 42). Наиме, када се гласови [д] и [т] нађу пред гласовима [н] и [н'] – уснена експлозија постаје ждреона, односно фаукална. На пример, у речи „дно” потпуна преграда се поставља, али одсуствује уснена експлозија – при прелазу на наредни глас [н] који је носни, спушта се меко непце и фонациона струја пролази кроз нос, уз слабу ждрену експлозију. Овакав глас смо, према начину творбе, именовали и класификовали као **фаукални експлозивни** [д^н]. Исто се дешава и код следећих речи, на пример: *дни* – [д'^н] ([д'] је меко, јер је пред меким [н']), *пятно́* – [т^н], *отня́ть* – [т'^н].

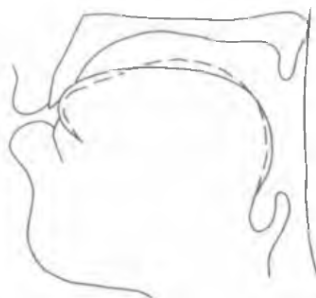
Важно је указати и на одсуство уснене експлозије и промену начина творбе гласова [д] и [т], када се нађу пред латералима [л] и [л']. Реализују се, такозване, бочне африкате, а гласови [д] и [т] постају елементи африкате: потпуна преграда је као код експлозивног [д] или [т] и тесначна бочна препрека бочних струјних [л] и [л'], на пример, у речима: *по́дло* [д̣л], *длѧ* [д̣л'], *котлѧ* [т̣л], *тлетѧ* [т̣л']. Више у вези с начином творбе ових гласова погледати на страни 42.

Приликом изговора палатализованих [д'] и [т'] неопходно је указати на њихову обавезну африкатизацију. Изворним говорницима српског језика није превише тешко усвајање оваквог изговора. Осим исправног изговора сугласничког гласа, треба водити рачуна и о неједнородности наредног вокалског гласа, о чему смо писали и у вези с изговором претходно описиваних палатализованих суглас-

ничких гласова. Такође, вокалски глас [и] изговорен (или замишљен) пре и после гласова [д'] или [т'] свакако олакшава изговор ових палатализованих гласова, јер се језик налази у идеалном положају за њихов изговор (високо и у предњем делу усне дупље).

Изворни говорници српског језика приликом изговора могу правити једну грубљу грешку: изговор гласова [ђ] и [ћ] уместо [д'] и [т']. На овакве грешке указивао је још Ђорђе Јазић (Јазић 1966: 48). Наиме, африкате српског језика можда представљају најсличније гласове нашег језика датим руским и може доћи до могуће замене, па треба одмах, на почетном учењу, указивати на разлику у изговору руских [д'] и [т'] у односу на српске [ђ] и [ћ]. Такође, могуће грешке иду у правцу африкатизованог али непалатализованог изговора, па добијамо гласове [дз] и [ц].

Сугласнички глас [ц]

[ц] ----- преграда
 - - - - - теснац

Слика 10. Схема артикулације гласа [ц] (Любимова 2011: 115)

Глас [ц] је предњојезично-зубни, безвучни, сливени, увек тврд шумни консонант (пискава африката). На схеми артикулације представљен је положај језика приликом постављања преграде, и његов положај приликом фрикације. Приликом постављања преграде предњи део леђа језика снажно се наслања на горње зубе и алвеоле, као при изговору експлозивног [т], средњи део леђа језика заузима раван, неутралан положај, док је задњи део леђа језика издигнут ка задњем непцу (веларизација). Затим се преграда отвара и између горњих зуба и предњег дела леђа језика ствара се теснац за пролаз ваздуш-

не струје, као код струјног [с]. Глас [ц] нема свог парњака по мекоћи нити звучности. У оквиру фонетске речи (више о фонетској речи на страни 197) или на границама речи може се јавити звучна африката [д̥з], на пример отѐц бы – отѐ[д̥зб]ы. Позиција коју Љубимова издваја као најбољу за увежбавање изговора овог руског гласа јесте позиција у којима је преградни део дужег трајања, као у речима *учится*, *братца* [тц]. Пажњу треба усмерити управо на зубну преграду. У Великом ортопедском речнику руског језика могућ изговор ових комбинација гласова се у транскрипцији бележи са [тц] (БОС 2017: 1013).

Руски глас [ц] тврђи је од српског. Изворни говорници српског језика глас [ц] често изговарају с мањом тврдоћом, налик на српски исти глас. На већу тврдоћу овог гласа треба обраћати пажњу изворним говорницима српског језика.

У методици наставе фонетике издвајају се два типа могућих грешака: један тип су **фонетске грешке** – грешке у сегментној или супрасегментној фонетици које не нарушавају разумевање речи, оне се тумаче као „страни акценат” при говору страног језика; на нивоу гласова – ово су могуће грешке: недовољно мек изговор палатализованих гласова, недовољно тврд изговор гласа [ц] и сл. Други тип грешака јесу **фонолошке грешке** – ово су грешке које могу довести до неразумевања, јер долази до замене фонема: замена гласа [ц] гласом [с], на пример, замена гласа [б] гласом [в], замена звучних сугласничких гласова безвучним парњацима и обрнуто и сл. Говорници српског језика не праве фонолошке грешке (када је реч о артикулацији гласова које смо до сада обрадили), не врше замену фонема, већ искључиво праве фонетске грешке. Најближа фонолошкој грешки јесте недовољно умекшан изговор палатализованог [т'] које има јаку африкатизацију. Уколико палатализованост изостане или није у довољној мери испољена, глас [т'] може се поистоветити с африкатом [ц], што може довести до неразликовања двеју фонема, самим тим и до фонолошке грешке.

Сугласнички гласови [ж] и [ш]

[ж], [ш] -----

[ж':], [ш':] - - - - -

Слика 11. Схема артикулација гласова [ш], [ж], [ш':] и [ж':] (Любимова 2011: 85)

Описе гласова [ж] и [ш] даћемо одвојено од [ж':] и [ш':]. Они нису прави парњаци по мекоћи, имају потпуно другачији историјски развој. Гласови [ж] и [ш] су прости, [ж':] и [ш':] – природно дуги. Ипак, на схеми артикулације их дајемо заједно, јер положај језика веома лепо показује разлику између тврдих и меких.

Гласови [ж] и [ш] су предњојезично-предњонепчани фрикативни гласови који се разликују по звучности: [ж] је звучан, док је [ш] безвучан. Ово су шуштави (*шипящие*) гласови према перцептивном утиску. На слици 11 видимо две препреке: прву препреку чини предњи део леђа језика и врх језика с предњим непцем (први фокус³⁰, према ком је дати глас класификован као предњојезично-предњонепчани), и задњи део језика са задњим непцем (други фокус). Оваква реализација гласова [ж] и [ш] коју пратимо на слици 10 јесте двофокусни глас изразите веларизације. Леђа језика су улегнута, што такође, даје овом гласу додатну тврдоћу. Гласови [ж], [ш] и [л] су гласови руског језика с најизразитијом веларизацијом. Данас је све чешћа, како бележе фонетике руског језика, реализација ових гласова као једнофокусних. Наравно, чува се само први фокус. За једнофокусну реализацију карактеристично је повећање теснаца, па у руској литератури постоји назив *длиннощелевье* (Касаткин 2003: 40), видети више о овоме и на страни 41. Приликом изговора гласова [ж] и [ш] усне су

³⁰ Фокус се односи на место постављања препреке.

истурене, али не и заобљене као код лабијализованих вокалских гласова. Неки аутори сматрају да су они „*длиннощелевіе*”, односно да се теснац повећава управо због истурања усана (Любимова 2011: 83).

Најчешћа грешка коју изворни говорници српског језика праве при изговору руских [ж] и [ш] је то што их изговарају као српске гласове, с много мањом тврдоћом. Улегнуће леђа језика, други фокус, односно, веларизација (уколико други фокус изостане) и дају овим гласовима много већу тврдоћу. Који гласови могу допринети томе да ове гласове говорници српског језика усвоје у пуној мери: прво, то су гласови [к], [г] и [х], који својим основним местом постављања препреке поспешују могућу реализацију другог фокуса, односно веларизацију – издигнуће задњег дела леђа језика ка задњем непцу. Бољем изговору гласа ш доприносе и лабијализовани вокали, [о] и [у], при чијем изговору се усне истурују и заобљују. Комбинације гласова, као, на пример, *кшо*, *кшу*, *хшо*, *хшу*, *гжу*, *гжо* могу допринети бољем усвајању ових гласова.

Сугласнички гласови [ж':] и [ш':]

Гласови [ж':] и [ш':] су предњојезично-предњонепчани фрикативни сугласнички гласови које карактерише стална фонетска мекоћа. [ж':] и [ш':] разликују се по звучности: [ж':] је звучан, док је [ш':] беззвучан глас. Шуштави су (*шипящие*) према перцептивном утиску. Њихове схеме артикулација представљене су на слици 11. Постоје мишљења и да су ови гласови двофокусни: прву препреку формира предњи део леђа језика с предњим непцем, док другу препреку прави врх језика, који се с делом предњег дела леђа језика издиже према горњим зубима (Любимова 2011: 107). Управо овакав глас је представљен на схеми артикулације. Већина фонетика руског језика овај глас сврстава у једнофокусне, односно, нема уопште речи о другом теснацу који праве врх језика и зуби. Усне су истурене, нису развучене (често су усне минимално развучене при изговору палатализованих гласова).

Глас [ш':] се бележи словом *щ*, као и групама слова *сч*, *зч* и *жч*: *щўка* [ш':], *счёт* [ш':], *грузчик* [ш':], *мужчина* [ш':].

Глас [ш':] се данас обавезно изговара према московској ортопедској норми на местима које смо у претходном пасусу навели. Не-

када се на месту гласа [ш':] изговарала група гласова [ш'ч'], више у Санкт Петербургу. Данас се и у Москви и у Санкт Петербургу готово искључиво изговара глас [ш':] (БОС 2017: 1006).

На апсолутном крају речи или пред сугласничким гласом, често се губи дужина овог гласа, на пример: тоváрищ – тоváри[ш'], моць – мо[ш'], мóщный – мó[ш']ный. У следећим речима губи се и мекоћа овог гласа (у обе речи позиција је пред гласом [н]): помóщник – пом[ш]ник, всенóщная – всенó[ш]ная.

Глас [ж':] се у руском језику увек може заменити дугим тврдим [ж:], тако да је ово факултативни глас. Ограничен је на употребу у корену речи, а бележи се спојевима слова *зж* или *жж*, на пример: *éзжу* – *é[ж':]у* или *é[ж:]у*. Велики ортоепски речник руског језика (БОС 2017: 1007) пише следеће у вези с изговором дугог меког гласа [ж':]: На месту *жж*, *зж*, *жд* у корену у неколико речи се изговара [ж':]³¹: *дрóжж-жи*, *éзжу* – [ж':] и [ж:]; *визжáть*, *выезжáть*, *пóзжe...* – [ж:] и допустимо старшее (допушта се старије) [ж':]; *брюзжáть*, *вожжáться*, *жўжжйт* – [ж:] и допустимо устаревающее (допушта се изговор који застарева) [ж':]; *вожжeвóй*, *брéжжить*, *можжeвéльник*, *жжёт*, *сожжённýй*, *жуужжáть* – только (само) [ж:]. Речник наводи и речи *дождй*, *дóждик*, као примере некадашње употребе гласа [ж':], уз напомену да се овај изговор истискује изговором [жд'], а да се само допушта изговор који застарева са [ж':]³².

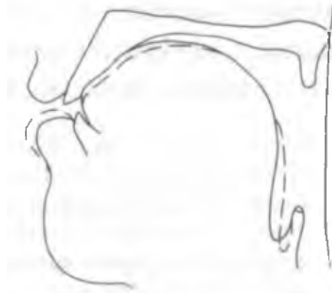
Приликом усвајања гласова [ж':] и [ш':], а нарочито [ш':], јер је [ж':], као што смо видели, минимално у употреби у руском језику, притом је и факултативан, најбоља позиција је изговор вокала [и] пре и после овог гласа, као приликом усвајања осталих палатализованих гласова. Код изворних говорника српског језика често се чуо изговор [ш'ч'] према норми која је била на снази у Санкт Петербургу, а коју су подржавали и преносили на своје ученике наставници руског језика старијих генерација. Можемо приметити и да је све мање студената који долазе на прву годину београдске русистике са старом нормом изговора [ш':] као [ш'ч'].

---

³¹ Речник бележи дуге гласове понављањем истог знака, односно, дуг мек глас [ж'ж'] је овако забележен у датом речнику.

³² У номинативу јединине речи *дождь*, могућ је двојак изговор: *дó[шт']* и *до[ш']* (обавезно обезвучавање [ж':]) на крају речи уз губљење дужине; више о обезвучавању и примеру *дождь* видети на странама 140.

Сугласнички глас [ч']

[ч'] ----- преграда
----- теснац

Слика 12. Схема артикулације гласа [ч'] (Любимова 2011: 119)

Глас [ч'] је предњојезично-зубни, безвучни, сливени, увек мек шумни консонант (шуштава африката). На схеми артикулације представљен је положај језика приликом постављања преграда, и његов положај приликом фрикации. Предњи део леђа језика прави преграду с тврдим непцем као код експлозивног [т']. Врх језика је код доњих зуба. Уместо експлозије, чврста, потпуна преграда прелази у теснац, као код изговора гласа [ш']. Врх језика се минимално подиже. Неки аутори, као што је Љубимова (Любимова 2011: 120) сматрају ову шуштаву африкату двофокусним гласом (управо је двофокусни глас приказан на схеми артикулације). Први фокус прави предњи део леђа језика и предње непце, док други фокус прави врх језика, који се издиже у правцу горњих зуба и ту прави теснац.

Глас [ч'] нема парњака нити по тврдоћи, нити по звучности међу основних 37 сугласничких гласова руског језика. Међутим, у оквиру фонетске речи (више о фонетској речи видети на страни 197) могућа је реализација звучног [д̣ж']: дочь бы – до[д̣ж'] бы.

За усвајање африкате [ч'], као и код осталих палатализованих гласова, најбоље је изговорити (или замислити да африкати претходи и после ње следи вокалски глас [и]) пре и после овог гласа, као приликом усвајања осталих палатализованих гласова.

За изворне говорнике српског језика посебно је специфично усвајање ове руске африкате. У српском језику постоје и тврда и мека

африката, односно, [ч] и [ћ]. Посебну тешкоћу представља то што је руска африката артикулационо и акустички између ове две руске африкате (мекша је од [ч], тврђа од [ћ]) и на ову разлику треба обраћати пажњу говорницима српског језика који уче руски. Грешке приликом усвајања руског [ч'] су фонетске, не и фонолошке (о фонетским и фонолошким грешкама више на страни 64).

Сугласнички гласови [г], [к], [г'] и [к']

[г], [к] -----

[г'], [к'] - - - - -

Слика 13. Схема артикулација гласова [г], [к], [г'] и [к'] (Любимова 2011: 128)

Гласови [г] и [к] су задњојезично-задњонепчани експлозивни шумни консонанти, који се разликују по звучности. [г] је звучан, док је [к] безвучан глас. Ово су веларни, не и веларизовани гласови, јер је преграда коју прави задњи део језика са задњим непцем њихово основно место творбе. Код веларизованих гласова ова преграда припада допунском месту творбе. Палатализовани гласови [г'] и [к'] разликују се према пасивном органу места творбе у односу на веларне [г] и [к]. Палатализација их толико повуче ка тврдом непцу, да постају задњојезично-средњонепчани гласови, како смо их и класификовали према артикулационој класификацији.

У вези с гласовима [г] и [к] скренули бисмо пажњу на следеће: гласови [г] и [к] у позицији пред лабијализованим гласовима [б] и [у] обавезно добијају допунску лабијализацију, коју у фонетској транскрипцији означавамо словом „о” у експоненцијалу: кóт – [к^о]óт, гúси – [г^о]úси. Допунска лабијализација постоји и у српском језику, с тим што она није изразита пред вокалом [б] као у руском. Добро изгово-

рени руски лабијализовани вокалски гласови, нарочито [ó], допунска лабијализација код претходног сугласничког гласа не може изостати. Уколико се глас [к] нађе на апсолутном крају речи пред паузом, може се реализовати као имплозивни: так – та[қ]. У овом случају експлозија изостаје. На апсолутном крају речи може се реализовати и аспирирани глас [к]: так – та [к^х]. Слично је када се [к] или [г] нађу пред експлозивнима: могућа је реализација имплозивног или аспирираног гласа: *к ба́бушке* – [г]ба́бушке или [г^в]ба́бушке.

Гласови [г'] и [к'] су палатализовани гласови чију експлозију прати африкатизација, на пример [к^х'] (Любимова 2011: 139). Када се упореде с осталим палатализованим гласовима, гласови [г'] и [к'] се перципирају као мекши. И заиста, велика површина преграде коју задњи део леђа језика образује са средњим непцем даје им ову већу мекоћу. Гласови [г'] и [к'] нису чести пред вокалима [а] и [у], па њихову артикулацију у почетку учења треба постављати управо пред вокалским гласовима [и], [э], па и [о], на пример: *кисть, кédды, ткёт*. Такође, на самом почетку учења, гласови [г'] и [к'] се могу усвајати у интервокалским слоговима с вокалом [и] (ики, иги); вокалски глас [и] доприноси кретању језика у правцу палатализације ових гласова.

Изворни говорници српског језика веома лако усвајају веларне гласове, они су готово идентични као српски велари. Међутим, палатализоване гласове често изговарају с мањим степеном умекшаности. Треба инсистирати на активирању задњег дела језика и његовом високом кретању ка средњем непцу, што полумеке гласове (који се појављују као недовољно добро изговорени [г'] и [к']), може додатно умекшати и учинити палатализованима у довољној мери.

Сугласнички гласови [x] и [x']

[x] -----

[x'] - - - - -

Слика 14. Схема артикулација гласова [x] и [x'] (Любимова 2011: 132)

Глас [x] је задњојезично-задњонепчани струјни шумни безвучни консонант. Глас [x'] који се од гласа [x] разликује по мекоћи, разликује се од [x] и по месту творбе: управо палатализација коју глас [x'] има повлачи артикулацију датог гласа на средње непце, па је ово задњојезично-средњонепчани глас. [x] је веларан, не и веларизовани глас, јер је препрека коју прави задњи део леђа језика са задњим непцем – његова основна артикулација. Задњи део леђа језика приликом изговора [x] формира теснац с велумом (меким непцем) кроз који пролази фонациона струја уз јак фрикативни шум. Исти тенац, само на средњем непцу прави задњи део леђа језика приликом изговора гласа [x']. И код гласа [x'] присутан је јак фрикативни шум. Ни један ни други глас немају звучне парњаке у основних 37 гласова (нема звучних реализација пред самогласничким гласовима), али се срећу и звучни парњаци у позицијама унутар фонетских речи, на пример: смéх бы – смé[уб]ы, их было [иу-б]. Приликом изговора веларног гласа [x] усне су благо отворене, виде се зуби.

Руски глас [x] се прилично разликује од српског велара [x]. Српски велар у „говорном језику се показује као врло нестабилан” (Петровић, Гудурић 2010: 247). Такође, како пишу Драгољуб Петровић и Снежана Гудурић, анализирајући спектрограме и осцилограме речи који садрже [x], „уочљива је јача артикулација овог гласа у средини гласовног низа него у иницијалном положају” (Петровић, Гуду-

рић, 2010: 249)³³. У сваком случају, нема јаког фрикативног шума као код руског струјног велара, који је стабилан глас, никада се у руском језику није губио (као у српском). Ова фина разлика, јачи фрикативни шум код руског струјног велара јесте оно на шта говорницима српског језика треба обратити пажњу. На који начин се ово може постићи? Љубимова препоручује да се приликом увежбавања изговора гласа [x] направи потпуна преграда, као код гласа [k] и да се задржи. Затим, да се језик спусти и да се појача фонациона струја. Резултат оваквог изговора требало би да буде експлозиван глас с елементом фрикатива, [k^x]. Затим се упрошћава елемент експлозива, остаје само фрикатив. Вокали задњег реда [o] и [y] после фрикативног велара нарочито доприносе усвајању његовог изговора (Љубимова 2011: 133–134).

Глас [x'] је глас веома мек глас, мекши од осталих палатализованих (уз експлозивне меке задњојезично-средњонепчане [g'] и [k'] један је од три најмекша палатализована гласа руског језика). Он је, уједно, најмање фреквентан глас руског језика. Овог гласа нема на апсолутном крају речи и готово да га нема пред вокалима [a], [y] и [o]. Као и приликом увежбавања артикулације осталих палатализованих, самогласнички глас [и] изговорен пре и после палатализованог [x'] доводи језик у положај који је идеалан за правилан изговор датог гласа.

---

³³ А. Батас, позивајући се на Б. Милетића и А. Белића (Милетић 1933 и Белић 1968), наводи да је српско /x/ слабије него /x/ у другим словенским језицима, али да му је треће ипак снажније од звучног грленог гласа у чешком или немачком. На основу акустичких истраживања А. Батас долази до закључка да се фонема /x/ може реализовати и као безвучни палатални фрикатив и као звучни веларни фрикатив у току целог свог трајања, у зависноости од гласа који следи. Више о алофима фонеме /x/ у интервокалском положају и посебним положајима видети код А. Батас (Батас 2011 и Батас 2014). На нешто другачије тврдње у вези са нашим гласом [x] наилазимо и код Ј. Бакрана, који на више места у својој књизи тврди да се овај глас прилагођава по месту артикулације вокалу који за њим следи и да се већ по исечку шума може препознати вокалска околина према карактеристичним резонанцијским фреквенцијама (Bakran 1996: 107).

Сонанти [м] и [м']

[м] -----

[м'] - - - - -

Слика 15. Схема артикулација гласова [м] и [м'] (Љубимова 2011: 150)

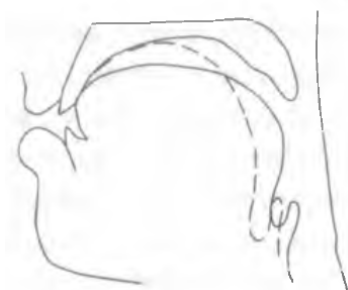
Двоуснени носни сонанти [м] и [м'] су оклузивни гласови: доња и горња усна образују потпуно преграду као код билабијалних шумних [б] и [б']. Код билабијалних [б] и [б'] потпуна преграда се уклања и чује се експлозија. За разлику од [б] и [б'], код [м] и [м'] меко непце се спушта и фонациона струја протиче кроз нос у току трајања преграде на уснама. Гласови [м] и [м'] добијају допунску лабијализацију у позицији пред лабијализованим вокалима, на пример: мórда – [м^о] óрда, ме́д – [м'^о]óд. Оба сонанта утичу на то да се акцентовани вокали пред којима или после којих стоје допунски назализују, на пример: ма́ма – [мáа]а.

Сонант [м] је веларизован: задњи део леђа језика издигнут је ка меком непцу. Када се нађе на апсолутном крају речи овај глас може бити реализован као импловивни: сом – со[м]. Глас [м] готово је идентичан као српски, говорници српског језика немају проблема при његовом усвајању. Уколико се сонант [м] нађе пред уснено-зубнима [в] или [ф] – реализује се глас [т], као, на пример, у речи трамва́й – тра[т]ва́й; ово је уснено-зубна позициона варијанта гласа [м]. Више о позиционим варијантама и алофонима биће речи на страни 128.

Сонант [м'] је палатализован: предњи и средњи део леђа језика издижу се ка тврдом непцу. Усне су развучене у угловима, као у осмеху (Љубимова 2011: 151). Љубимова бележи и смањену мекоћу сонанта [м'] на апсолутном крају, због могућег изговора овог гласа као импловивног: пише да се данас све чешће у изговору Руса постоји тенденција

да се дати глас изговара као непалатализовани, иако то није опште-прихваћена норма (Любимова 2011: 151). Велики ортоепски речник не препоручује, односно негативно квалификује изговор непалатализованог гласа, на пример: **СЕМЬ** (...) **се[м’]** (! не рек. се[м]) (БОС 2017: 757). Како би се боље усвојио изговор палатализованог [м’], као и код усвајања изговора осталих палатализованих гласова – он се смешта у интервокалну позицију с вокалским гласом [и] који кретање језика и усана доводи у идеалан положај за изговор: [им’й].

Сонанти [н] и [н’]

[н] -----

[н’] - - - - -

Слика 16. Схема артикулација гласова [н] и [н’] (Любимова 2011: 153)

Предњојезично-зубни носни сонанти [н] и [н’] су оклузивни гласови: потпуну преграду прави предњи део леђа језика заједно с врхом језика и горњим зубима и алвеолама. Меко непце је спуштено и омогућава пролаз фонационој струји кроз нос. [м] и [м’] добијају допунску лабијализацију у позицији пред лабијализованим вокалима, на пример: нос – [н^о]ос, нёс – [н’^о]ос.

Језик код сонанта [н] може заузимати различит положај: у једном могућем начину артикулације врх језика је код доњих зуба (дорсална варијанта), док се, у другом могућем начину артикулације врх језика с предњим делом језика издиже ка зубима, где прави преграду (апикално-дорсална варијанта). Обе варијанте су равноправне у говору Руса (Любимова 2011: 153). У позицији пред задњојезичним оклузивима могућа је реализација гласа [ɲ]: банк – ба[ɲ]к. Често се у позицији апсолутног краја речи [н] реализује као имплозивни глас.

Српски језик, такође, на исти начин изговара сонант [н] пред задњојезичним оклузивима (видети Петровић, Гудурић 2012: 212–213).

Сонант [н'] је палатализованани глас, при његовој артикулацији језик је издигнут и налази се у положају блиском артикулацији вокалског гласа [и]. Усне су благо отворене и минимално развучене у угловима. По подацима Л. Г. Скалозуб, ово је најпалатализовананији предњојезични глас, о ком се на артикулационом плану може говорити као о средњојезичном гласу (Любимова 2011:156). Изворни говорици српског језика немају проблема приликом артикулације овог гласа, пошто српски језик има сонант [њ], који је, готово, идентичан као руски глас [н'].

Сонанти [л] и [л']

[л] -----

[л'] - - - - -

Слика 17. Схема артикулација гласова [л] и [л'] (Любимова 2011: 161)

Сонанти [л] и [л'] су предњојезично-зубни струјни бочни гласови. [л] је изразито веларизован глас, док је [л'] палатализован. Оба гласа се допунски лабијализују када се нађу пред лабијализованим вокалским гласовима [о] и [у].

При изговору сонанта [л] предњи део леђа језика заједно с врхом формира прави препреку код горњих зуба, спречавајући ваздушну струју да изађе из усне дупље. Теснац се ствара преко усне дупље, док ваздушна струја излази по боковима језика. Због тога се ови гласови зову бочни струјни, или латерали³⁴. У тренутку изговора гласа [л] задњи део леђа језика издиже се високо ка велуму, док је средњи

³⁴ *latus* (лат.) – бок

део леђа језика дубоко улегнут, што датом гласу даје изразиту тврдоћу (видети на слици 15, схеми артикулације). Могуће је уметање кратког самогласничког елемента после [л], уколико се [л] нађе пред сугласничким гласом: *лба*. На апсолутном крају речи могуће је и потпуно обезвучавање, нарочито после шумних консонаната уз уметање вокалског елемента (*подл, пошл*) (Љубимова 2011: 162). Издигнутост предњег дела леђа језика и врха језика, као и улегнутост средњег дела језика чини овај глас какуминалним гласом. Изразита тврдоћа датог гласа чини га прилично тешким за усвајање и једна од најчешћих грешака коју чине изворни говорници српског језика јесте изговор српског [л], алвеоларног³⁵ бочног сонанта. И говорницима других европских језика (осим бугарског и македонског у којима постоји глас истог квалитета) изговор овог руског гласа представља проблем, њихове грешке се односе на изговор средњоевропског [л] уместо изразито тврдог руског [л] (Љубимова 2011: 163). Како би се увежбао изговор гласа [л], пре и после њега изговара се глас [ы], па глас [у]³⁶, на пример: [ылы] – [лы] – [лу] – [л'уо]; веома је погодна и комбинација са задњојезичнима (доводи језик у позицију веларизације за [л]), на пример: *глу, клу, лгу* (Љубимова 2011: 164). Љубимова предлаже још једну могућност за боље усвајање изговора овог гласа: врхом језика додирну се врхови горњих зуба, језик се мало задржи у том положају, а онда се полако повлачи назад и изговарају се слогови [уол], [ул], [гл'уо], или други спојевии са задњојезичним гласовима.

Приликом изговора сонанта [л'] могућ је изговор апикално-дорсалне и дорсалне варијанте. Више о овим местима творбе видети код изговора гласова [д] и [т] на странама 61–62 књиге. Обе варијанте се равноправно срећу у говору. Цело тело језика је у палаталној зони; дуг изговор овог гласа Руси перципирају као глас [и]. Изговор гласа [и] пре изговора сонанта [л'] се препоручује приликом усвајања овог гласа: [и]...[л']...[и]... [ил'и]...[л'и]. Када се увежбава изговор гласа [л'] пред осталим вокалским гласовима, Љубимова препоручује да се увек пође од вокала [и]: [л'иэ], (лето), [л'иа] (ляг), [л'иу] (люди), [л'иуо] (лёд) (Љубимова 2011: 168). Увек треба обраћати пажњу и на неједнородност вокалских гласова. Уколико се глас [л'] нађе пред су-

³⁵ И у српском језику, у ком се сонант [л] класификује као алвеоларни глас према пасивном говорном органу, могућ је и изразито дентални и алвео-дентални изговор поред алвеоларног (Петровић, Гудурић 2010: 168).

³⁶ Изворни говорници руског језика перципирају изоловано изговорен сонант [л] као гласове [ы] или [у] (Љубимова 2011: 162).

гласничким гласовима или сонантима, могућа је његова додатна вокализација, као у примерима *лџа*, *вољна*. На апсолутном крају речи могуће је потпуно или делимично обезвучавање овог сонанта (*бољ*, *даль...*) (Любимова 2011: 166–167)

За изворне говорнике српског језика теже је постићи потребан степен умекшаности овог гласа: наиме, изворни говорници српског језика перципирају дати глас као српски глас [љ]. Руски глас је мање мек него српски, површина предњег дела језика који належе на горње зубе и алвеоле је мања код руског [л'] него код српског. И код српског [љ] могућ је тврђи или мекши изговор, у зависности од додирне површине језика и алвеола: што је површина додира већа, глас је мекши (Петровић, Гудурић, 2010: 179). Интересантно је да говорници српског језика сегментирани глас [љ] перципирају као нешто краће [j] (Петровић, Гудурић 2010: 181). Због велике интерференције посебну пажњу треба посветити изговору руског сонанта [л'] код изворних говорника српског језика.

Сонанти [р] и [р']

[р] -----

[р'] - - - - -

Слика 18. Схема артикулација гласова [р] и [р'] (Любимова 2011: 174)

Сонанти [р] и [р'] су предњојезично-зубни вибранти. [р] је изразито веларизован глас, док је [р'] палатализован. Оба гласа се дупунски лабијализују када се нађу пред лабијализованим вокалским гласовима [о] и [у].

Приликом изговора сонанта [р] врх језика се издиже и вибрира код горњих зуба и вибрира у току трајања ваздушне струје. Задњи део леђа језика заједно с кореном језика се издиже ка задњем непцу.

Средњи део језика дубоко је улегнут. Све ово даје гласу [р] изразиту фонетску тврдоћу. Артикулација овог гласа веома је слична двофокусној артикулацији гласова [ш] и [ж]; сонант [р] можемо сврстати у какуминалне гласове (Любимова 2011: 171). Када се ради о сонанту [р], једно од најчешћих питања која се у руској фонетској литератури поставља, јесте питање о броју вибрација. Тако Љубимова наводи да је, такозвано, „котрљајуће [р]” („раскатистое” [р]) карактеристично за индивидуални изговор, док сонант [р] у руском језику има, најчешће, једну до две вибрације (Любимова 2011: 171). Р. Ф. Касаткина пише да врх језика с алвеолама има тренутни контакт („точечный контакт”), као и тренутну препреку, па вибранти у руском језику могу да се образују као тренутни ударни, односно једноударни („мгновенные толчковые” или *taps*). У сваком случају, како даље наводи Касаткина, ово се односи на тврди вибрант [р]. У интервокалној позицији сонант [р] се управо овако реализује: као једноударни *tap* који се од експлозивног [д] разликује само по дужини оклузије: код [д] је оклузија дужа (Касаткина 2013: 85). О конкретном броју вибрација руског сонанта [р] писала је и М. И. Матусевич. Она пише да пре и после сугласничког гласа или на почетку речи пре самогласника (на пример *рак, пра́во, рдеть*) [р] има једну или две вибрације; између самогласничких гласова – једну вибрацију (на пример *на́ра, кора́*); само на крају речи може имати три или четири вибрације од којих се последње, обично обезвучавају (на пример *пар, уда́р*) (Матусевич 1976: 155). По мишљењу Р. Ф. Касаткине, вибранти с вишеструким вибрацијама су у савременом руском књижевном изговору – велика реткост (Касаткина 2013: 88)³⁷. Дакле, у руском језику вибрант [р] има један удар у свим некрајњим позицијама, осим позиција пре и после сугласника (*тра́вка, фо́рма, ко́бра...*) у којима се изговара, најчешће, сонант који има два удара. Оптимална позиција за изговор вибраната с више вибрација јесте позиција између два сугласничка гласа, као што је позиција границе међу речима, на пример: *зубр вышел* (Касаткина 2013: 88)³⁸.

³⁷ Вибранти с више вибрација карактеристични су, на пример, за дијалекте Архангелска, веома су слични с „котрљајућим” [г] у шпанском језику (Касаткина 2013: 88)

³⁸ Касаткина пише и о важности интонације у вези с реализацијом вибраната на апсолутном крају речи. Уколико је вибрант на апсолутном крају речи у исказу који је обавештајан и организован силазним кретањем мелодијског тона, односно првом интонационом конструкцијом (више о ИК-1 на странама 213–214 књиге), [р] у позицији апсолутног краја речи после вокала има једну, или, највише, две вибрације (последња оклузија је безвучна): *Лыжники вошли в основной бор*. [р] у позицији после сугласничког гласа се потпуно обезвучава: *Сегодня идем в театр*. У случајевима, пак, кад је мелодијски тон узлазан, односно када се ради о питању

Српски вибрант [p] се од руског разликује: српски глас [p] је предњојезично-алвеоларни глас, „котрљајући” вибрант који има 3 до 5 вибрација: „врх језика сукцесивно удара о алвеоле и то 3 до 5 пута и то у зависности од тога да ли је у гласовном контексту у сугласничкој или самогласничкој позицији” (Subotić, Sredojević, Bjelaković 2012: 41). У старијој литератури срећемо и податке о томе да [p] има и већи број удара када се нађе у позицији носиоца слога и акцента: „у језгру слога [p] може имати 5–7 удара језика о алвеоле, док на периферији слога тај број износи 3–5” (Симић, Остојић 1996: 182). Међутим, на основу анализа спектрограма „који представљају типичне реализације гласа p у различитим позицијама и са различитом вредношћу” (Петровић, Гудурић 2010: 198) Д. Петровић и С. Гудурић закључују, између осталог, да „број удара (прекида) при артикулацији гласа p варира између 1 и 3” у корпусу који је био предмет анализе, а који обухвата све могуће позиције овог гласа (Петровић, Гудурић 2010: 198). Уместо података да број удара у позицији носиоца слога и акцента може бити 5–7, налазимо податке о мањем броју удара, али уз „два потпорна вокала ə: један јаче изражен испред p и један нешто слабији иза њега” (Петровић, Гудурић 2010: 199)³⁹. Руско и српско [p] су се веома приближили једно другом у артикулационом делу, односно, у броју удара, уколико узмемо у обзир аргументе и закључке до којих су дошли Д. Петровић и С. Гудурић експерименталном анализом. Можемо закључити да се руско и српско интервокално [p] ипак разликују. Руско интервокално [p] обавезно има само један удар, док српско може имати до три удара. Приликом усвајања руског гласа [p] изворним говорницима српског језика треба скренути пажњу на специфичности овог руског гласа, али, чак и уколико пренесу све навике матерњег језика у руски језик у вези с усвајањем изговора гласа [p], ове грешке ће се поимати као минималне фонетске грешке, мала одступања у изговору.

Приликом реализације меког [p'] тело језика је у предњем, палаталном делу усне дупље, предње-средњи део леђа језика издигнут је ка палатуму, док врх језика веома слабо вибрира на току ваздушне струје. [p'] је палатализован глас, али најмање палатализован глас руског језика. Фонетска природа гласа [p'] веома је интересантна. Овај глас фонетски и није вибрант, већ струјни сонант, како пише Љу-

---

без упитне речи (ИК-3, више о ИК-3 видети на странама 215–219 књиге): *Там был собор?* вибранти који су после вокала – не обезвучавају се (Касаткина 2013: 88–91).

бимова (Любимова 2011: 174). Касаткина пак тврди да се приликом изговора меког [р'] постављање препреке може остваривати у облику „тренутног клизања“ (*мгновѐнный скользящий, flap*). Оваква препрека најјаснија је у поста акценатским интервокалским позицијама, на пример: *Вáря, нá берег* (Касаткина 2013: 86). У случајевима у којима долази само до приближавања врха језика зони контакта, али без додира, овај вибрант се реализује као струјни вибрант – од струјног [ж] разликује се краћим трајањем и постојањем вибрације врха језика. Овакав глас Касаткина назива „струјним вибрантом“. Најкарактеристичнија позиција оваквог изговора сонанта [р'] је интервокалска поста акценатска позиција (*бѐрег, нáрень*); овакав изговор могућ је и у позицији апсолутног краја речи, на пример: *гарь, тепѐрь...* (Касаткина 2013: 86). Гласови оваквог квалитета, који се образују приближавањем језика зони контакта се у савременој фонетици називају апроксимантима (Касаткина 2013: 87). Као и његов тврди парњак, позиција која није интервокалска, омогућава два удара вибранту [р']: *прямо, три, гóрько*, као и граница речи: *октя́брь наступíл* (Касаткина 2013: 88). У позицији силазне мелодијске линије у обавештајним исказима овај сонант се реализује као апроксимант. Приликом усвајања изговора меког [р'] веома је важно говорне органе довести у положај који је за његову артикулацију удобан, у палаталну зону. Другим речима, пре и после датог гласа, изговорити глас [и]. Могућа грешка изворних говорника српског језика јесте недовољна палатализација овог гласа, што може довести до мешања с тврдим парњаком, што опет, улази у домен могуће фонолошке грешке. Међутим, код говорника српског језика, неће доћи до мешања фонема [р] и [л], или [р'] и [л'], као код изворних говорника неких других језика. Потребно је само обратити пажњу на то да дати глас буде изговорен са задовољавајућим степеном палатализације. Изворни говорници српског језика изговарају мек глас [р'] релативно једноставно, када им се укаже на то да овај глас има само један удар.

Сонант [j]

[j] -----

[и] - - - - -

Слика 19. Схема артикулација гласова [j] и [и] (Любимова 2011: 181)

Сонант неслоговно ,и', односно [и̞] (рус. ,и' неслоговой), као и шумни консонант [j] (само уколико се налази директно пред акцен-тованим вокалским гласом) – две су могуће реализације овог гласа. Колико се мало артикулација гласа [j] разликује од артикулације вокала [и] јасно се види на схеми артикулације. Ово је средњонепчано-средњојезични фрикативни глас који карактерише стална фонетска мекоћа. Нема тврдог нити безвучног парњака. Предњи и средњи део леђа језика издигнути су према тврдом непцу и овај покрет представља његову основну, а не допунску артикулацију. Стога је [j], односно [и̞] – палаталан глас. Уколико се нађе пред лабијализованим вокалом, овај глас добија допунску лабијализацију, на пример: ёж – [j^о]ож.

Основна артикулациона разлика између гласова [j] и [и̞] је у величини теснаца између језика и непца: при изговору гласа [j] овај теснац је узак, напрегнутост језика велика; приликом изговора [и̞] теснац је већи, али нешто мањи него код неакцентованог вокала [и] и језик је мање напрегнут (Касаткин 2013: 32). Неслоговно [и̞] је глас артикулационо готово идентичан гласу [и], с тим што, због свог кратког трајања, није слоготворан.

Глас [j] обично се изговара пред акцентованим самогласничким гласом, док се у осталим позицијама најчешће изговара неслоговно [и̞], а после самогласника пред самогласницима [и] или [и^о] обично се овај глас губи (Арзиани 2013: 59–60). Међутим, низ

фактора утиче на реализацију ових гласова, набрајамо само неке: фонетска позиција (положај почетка, средине или краја речи, пред вокалским гласом или после њега, у акцентованом или неакцентованом слогу, почетном или непочетном...), квалитет претходног и наредног акцентованог и неакцентованог вокалског гласа, позиција у исказу (Касаткин 2013: 33). Претходна формулација о реализацији гласова [j] или [й] или њиховом губљењу, у конкретним речима изгледала би овако: *јама* [já]ма; *юла* – [йу]ла́, *мој* – мо[й]; *моего* – мо[и³]го́.

Међутим, још много фактора (неке смо у претходном пасусу навели) има утицаја у могућим реализацијама гласова [j] и [й]. Навешћемо само неке, који се односе на фреквентне речи (код којих су, такође, данас, могућ варијантни изговор). Најсигурнији пут јесте проверити конкретну реч у Великом ортоепском речнику (БОС 2017), погледати одељак Звуки на месте /j/ у Великом ортоепском речнику (БОС 2017: 978–982), као и рад Л. Л. Касаткина (Касаткин 2013: 32–51) од кога је преузет следећи пасус.

Позиција почетка речи пред вокалом (#jГ⁴⁰), у којима се [j] обично означава заједно с наредним самогласничким гласом, словима *е, ё, ю, я*; у позајмљеницама се може означавати слово *й*.

1. пред акцентованим вокалским гласовима – [j]: *ель* – [jе]ль, *ёж, юг, ясно, йод*...

2. пред неакцентованим вокалима.

2.1. на месту *ю* – [й]: *юла* – [йу]ла́, *южанин*...;

2.2. на месту *е, я* у првом преакценатском слогу пред наредним акцентованим вокалом [й] после меког сугласника, пред једним сугласником или у одсуству сугласника: обично нула гласа и допушта се [й]: *едíный* [и]д́иный и допушта се [ий]д́иный, исто се понаша први слог у речима *егíпетский, епíскоп, явítься, я́ичко, я́ичница*; пред осталим акцентованим вокалима (само не пред акцентованим [й]): уколико су речи фреквентне – нула гласа и допушта се [й]: *ещё* – [и]щё и допушта се [ий]щё, а исто и у речима *егó, емú, её*; само с тврдим сугласничким гласовима у наредном слогу – [й], у течном говору могућа реализације нуле гласа: *едá* – [йи]дá, у течном говору могуће [и]дá, исто и у речима *ездá, ядрó, язýк, янвáрь, япóнец, ярлýк*... (Касаткин 2013: 34).

---

⁴⁰ Глас [j] налази се на апсолутном почетку речи пред вокалским гласом (Г=гласный).

Интересантна је и позиција ГјГ (самогласник + [j] + самогласник). Овде ћемо навести само поједине случајеве изговора фреквентних речи које одступају од правила реализације на која смо указали на почетку описа овог гласа. У позајмљеницама, на пример, као реализацију можемо имати више могућности:

1. пред акцентованим [e] у позајмљеницама [j] и [ɨ]: *гиéна* – *ги[jé]на* и *ги[ɨé]на*, иста реализација у примерима *гигиéна*, *диéзний*, *клиéнт*; [j], [ɨ] и нула гласа: *абитуриéнт* – *абитури[jé]нт*, *абитури[ɨé]нт* и *абитури[é]нт*, исто у примерима *диéз*, *диéта*, *ингридиéнт*, *реéстр*. Пред акцентованим [e] у руским кореновима – [j] и [ɨ], у течном говору и нула гласа: *воéнный* – *во[jé]нный*, *во[ɨé]нный* и *во[é]нный*, исто у примеру *надоéсть* (Касаткин 2013: 36).

2. унутар корена и на граници корена и афикса, после [и] – [j] и [ɨ] и допушта се и нула гласа приликом чега је следећи самогласник прешао у предње-средњи или предњи ред: *клеёнка* – *кле[jó]нка* и *кле[ɨó]нка* и допушта се *кле[ǒ]нка*, *июль* – *и[jú]ль*, *и[ɨú]ль* и допушта се *и[ǔ]ль*, *влия́ние* – *вли[já]ние* и *вли[ɨá]ние* и допушта се *вли[ǎ]ние*, *прия́тель* (Касаткин 2013: 37).

Шумна консонантска реализација, глас [j], понаша се као шумни тврди консонант (иако му је својствена стална фонетска мекоћа). Акцентовани вокалски глас после гласа [j] не прилагођава му се и не постаје неједнородан. Ово је особина гласа [j] на коју треба указивати изворним говорницима српског језика, будући да се палатализовани сугласнички гласови, било парни, било они којима је својствена стална фонетска мекоћа, понашају једнако: утичу на прилагођавање артикулације наредног акцентованог вокалског гласа и чине га неједнородним. Акцентовани вокалски гласови артикулацију не прилагођавају само гласу [j] (уколико се оно реализује пред акцентованим гласом). Уколико се не реализује, а и то је могуће у течном говору, као што смо мало пре видели (*июль*, *прия́тель*) оно остави трага на вокалском гласу: повлачи га у зону палатализације – у предњи ред, или га, пак, јако помера унапред, у предње-средњи ред, док се сам глас [j] изгуби. У случају губљења гласа [j], акцентовани вокалски глас постаје неједнородан.

У српском језику овај глас има, такође, две могуће реализације (класификује се као сонант): „овај глас у фонетској околини углавном се остварује као глајд [ɨ], артикулационо веома близак вокалу [и], док се

као спирант [j] остварује изузетно ретко, најчешће у иницијалном положају речи или иза сугласника (нпр. [јунак], [ја]; [објединити], [одједном], [надјачати] и сл." (Subotić, Sredojević, Bjelaković 2012: 40). Ипак, рекли бисмо да је код руског фрикативног [j] консонантски шум далеко већи. И у српском језику, као и у руском, [j] се може губити, „посебно ако се нађе уз вокале предњег реда (*који, које, чији, чије*) у којима се *ј* може изговарати или ослабљено или се губити" (Петровић, Гудурић 2010: 259).

Пре него што пређемо на обнављање датог материјала и решавање различитих задатака у вези с њим, напоменули бисмо још једном да изворни говорници српског језика, усвајајући гласове руског језика, доминантно праве фонетске грешке (недовољно прецизан изговор различитих сугласничких гласова). Ове грешке најчешће не задиру у разумевање саговорника, изворног говорника српског језика, већ чине да изворни говорник руског језика поима изворног говорника српског као неког ко руски говори са страним акцентом. Додали бисмо и чињеницу да се у савременим уџбеницима руског језика претежно указује на изговор гласова [ч'], [j] и [ш'], док су у уџбеницима шездесетих и седамдесетих година нешто заступљенији појединачни тврди сугласнички гласови (и у савременим уџбеницима и у уџбеницима 60-их и 70-их година то су гласови [ж], [ш], [ц] и [л]). Врло ретко се у уџбеницима дају опозиције тврд/ мек сугласнички глас, саме фонетске вежбе за усвајање, најчешће, одсуствују. Уколико изворни говорник српског језика недовољно палатализовано изговори мек сугласнички глас, може доћи до фонолошке грешке (грешке у разумевању). Стога сматрамо да је веома важно да палатализовани гласови имају централно место у настави фонетике, као што смо на то указивали у дисертацији (Гинић 2013: 217–218).

Када узмемо у обзир вокалске гласове који су дати у уџбеницима, видимо да се највећи број понављања односи на акцентоване вокалске гласове, нарочито на акцентовани глас [ы] (Гинић 2013: 217–218). Врло мало пажње, готово нимало, посвећено је једнородности/ неједнородности вокалских гласова (кључна особина, како смо видели из материјала којим описујемо артикулацију сугласничких гласова) и за идентификацију меког палатализованог гласа изговореног пред акцентованим вокалским.

Узевши у обзир фонетски материјал ком је доминантна пажња посвећена у нашим савременим уџбеницима руског језика, а то су гласови [ч'], [j], [ш'], [ж], [ш], [ц], [л] и [ы], закључујемо да је тежиште

наставе фонетике донекле померено: недовољно добар изговор наведених гласова доводи само до фонетских грешака, док недовољно добар изговор палатализованих гласова и неједнородних вокалских гласова, заиста може довести до фонолошких грешака (грешака у разумевању). Настава фонетике у уџбеницима руског језика (сегментног нивоа) заснива се на оном фонетском материјалу који је мање битан, односно, далеко се једноставније усваја и грешке код датог материјала никада неће бити фонолошке, већ фонетске. Из ових разматрања извели смо појам **фонетског стереотипа**. Зашто фонетски стереотип? Сматрамо да поменути фонетски материјал ни у ком случају не треба да представља централно место у настави фонетике и да има највећу учесталост, већ да је овај материјал доминирао у старијој генерацији уџбеника, па се то традиционално (сваки следећи уџбеник се ослањао на претходни) почело понављати. Отуда фонетски стереотип и у новијој генерацији уџбеника. Стереотип је да овај фонетски материјал треба да заузима централно место наставе фонетике у српској говорној средини. Извор датог стереотипа лежи у чињеници да се у гласовним системима два језика ове разлике најјасније уочавају: имамо пандане датих гласова у оба језика, али различит њихов квалитет, неједнака тврдоћа/ мекоћа приликом изговора ученика најпре упада у очи. Сматрамо да савремени уџбеници руског језика, па и настава фонетике на универзитету, мора изменити однос према фонетском материјалу: уместо фонетског стереотипа, највећи број понављања треба да имају бинарне опозиције тврд/ мек сугласнички глас, а да за њима следе акценатовани једнородни и неједнородни, те редуковани вокалски гласови, ИК-3 и сегментација (Гинић 2013: 217–218) (више о редукацији вокалских гласова на странама 108–115).

5

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. У ком делу усне дупље се артикулише већина гласова руског и српског језика?
2. Који активни говорни орган (који његов део) се најчешће користи у артикулацији руских и српских сугласничких гласова?

3. Дали је за сугласничке гласове битна позиција у речи? Шта се дешава с њима на апсолутном почетку речи, шта на апсолутном крају?
4. Шта се дешава са преградним гласовима у интервокалској позицији (рећи нешто о вокализацији и начину творбе)?
5. По којим допунским артикулацијама се разликују парни тврди шумни сугласнички гласови од парних меких?
6. Када долази до лабијализације шумних консонаната и сонаната?
7. Када акцентовани вокалски глас добија дифтонгоидни карактер (постаје неједнородан)?
8. Које позиције су идеалне за усвајање свих палатализованих гласова?
9. Прочитајте део о сугласничким гласовима [б], [п], [б'] и [п']. Какве грешке праве говорници српског језика приликом изговора палатализованих [б'] и [п']?
10. Прочитајте део о сугласничким гласовима [в], [ф], [в'] и [ф']. Шта може представљати тешкоћу изворним говорницима српског језика код изговора ових гласова?
11. Прочитајте део о сугласничким гласовима [д], [т], [д'] и [т']. Која два начина артикулације су могућа код [д] и [т]? Како се глас [т] може изговарати на апсолутном крају речи (два начина)? Које су могуће грешке изворних говорника српског језика приликом артикулације меких [д'] и [т']? Коју они допунску артикулацију (осим палатализације) имају?
12. Прочитајте део о сугласничким гласовима [з], [с], [з'] и [с']. Упоредите мекоћу палатализованих [з'] и [с'] и двоуснених и усненозубних палатализованих. Које грешке изворни говорници српског језика праве приликом изговора палатализованих [з'] и [с']?
13. Шта су фонетске, а шта фонолошке грешке при изговору сугласничких гласова?
14. Које грешке изворни говорници праве приликом изговора гласа [ц]? Има ли овај глас свог звучног парњака који спада у основних 37 сугласничких гласова? Који артикулациони покрет даје овом гласу изразиту фонетску тврдоћу?

15. Прочитајте део о сугласничким гласовима [ж] и [ш]. Имају ли ови гласови своје меке парњаке? У савременом руском језику ови гласови су чешће једнофокусни. Шта ово значи? Које грешке изворни говорници српског језика чине приликом изговора ових гласова? Јесу ли оне фонетске или фонолошке?
16. Прочитајте део о сугласничким гласовима [ж:] и [ш:]? Имају ли ови гласови тврде парњаке? Које су могуће грешке изворних говорника српског језика приликом изговора гласа [ш:]? У којим условима се реализује [ж:]? Његова употреба је факултативна. Којим гласом се он, увек, може заменити?
17. Прочитајте део о сугласничком гласу [ч']. Има ли овај глас свој тврди парњак (од основних 37)? Има ли свој звучни парњак (од основних 37)? Које су основне грешке изворних говорника српског језика приликом изговора овог гласа?
18. Прочитајте део о сугласничким гласовима [г], [к], [г'] и [к']. Да ли се разликује место творбе веларних од палатализованих парњака? Зашто гласове [г] и [к] називамо веларнима, а не веларизованима? Какав је степен умекшаности палатализованих гласова? Какве грешке изворни говорници српског језика праве приликом усвајања изговора [г'] и [к']?
19. Прочитајте део о сугласничким гласовима [х], и [х']. Да ли се разликује место творбе веларног од палатализованог парњака? Зашто глас [х] називамо веларни, а не веларизовани? Разликује ли се руско [х] од српског? Какав је степен умекшаности палатализованог [х']? Какве грешке изворни говорници српског језика праве приликом усвајања изговора [х']?
20. Прочитајте део о сонантима [м] и [м']. Какав је степен умекшаности гласа [м']? Може ли се овај глас изговарати непалатализовано на апсолутном крају речи?
21. Прочитајте део о сонантима [л] и [л']. Какав је степен веларизације сонанта [л]? Који гласови се користе за увежбавање изговора овог гласа? Какав је степен веларизације овог гласа у односу на српски глас [л]? Какав је степен палатализације гласа [л'] у односу на српски глас [љ]?

22. Прочитајте део о сонантима [p] и [p']. Када сонант [p] има само једну вибрацију? Да ли је глас [p] с више вибрација чест у савременом руском језику? Какав је степен палатализације руског сонанта [p']? Колико вибрација има [p']? Може ли зона контакта језика с горњим зубима одсуствовати приликом изговора [p']? Које најчешће грешке изворни говорници српског језика праве када је реч о изговору сонаната вибраната?
23. Прочитајте део о сонанту [j]. Када се овај глас реализује као сонант, а када као шумни консонант? Које су позиције губљења овог гласа? Има ли одступања од ових правила? Како проверавамо статус сонанта j у конкретној речи? Има ли сличности у релизацијама овог сонанта у руском и српском језику?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. Који гласови недостају у следећим речима? Упишите.

1) [ ]a[ ] [ ]í [ ]a

А. Б. В. Г.

А. задњојезично-задњонепчани шумни безвучни експлозивни веларан

Б. предњојезично-предњонепчани сонант вибрант палатализован

В. предњојезично-зубни шумни безвучни експлозивни палатализован

Г. предњојезично-зубни сонант носни веларизован

2) [ ]í [ ] [ ]a

А. Б. В.

А. уснено-зубни шумни звучни фрикативни палатализован

Б. предњојезично-зубни сонант струјни бочни веларизован

В. задњојезично-задњонепчани шумни безвучни експлозивни веларан

3) [ ]e[ ]ó[ ]

А. Б. В.

А. задњојезично-средњонепчани шумни звучни експлозивни
палатализован

Б. предњојезично-предњонепчани сонант вибрант
веларизован

В. средњојезично-средњонепчани сонант фрикативни
палаталан

4) [ ]á[ ]а

А. Б.

А. предњојезично-предњонепчани шумни безвучни африката
палатализован

Б. предњојезично-предњонепчани шумни безвучни
фрикативни палатализован

2. Који гласови недостају у следећим речима. Упишите.

1) [ ]é[ ]я[ ]

А. Б. В.

А. губно-губной сонант носовой палатализованный

Б. переднеязычный зубной шумный глухой щелевой
палатализованный

В. переднеязычный зубной шумный глухой африката
веляризованный

1) у[ ]й[ ]

А. Б.

А. переднеязычный передненёбный шумный глухой
аффриката

палатализованный

Б. переднеязычный зубной шумный глухой взрывной
(аффрикатизация)

палатализованный

2) [ ]о[ ]ё[ ]

А. Б. В.

А. переднеязычный передненёбный шумный глухой щелевой
веляризованный

Б. губно-зубной шумный глухой щелевой палатализованный

В. переднеязычный передненёбный сонант дрожащий
веляризованный

3) [ ]й[ ] [ ]ы[ ]

А. Б. В. Г.

А. заднеязычный средненёбный шумный глухой щелевой
палатализованный

Б. переднеязычный передненёбный шумный глухой щелевой
палатализованный

В. переднеязычный зубной сонант носовой веляризованный

Г. среднеязычный средненёбный сонант щелевой
палатальный

Вокалски гласови руског језика

Класификација вокалских гласова руског језика

Вокалски гласови су гласови у чијој артикулацији обавезно учествују гласне жице (видети на страни 24). Гласне жице праве периодичне осцилације, специфичне за сваки конкретан вокалски глас. Вокали су чисти говорни тонови. Обавезан рад гласних жица при изговору вокала представља највећу акустичку разлику између вокала и сугласника. Највећа артикулациона разлика огледа се у томе што сугласнички гласови имају препреку, док је самогласнички гласови немају. Чиме се, онда, постиже разлика између два вокалска гласа (на пример, гласа [э] од гласа [о])? Прво што можемо приметити јесте учешће усана при изговору гласа [о]. То представља једну од разлика, а има их још. Све одлике којима се вокалски гласови разликују једни од других можемо уопштити у три битне ствари:

1. учешће усана (*участие губ*), односно њихово истурање и заобљавање при изговору вокала;
2. кретање језика по вертикали у усној дупљи (*движение языка по вертикали*), односно кретање језика горе-доле у усној дупљи;
3. кретање језика по хоризонтали у усној дупљи (*движение языка по горизонтали*), односно кретање језика напред-назад у усној дупљи.

Уколико усне учествују у изговору вокалског гласа, односно истурују се и заобљавају, гласови се називају **лабијализованима** (*лабиализованные, огублённые*), какви су руски (а и српски) [о] и [у]. Остали вокалски гласови руског језика су нелабијализовани (*нелабиализованные, неогублённые*); такви су [а], [э], [и] и [ы].

Кретање језика по вертикали, или **висина вокала**, на руском *подъём языка*. Висина вокала директно зависи од отворености вилице. Што су вилице ближе једна другој, вокали су виши. **Високи вокали** (*гласные верхнего подъёма*) су затворени вокали и у руском језику их је три: то су [и], [ы] и [у]. **Ниски вокал** (*гласный нижнего подъёма*) је вокал [а], који је отворен вокал. Између ове две тачке су **вокали средње висине** (*гласные среднего подъёма*) су [э] и [о]. Уколико постоји потреба за тим, могу се одредити и међуположаји, што може бити веома

важно када треба показати кретања вокала по висини у вези с утицајем палатализованих сугласничких гласова на њих (више о овоме на странама 93–95), па издвајамо средње-ниске и средње-високе вокале, на руском *нижне-средний и верхне-средний подъём*.

Кретање језика по хоризонтали назива се још и **ред** (*ряд языка*) и обично се издвајају три могућа положаја: **предњи, средњи и задњи ред** (*передний, средний и задний ряд*). Предњег реда су руски [э] и [и], средњег реда су вокали [а] и [ы], док су задњег реда вокали [о] и [у], односно лабијализовани вокали. Код њих се језик највише повлачи уназад. Руски вокалски глас [а] је вокал задњег реда, на пример, у речима *бал, каждый*, дакле, у окружењу тврдих сугласничких гласова. Он се традиционално класификује као вокал средњег реда, с тим што се указује на његову нелокализованост у погледу реда: уколико се налази у тврдој сугласничкој околини, артикулација ће бити више задњег реда, док ће, уколико се нађе у мекој сугласничкој околини, артикулација бити више предњег реда. Поред основна три положаја у вези с кретањем језика по хоризонтали, издвајају се и међуположаји, као што су предње-средњи ред, или средње-задњи ред (*передне-средний или средне-задний ряд*).

Следећа табела приказ је класификације основних руских вокалских гласова (акцентованих, који су у тврдом сугласничком окружењу), имајући у виду учешће усана, ред и висину вокала (предњи-средњи-задњи ред, ниски-средњи-високи):

Участие губ Подъём	Ряд	неогубленные		огубленные
		передний	средний	задний
верхний		и	ы	у
средний		э		о
нижний			а	

Табела 7. Класификација основних вокалских гласова руског језика (Касаткин 2009: 48)

Акомодација, адаптација вокала (*аккомодација, адаптација гласних звуков*)

Основних вокала под акцентом у тврдом сугласничком окружењу или ван сугласничког окружења – има 6. Међутим, уколико се нађу у окружењу меких сугласничких гласова, акцентовани вокалски гласови мењају свој ред и висину. Зашто се ово дешава? Меки сугласнички гласови имају палатализацију као допунску артикулацију. Палатализација је покрет средњег дела леђа језика ка палатуму, ка месту изговора вокала [и] који је најзатворенији вокал, односно високи вокал, предњег реда. Из положаја палатализације језик нема времена да се врати у, рецимо, задњи ред, као код изговора, на пример, гласа [у] у речи *тюль*. Он се задржава чак у зони предње-средњег реда. Углавном, окружење палатализованих сугласничких гласова акцентоване вокалске гласове вуче унапред и нагоре, ка палатуму, ка месту изговора гласа [и]. Тако да, уколико у основне позиције акцентованих вокалских гласова у тврдом сугласничком окружењу додамо и позиције акцентованих вокалских гласова у окружењу палатализованих сугласничких гласова, ред и висина већине акцентованих вокала се мења (високи вокали, наравно, не постају виши, као што и вокали предњег реда не могу бити више предњи но што јесу; сви остали мењају ред и висину). Двема тачкама изнад самог вокалског гласа означавамо затварање екскурзије или рекурзије акцентованог вокалског гласа у окружењу палатализованих сугласничких гласова:

Ряд \ Подјем	перѐдний	перѐдне-срѐдний	срѐдний	срѐдне-зѐдний	зѐдний
вѐрхний	[и́]	[у́]	[ы́]		[у́]
вѐрхне-срѐдний	[ѐ́]	[о́]			
срѐдний	[ѐ]				[о]
срѐдне-ни́жний		[а́]			
ни́жний			[а]		

Табела 8. Ред и висина акцентованих вокалских гласова руског језика у окружењу тврдых сугласничких гласова и у окружењу палатализованих сугласничких гласова

Идући од високог вокала предњег реда представљеног у претходној табели редом, примери вокалских гласова могу бити изоловани из, на пример, следећих речи: *úва* [í], *тjóль* [´ú], *сýн* [ьí], *úхо* [ú], *пéть* [´э], *тётя* [´о], *это* [э], *он* [о], *дýдя* [´а], *мáма* [а].

Руски језик је језик у ком доминирају сугласнички гласови. Они врше снажне утицаје на артикулацију вокалских гласова, било да је реч о акцентованим, било о неакцентованим гласовима; сугласнички гласови управљају вокалским. На акцентоване самогласничке гласове велики утицај, као што смо видели, имају палатализовани сугласнички гласови. Можемо рећи да им се самогласнички гласови прилагођавају тако што затварају своју екскурзију, односно рекурзију, или обоје (уколико су палатализовани сугласнички и пре и после акцентованог вокалског). Ова појава се у фонетској литератури често назива **акомодација** (*аккомодáция*) или **адаптација** (*адаптáция*) вокала. У фонетској транскрипцији утицај меког сугласничког гласа означава се тачком у горњем левом углу (уколико је палатализовани глас испред, вокал прилагођава своју екскурзију затварајући је), или десном углом (уколико је палатализовани глас иза). Постоји још један начин бележења ове фонетске појаве из мало друкчијег угла посматрања. Вокал, уколико се нађе после палатализованог сугласничког гласа, као у, на пример, речи *пýтый*, постаје **неједнородан**⁴¹ (*неоднорòдный*), односно **дифтонгоидан** (*дифтонгòбидный*). У својој екскурзији он добија елемент, односно глајд⁴² гласа [и], што се представља на следећи начин: [и́а]. Уколико би и после вокалског акцентованог гласа следио палатализован сугласнички глас, као у речи *пять*, на пример, дата неједнородност би била појачана и у рекурзији акцентованог гласа, тако да дати глас има два елемента гласа [и] и постаје **полифтонгоидан** (*полифтонгòбидный*), што се представља и овако: [и́аи́] (Князев, Пожарицкая 2005: 38). Овако Л. Л. Касаткин визуелно представља неједнородност вокалског гласа [а́] у речи *час*: [и-э-ä-а-а-а] (Касаткин 2003: 130). Почетна фаза (екскурзија) датог вокалског гласа умерена је унапред и увис. Артикулационо и акустички овај глас, који ћемо у транскрипцији бележити чешће са [´а́], близак је

---

⁴¹ Неједнородан – акцентовани вокал који садржи примесе, односно глајдове, прелазне елементе, других вокалских гласова. Једнородан – акцентовани вокалски глас који не садржи примесе, односно глајдове других вокалских гласова.

⁴² Глајд (енгл. glide) – клизање, клизити; прелазни елемент гласа који настаје између два гласа, у фази припреме говорних органа за изговор наредног гласа, почев од места артикулације претходно изговореног гласа.

одговарајућим нијансама гласа [ˈɛ̃] (Любимова 1977: 162), као у речи *пéтъ*. У Међународној фонетској транскрипцији овакав акценговани вокал има сопствени знак: [pʲætʲ]. Неједнородност акценгованих вокалских гласова није својствена акценгованим вокалским гласовима српског језика и на њу треба обраћати посебну пажњу.

Глас [í] не трпи утицаје околних палатализованих сугласничких гласова. Он не може бити неједнородан, јер не може имати призвук себе самог у екскурзији или рекурзији. Неједнородан по својој природи је и вокал [ó]. Више о њему ће бити речи нешто касније, на страни 100. Овде ћемо само рећи да он у својој екскурзији има призвук гласа [y], изразито је лабијализован, много више него српски глас [o]; то можемо приказати на следећи начин: [yó].

6

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Које све критеријуме узимамо у обзир при класификацији вокалских гласова?
2. Који гласови више утичу на које: сугласници на самогласнике или обрнуто?
3. Шта је акомодација (адаптација вокала)?
4. Када акценговани вокали постају неједнородни?
5. Зашто палатализовани гласови утичу на акценговане вокалске?
6. Како палатализовани сугласнички гласови утичу на акценговане вокалске? Шта се дешава с екскурзијом и рекурзијом акценгованог вокала?
7. Утичу ли палатализовани сугласнички на акценговани вокал [í]? Објасните кратко.
8. У чему је разлика између српског и руског вокала [ó]?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. Који гласови у наведеним примерима су неједнородни? Зашто? Обележите неједнородне у транскрипцији. На линији поред напишите једнородан или неједнородан.

пел [ ] _____;

пил [ ] _____;

мять [ ] _____;

мат [ ] _____.

2. Упишите у квадратне заграде гласовне реализације подвучених вокалских слова и класификујте их према учешћу усана, реду и висини вокала. (пишите на руском језику)

1) Анна [ ] _____

2) он [ ] _____

3. Глас [ú] у речи „úхо” је вокал задњег реда, висок. Шта се дешава с његовим редом и висином када нађе у окружењу меких (палатализованих) гласова, као, на пример, у речи „тюль”? Објасните кратко.

_____

_____

4. Да ли се глас [й], на пример, у речи пить, прилагођава суседним палатализованим сугласницима? Објасните кратко.

_____

_____

Акцентовани вокалски гласови⁴³

Једнородност и неједнородност акцентованих вокалских гласова. Гласови пуног образовања. *Гласные полного образования*

Акцентоване вокалске гласове називамо још и гласовима пуног образовања (*гласные полного образования*), за разлику од редукованих гласова (*редуцированные гласные*), о којима ће речи бити нешто ниже, на странама 108–115 књиге.

По чему се акцентовани вокалски гласови руског језика разликују од акцентованих вокалских гласова српског? Основних вокалских гласова је у српском 5, а у руском 6⁴⁴. Овај вишак у односу на српски представља вокалски глас [Ы]. Све вокалске гласове који немају у себи прелазних елемената неког другог вокалског гласа називаћемо „једнороднима“.

Сваки акцентовани вокалски глас у руском језику варира у свом изговору у зависности од тога у каквој се сугласничкој околини нашао, како смо видели у претходном делу. Уколико је околина сугласничких гласова „тврда“, онда вокалски глас не трпи битне промене у односу на изоловани изговор. Међутим, уколико се акцентовани вокалски глас налази у мекој сугласничкој околини, онда он битно мења свој квалитет. Појава се, поред термина акомодација и адаптација које смо наводили, назива још и **модификацијом**: комбинаторне модификације у јакој позицији = акомодације (Феоктистова 1985: 26) или, данас све чешће, **алтернацијом** вокалских гласова у јакој позицији. (Касаткин 2003:130–131). Акомодација вокалских гласова или **алтернација вокалских гласова** (*чередование гласных звуков*) у јакој позицији одсуствује у српском језику.

Иако можемо рећи да се готово ниједан глас руског језика не изговара као адекватан пандан вокалском гласу у руском језику, опи-

---

⁴³ Вокалске гласове овде посматрамо као сегментне фонетске јединице. И акцентовани и редуковани вокалски гласови, уколико се посматрају као део говорног ланца, носе „информацију“ о месту акцента. У свом уџбенику фонетике Л. В. Бондарко, на пример, редуkcију вокалских гласова сврстава у одељак *Словесное ударение* (Бондарко 1998: 220–225). Тако да и у руској фонетској литератури самогласнички глас посматрају и као сегментну, али и као и супрасегментну фонетску јединицу, пошто је обавезно вокал носилац слога.

⁴⁴ Нећемо за сада задирати у домен лингвистичке фонетике или фонологије. Када говоримо о конкретном говорном гласу (самогласничком или сугласничком), увек мислимо на глас као „*звукотип*“, односно „еталон гласа“ (*звук языка*), глас представљен у транскрипционим (квадратним) заградама, чијих тачних конкретних реализација има онолико, колико је говорника (*звук речи*).

саћемо разлике у артикулацији четири вокалска гласа, сматрајући артикулацију гласова [í] и [ý] веома сличном у руском и српском језику⁴⁵.

Акцентовани глас [á] у руском језику у поређењу са српским

На први поглед, имајући у виду описе руског и српског гласа [a], могли бисмо рећи да неке велике разлике нема. И руски и српски вокалски глас [a] класификују се као ниски вокали, средњег реда. Прва битна разлика на коју бисмо указали јесте неосетљивост српског [a] на фонетски контекст за разлику од руског [a]: српски глас „[a] (сем поменуте могућности назализирања) није осјетљив према фонетском контексту” (Симић, Остојић 1996: 175), док руски глас [a] итекако јесте осетљив на фонетски контекст: у суседству с предњојезичним тврдим сугласничким гласовима [т], [д], [с], [з], [н] „може бити окарактерисан као глас задњег реда, померен мало унапред⁴⁶” (Љубимова 2011: 199), док се померање језика уназад и његово подизање на границу меког и тврдог непца нарочито испољава после задњојезичних и [л]: (упоредити *как, ах, лак, мал*). Овај глас [a] можемо окарактерисати као вокал задњег реда (Љубимова 2011: 225). Наравно, у позицији после назалних гласова и он добија елементе назализације. Можемо закључити да је руски глас [a] далеко више везан фонетским контекстом од српског гласа [a]. Интересантну разлику наводи и А. Терзић: „фонациона струја код руског [a] усмерава се углавном ка алвеолима и предњем непцу, код српског [a] се усмерава ка усном отвору” (Терзић 2003: 87). Све ове разлике треба имати на уму приликом увежбавања и/ или корекције артикулације акцентованог гласа [a].

Претходни опис односи се на глас [á] који је изговорен изоловано или се налази окружењу тврдых сугласничких гласова. Међутим,

---

⁴⁵ Вокалске гласове руског и српског језика (еталоне гласова) акустички и артикулационо поредила је Душанка Мирић (Мирић 1988), поредивши ред и висину (према вредностима форманата) 5 вокалских фонема. Александар Белић за руске гласове [и] и [у] пише да су затворенији од српских (Белић 1968: 63; 65).

⁴⁶ Н. А. Љубимова вокалски глас [a] класификује као глас задњег реда, што срећемо и код Л. В. Бондарко (Бондарко 1977: 80), која, после обављеног експерименталног истраживања, пише: „*после сугласничких гласова задњег реда вокалски глас а се најмање мења у току свог читавог звучања, што сведочи о његовој близини задњојезичним сугласничким гласовима*”. Већина фонетичара класификује глас [a] као вокал средњег реда (Акишина, Барановская 1990: 79; Панов 1979: 32; Касаткин 2003: 35, Князев, Пожарицкая 2005: 38). Сматрамо да управо у овој разлици и лежи најкрупнија разлика: руски глас [a] је вокалски глас задњег реда, док је српски глас [a] средњег реда.

после палатализованог, пред палатализованим или између два палатализована – глас [a] постаје дифтонгоид или полифтонгоид, као, на пример, у речима *мят* [ʰa], *ма́ть* [aʰ] или *мя́ть* [ʰaʰ]. Видели смо да се полифтонгоид у Међународној фонетској транскрипцији бележи знаком [æ]. Веома је компликовано изговорити глас [a] који је дифтонгоидан или полифтонгоидан. Најчешће грешке огледају се у томе што се дифтонгоиди или полифтонгоиди замењују монофтоншким гласовима матерњег језика; или се артикулација глајда, односно прелазног гласа [и] толико наглашава да се чује дифтонг, или чак два гласа [иа]. При оваквом изговору палатализовани глас пред акцентованим [a] се, најчешће, не изговара меко. Кључ проблема лежи у правилном изговору палатализованог гласа који претходи. Језик ће се, тада, наћи у идеалном положају за прелаз ка акцентованом [á], самим тим ће и призвук гласа [и] бити изражен у неопходној мери.

Акцентовани глас [э] у руском језику у поређењу са српским

Глас [э] је и у руском и у српском језику класификован као глас предњег реда, средње висине. Још је Александар Белић приметио да „руски језик има отвореније *е* од нашег (этот) и затвореније (эти)” (Белић 1968: 64). У окружењу тврдих сугласничких гласова или неутралном почетку, као у примеру *этот*, руски глас [э] далеко је отворенији од српског гласа који се у истом положају налази у речи *ето*, на пример. Не представља велики проблем изговор овако отвореног гласа, већи проблем је аутоматизација овог изговора, јер говорници српског језика поистовећују руски глас са српским [е].

Дифтонгоиди [ʰэ] или [эʰ] и полифтонгоиди [ʰэʰ], односно, неједнородни вокалски гласови заслужују посебну пажњу. Утицај наредног палатализованог гласа на акцентовани вокалски далеко слабије изражен, него утицај претходног, самим тим дифтонгоид [ʰэ] има изразитији прелазни елемент гласа [и], него дифтонгоид [эʰ]⁴⁷. Дати гласови, нарочито полифтонгоид, веома личе на [и]. Да би се постигао адекватан изговор и остварила разлика у односу на акцентовани глас [и] потребно је пренаглашавати самогласнички глас у конкретним речима: [и] у *ни́л*, [ʰэ] у *пел*. Најчешће грешке се тичу превише изразите артикулације прелазног елемента: [пиэл], на пример (Лю-

⁴⁷ Ово важи за све акцентоване вокалске гласове. Утицај претходног палатализованог већи је него утицај наредног палатализованог.

бимова 2011: 207). Наравно, кључан је правилан изговор претходног палатализованог гласа.

Акцентовани глас [ó] у руском језику у поређењу са српским

Оба гласа, и српски глас [o] и руски, класификовани су као вокалски гласови средње висине, задњег реда. Најбитнија разлика између њих јесте у елементу лабијализације: у српском језику „језик је (код гласа [o] – *J. Г.*) нешто више повучен уназад него код [a], а усне су мало истурене” (Симић, Остојић 1996: 177), док руски глас [o] има „дифтонгоидни карактер”, „[y]-образног начало” (Љубимова 1977: 174; Стоева, Димитрова 2009: 68), што можемо представити на следећи начин [ʏo]. Руски глас [o] је дифтонгоид, неједнородан глас, док је српски глас [o] једнородан глас. Пошто српски језик нема неједнородних вокалских гласова, он и не разликује термине „једнородан – неједнородан”, као руски језик. Да би се усвојила артикулација руског, далеко лабијализованијег [o], може се дати инструкција студентима да се усне истурују и заобљавају као при изговору гласа [y], а да се при таквом положају усана изговори [ó]. Тиме се постиже квалитет овог руског гласа.

Претходни опис односи се на глас [ó] или изоловано изговорен, или у окружењу тврдих сугласничких гласова. Када се [o] нађе после палатализованог сугласничког гласа он добија и елемент гласа [и] у екскурзији, као, на пример, у речи *тѣк* [ʏo]; или, уколико се нађе пред палатализованим сугласничким гласом, добија елемент гласа [и] у својој рекурзији, на пример: *кољ* [ʏo^и]; уколико се нађе између два палатализована сугласничка гласа, прелазних вокала има три: два у екскурзији, један у рекурзији, као, на пример, у речи *щѣки* [ʏo^и]. Сви примери су из приручника Н. А. Љубимове (Љубимова 2011: 223). Веома је важно правилно изговорити палатализоване гласове који се налазе у непосредном окружењу гласа [ó]. Правилно изговорен палатализовани глас већ значи да језик заузима допунски положај, односно да је у положају изговора високог вокала [и], чији призвук, тада, неће изостати.

Акцентовани глас [ы]

Глас [ы] одсуствује у српском језику. У руском је класификован као високи вокалски глас средњег реда, нешто нижи него гласови [и] и [у]. И дати глас има елемент дифтонгоидности. На дифтонгоидност

овог гласа указује нам Л. В. Бондарко: дефинише га као непредњи у почетку артикулације и предњи на крају артикулације, не само пред меким гласовима (Бондарко 1998: 25, 114) [ɨ^п]. Наравно, ова дифтонгоидност најизразитија је пред палатализованим сугласничким гласовима. Глас [ɨ] најлакше се усваја када се изговара у позицији после задњојезично-задњонепчаних гласова. Код изговора гласова [к], [г] језик је померен уназад и налази се у позицији која је иста као код руског гласа [ɨ], само без препреке (Любимова 1977: 172). Иако групе гласова [кɨ], [гɨ] нису карактеристичне за руски језик – неопходне су за лакше усвајање овог гласа. Ученици и студенти, изворни говорници српског језика, најчешће без већих тешкоћа усвајају у оваквим групама вокалски глас [ɨ].

Акцентовани глас [í] у руском језику у поређењу са српским

Основни глас и српског и руског језика су веома слични. Истог су реда и висине. Руски глас [í] не може бити ни једнородан у околини палатализованих сугласничких гласова. Сви палатализовани сугласнички гласови садрже глајд гласа [и], док глас [и] не може садржати себе самог. Пред гласом [и] сви сугласнички гласови су меки, нема тврдих гласова. У овом смислу, гласови [и] и [ɨ] су у дистрибутивном односу: [и] после меких и на апсолутном почетку речи, [ɨ] после тврдих, не може заузимати апсолутни почетак речи.

Акцентовани глас [ú] у руском језику у поређењу са српским

Акцентовани глас [ú] руског језика веома је сличан с [у] у српском, уколико се нађе у окружењу тврдих сугласничких гласова. Међутим, у окружењу палатализованих гласова у руском језику, руски глас постаје дифтонгоидан [ʷ] или [y^п] или полифтонгоидан: [ʷy^п]. Полифтонгоид у потпуности мења ред, са задњег реда прелази у предње-средњи, како се види у табели 8 на страни 93. Изговор оваквих дифтонгоида и полифтонгоида представља проблем говорницима немачког и француског језика, који га поистовећују с високим лабијализованим високим вокалима предњег реда у својим језицима. Говорници српског језика без већих проблема, уколико довољно добро изговоре палатализовани глас који претходи или следи акцентованом [ú], изговарају ове дифтонгоиде, односно полифтонгоиде.

ФОНЕТСКА ТРАНСКРИПЦИЈА

Фонетска транскрипција представља бележење фонетских јединица, сегментних и супрасегментних (гласова, слогова, фонетских речи, фонетских синтагми и исказа) и њихових особина (тврдоће/мекоће, односно веларизованости/палатализованости (велараности/палаталности) отворености/затворености вокалских гласова, лабијализованости сугласничких гласова, назализације вокалских гласова, акцента, пауза, кретања мелодијског тона...) ограниченим бројем знакова. У фонетској транскрипцији, у сегментном делу који се односи на гласове и њихове особине, на снази је принцип „један глас – један знак”. У овом делу књиге више ћемо се бавити сегментном фонетиком, односно гласовима и њиховим особинама (уз обавезно означавање лексичког акцента речи), док ћемо у делу „Супрасегментна фонетика” говорити о супрасегментним средствима, њиховим особинама, а, такође, и о знацима којима се означавају кретања мелодијског тона, паузе). У том делу ћемо објединити сегментне и супрасегментне знаке фонетске транскрипције, и после савладаног сегментног и супрасегментног дела који се односи и на знаке фонетске транскрипције, студенти русистике ће умети да самостално транскрибују читаве одломке текстова, означавајући везе између фонетских речи, паузе, кретања мелодијског тона.

И пре дела који се односи конкретно на фонетску транскрипцију разјаснили смо поједине знаке фонетске транскрипције којима смо означавали различите гласове и њихове особине (на пример, означавање мекоће сугласничког гласа апострофом, ознака дужине гласа двома тачкама, на пример, [ш':] – знак који означава дуг и мек глас [ш], као и низ других знакова којима смо указивали на различите особине које добијају гласови једни од других у непосредном контакту, на пример [д°] означава веларизован глас [д] с лабијализацијом, која је настала под утицајем наредног вокалског гласа као, на пример, у речи *дом* (више о овој речи је било на страни 52 књиге); или затвореност екскурзије акцентованог вокалског гласа, која је настала као резултат акомодације вокалског гласа претходном меком, односно, палатализованом сугласничком гласу (више о овој речи је било на странама 93–95), на пример, као у речи *пяты́й*, акцентовани глас [á] има затворену екскурзију, односно призвук гласа [и], што можемо означити на два начина: [ˈá] или [ˈá̯]. У овом делу ћемо и оно што је било речено уопштити, како би било обухваћено што је мо-

гуће више елемената фонетске транскрипције сегментне фонетике на истом месту књиге.

Када је о фонетској траскрипцији реч, важни су следећи принципи на којима она почива: ознака (симбол траскрипције) и означено (конкретан глас) морају увек бити у истом односу. Другим речима, једном гласу мора увек одговарати један знак фонетске транскрипције, увек исти конкретан знак за конкретан глас. У правопису је, на пример, могуће да један знак (слово) означава два гласа, као што је то случај са руским словима *я, ю, е, ё* у конкретној позицији (не означавају они нужно два гласа, већ само уколико се нађу у позицији апсолутног почетка речи, позицији унутар речи после вокалског слова, или унутар речи после сугласничког слова и меког или тврдог знака). У фонетској транскрипцији овај принцип (један знак = два гласа) није могућ. Такође, принцип слоговног означавања, на пример, мекоће, у фонетској транскрипцији, такође није могућ. На пример, у речи *тѣтя* постоје два мека гласа [т'], а означава их исто сугласничко слово. Самогласничко слово које следи (а то су слова *ѣ* па *я*) – означавају мекоћу гласа [т']. У фонетској транскрипцији пак постоји посебан знак за меко [т']: то је самосталан, посебан глас, а вокалски глас после њега у првом слогу је акцентовани глас [ó].

Још бисмо нагласили и чињеницу (а ово ће нешто касније бити и на један нов начин сагледано у делу *Лингвистичка фонетика*, стране 119–134, фонетске особине гласова, страна 124) да нису све особине гласа једнако важне и да нећемо све особине гласа означавати увек. На пример, мекоћу гласа [т'] означаћемо увек, као и мекоћу осталих палатализованих гласова, јер би, без те ознаке мекоће, то био други глас, веларизовани [т], што човеков слух без грешке уочава. Међутим, не морамо увек означавати лабијализованост гласа [д°] у речи *дом*. Када говоримо о лабијализацији као допунској артикулацији која се у овим контекстима фонетским обавезно врши, ову особину ћемо, наравно, и означити. У фонетској транскрипцији текста, нећемо пак непрестано означавати лабијализованост сугласничких гласова пред лабијализованим вокалским гласовима, као ни отвореност и затвореност екскурзије, односно, рекурзије акцентованих вокалских гласова. Другим речима, само оне појаве које човеков слух разликује без грешке, без познавања фонетике – означаваћемо у фонетској транскрипцији. Фонетске појаве које човеков слух не разазнаје без помоћи и указивања на њих, о којима смо сазнали више

помоћу метода експерименталне фонетике (акомодација вокала, лабијализованост сугласничких гласова, назализација вокала) означаваћемо само када говоримо о конкретном детаљу; у транскрипцији речи овакве појаве нећемо бележити (Князев, Пожарицкая 2011: 61).

Руска фонетска транскрипција

У основи руске фонетске транскрипције је руска ћирилична азбука, што у великој мери олакшава „дешифровање” конкретног гласа. Уз додатне дијакритичке знаке, знак [j], неколико знакова из Међународног фонетског алфабета, означавају се сви основни гласови руског језика (од основних 42), као и други гласови, настали у процесу утицаја различитих гласова једних на друге у контату: [д^н] или [д̂ж] и слично. Комплетан гласовни систем руског језика може се представити и Међународним фонетским алфабетом (МФА) (International Phonetic Alphabet, IPA), који је универзалан и садржи ознаке гласова (и супрасегментних једница и средстава) већине језика света. Он представља метајезик фонетике и читљив је фонетичарима широм света. На пример, палатализовани гласови се у МФА означавају словом [ɲ] у екстензији, на пример: мек глас [п'] у руској фонетској традицији бележи се као [p'] у Међународном фонетском алфабету; веларизовани гласови су или без ознаке у екстензији или са знаком [ɣ] у екстензији, на пример: [р'] или [p] = [п]; [т̂с] = [ч']; [z:] = [ж':]; [z] = [ж]. Знак за дужину гласа, на пример, [:], преузет је из МФА.

МФА је усвојен 1925. године, допуњује се и прерађује до данас. На бази МФА настала је транскрипција Л. В. Шчербе из 1936. године. (Князев, Пожарицкая 2011: 62). МФА, ипак, није ушао у ширу примену у руској фонетској литератури, већ се у уџбеницима, приручницима, практикумима, ортоепским речницима, користи управо фонетска транскрипција заснована на руској ћириличној азбуци.

Како пишу Књазев и Пожарицка, с једне стране била је универзалност МФА, а с друге, удобност и практичност употребе руске ћириличне азбуке у сврху фонетске транскрипције. Победила је практичност и удобност употребе ћириличне азбуке (Князев, Пожарицкая 2011: 63).

Систем знакова фонетске транскрипције, базиран на руској азбуци, потиче од Р. И. Аванесова⁴⁸ у чијем уредништву је написан

---

⁴⁸ У уредништву овог издања је био и С. И. Ожегов.

први ортоепски речник из 1955. године (ОР 1955) *Русское литературное ударение и произношение. Опыт словаря справочника*, следи и фонетика из 1956. године (*Фонетика современного русского литературного языка*), која је доживела низ прерађених и допуњених издања. Систем знакова фонетске транскрипције усавршаван је током времена у делима М. В. Панова, Л. Л. Касаткина, С. В. Књазева и С. К. Пожарицке, Л. В. Бондарко, Љ. А. Вербицке. Напоменули бисмо и да код свих ових аутора постоје разлике у означавању најчешће редукованих вокалских гласова. Ми ћемо се у овој књизи одредити за једну могућност (уколико се код различитих аутора срећу различити знаци), образложивши избор конкретног знака уз навођење осталих знакова које други аутори користе.

Знаци руске фонетске транскрипције

У руској фонетској транскрипцији користе се два типа знакова:

1) **словни знаци** (*буквенные зна́ки*), као и **дијакритички словни знаци** (*диакритические буквенные зна́ки*) – мала слова у горњем десном или левом углу, на пример, код фаукалног ждреоног [д^н], или код редукованог вокалског гласа предњег реда, „[u] према [э]” ([u] *скло́нный к [э]*): [и^э].

2) **дијакритички знаци** (*диакритические зна́ки, диакрѝтики*) који, уколико их има, заједно са словним знацима означавају конкретан глас. Палатализовани су обавезно означени словним и дијакритичким знаком у екстензији (горњем десном углу) [п’]. Дијакритички знаци могу бити и поред словног, као код ознаке дужине, на пример: [ш’:], или испод словног знака, као код ознаке неслоготворности, као код „неслоговног и” [и̣].

Означавање самогласничких гласова

Иако глас, по правилу, готово никада није изговорен изоловано, као основна ознака за конкретан глас узима се онај знак који је најближи њиховом изолованом изговору. Када се ради о акцентованим вокалским гласовима, то су [а], [э], [и], [о] и [у]. Дијакритички знаци уз ове основне знакове употпуњују нијансе њиховог звучања. Поједини аутори, као што су Књазев и Пожарицка, разликују два знака за глас [э]: [е] и [э], наводећи примере тога када се реализује први,

када други (Князев, Пожарицкая 2011: 66–67). Они сматрају да „фонетско растојање” код ових гласова није мање него код гласова [и] и [ы], као и да коришћење само једног знака представља упрошћену транскрипцију (Князев, Пожарицкая 2011: 66). Иако бисмо се с овим сложили, рекли бисмо и да фонетско растојање између [и] и [ы] није ништа мање ни код гласова [а] и [ˈа]; потпуно затворена варијанта (као, на пример, у речи *пять*) се у МФА означава потпуно другим знаком, [æ]. Додатно означивши затвореност екскурзије и рекурзије акцентованих вокалских гласова, превазилазимо ово „фонетско растојање” код гласова [е] и [э]. По угледу на Л. Л. Касаткина, и ми ћемо користити само један знак, односно [э]. Исти знак ћемо користити и када се ради о дијакритичком слову, као код вокала ,и према е' [и³].

Дијакритички знаци и дијакритичка слова самогласничких гласова

Обавезно коришћени дијакритички знак сваке акцентогене речи јесте **акценат**. Више о акценту као супрасегментном средству, као и руском акценту на странама 190–195 књиге. Акцентогена реч има лексички акценат који се означава знаком који се зове „**акут**” (здесна на лево) изнад акцентованог самогласничког гласа: [д^бм]а. Овај акценат се неретко назива и главним акцентом. Неке сложене речи могу имати и допунски или другостепени, ослабљени акценат (више о речима с ослабљеним акцентом на странама 201–204), који се означава знаком „**гравис**” (слева надесно) – э[л'э]ктрозаводскáя (*электрoзаводскáя*).

Уз акцентоване вокалске гласове на чију акомодацију утичу меки (палатализовани) сугласнички гласови, затварајући њихову екскурзију или рекурзију, чинећи их неједнороднима користе се тачке у експоненту знака (горњем левом или десном углу), с оне стране, с које утицај врши мек сугласнички глас: мял – [м'ˈал]; мать – [маˈт']; мять – [м'ˈаˈт']. Ова појава може се означити и дијакритичким словом [и]: [м'ˈа^ит']. Колико је ова разлика између потпуно затвореног вокалског гласа [ˈа] у односу на потпуно отворен глас [а] – најбоље нам показује МФА, који би појаве затворености екскурзије, рекурзије и потпуне затворености вокалског акцентованог гласа означио овако: мят [m'at]; мать [mat]; мять [m'æt]. Квалитет акцентованог гласа се потпуно променио, на шта нам указује нови знак када се ради о потпуној затворености. Затвореност само екскурзије или само рекурзије није ничим обележена у МФА. Код вокала предњег реда, гла-

са [э], потпуна затвореност се често означава знаком [ʌ], на пример: петъ – [п'ѣт'], иако и овде можемо користити тачке у експоненту: [п'э`т']⁴⁹. Овим тачкама означава се померање вокала ка предњем реду и висини, као код гласа [и]. Овај покрет језика (унапред и нагоре) постоји код сваког палатализованог гласа. Дијакритичке тачке, као и дијакритичко слово [и] у транскрипцији везаног текста се не морају означавати.

Назализација вокалских гласова означава се знаком „тилда“, на пример: ма́ма – [ма̃ма].

Редуковани вокалски гласови после меких сугласничких у експоненту имају дијакритичко слово [э]: [и^э], на пример: землѣ – [з'и^э]млѣ.

Код акцентованог гласа [и] после меких сугласничких гласова и пред мекима не може постојати прелазни глас истог квалитета, односно [и], тако да не означавамо затвореност екскурзије и рекурзије. Не може глас [и] имати самог себе за „прелазни елемент“: то је исти глас, истог реда и висине, стога никада код вокалског гласа [и] не означавамо неједнородност, јер је [и] увек, у свим фонетским контекстима једнородан.

Самогласнички гласови акцентованих слогова

Самогласнички гласови у позицији под акцентом називају се **гласовима „пуног образовања“** (*гласные полного образования*), за разлику од гласова који нису под акцентом и који су **редуковани** (*редуцированные гласные*). Акцентованих гласова руског језика после тврдих сугласничких (или на апсолутном почетку речи) има шест. Четири су једнородна (не садрже у својој артикулацији елементне неких других прелазних гласова), а то су [а], [э], [и] и [у], док су два неједнородна (дифтонгоидна): [ʏо] и [ыи]. Више о конкретним акцентованим гласовима у односу на српски било је речи на странама 98–101. Сви акцентовани вокалски гласови (осим [и]) постају неједнородни (дифтонгоидни или полифтонгоидни) када се нађу после палатализованих или пред палатализованим сугласничким гласовима (и о овом је било више речи на странама 93–94). Када је о акцентованим вокалима реч,

---

⁴⁹ Касаткин и Пожарицка сматрају да коришћење само једне тачке која би означавала затвореност екскурзије гласа [э], као, на пример, у речи бел [б'эл] нема смисла, јер пред [е] и могу само бити палатализовани гласови (они разликују два знака, [э] и [е] за акцентовани глас). Уколико користимо један знак, управо затвореношћу екскурзије указујемо на акомодацију гласа [э].

важно је рећи и то да у руском језику нема дугих вокала (као у енглеском, на пример). Акцентовани вокали су прости гласови. Два иста вокала један до другог увек чине два слога. Акцентовани вокали трају дуже од неакцентованих, од једне трећине, до три пута.

Редуковани самогласнички гласови. Редукција вокалских гласова као појава⁵⁰. Квантитативна и квалитативна редукција

За редукцију вокалских гласова, карактеристичну за руски језик, долази из најмање два разлога: прво, нефиксираност и покретност руског акцента, о којој ће бити речи на странама 194–196, омогућава да се створи „слаба тачка”, односно отвори простор за потенцијалну редукцију. Други фактор који омогућава реализацију редукције јесте „централизујући” карактер („сильноцентрализирующий характер”) руског акцента (видети страну 193 књиге), који ствара следеће услове: акцентовани слог постаје веома изразит, самим тим и дужи по трајању, а сви остали слогови краћи (чиме се остварује квантитативна редукција) и мање напрегнути. С губитком напрегнутости вокалски гласови губе и свој спектар, чиме се остварује и квалитативна редукција. Редукција вокалских гласова је последица ове фузионе или „центрифугалне” силе која обезбеђује синтетичку структуру руске речи, чиме се у руском језику постиже неодвојивост компонената речи (Федянина 1982: 17).

Сви неакцентовани вокалски гласови руског језика мењају свој квантитет, односно постају краћи у односу на акцентовани вокалски глас. Оваква редукција се назива **квантитативном** (*количественная редукция*) и обухвата све вокалске гласове руског језика: [и], [ы] [у], [а], [э] и [о]. Други тип редукције је **квалитативна редукција** (*качественная редукция*), која делује паралелно с квантитативном, обухвата гласове [а], [э] и [о]. У стандардном српском језику редукција гласова као појава одсуствује. Постоји појава која „све изразитије надире у стандардни језик, а тиче се редукције вокала у послеакцен-

---

⁵⁰ Интересантно је и то да појам „редукција” М. В. Панов уопште не користи из истог разлога као ни појам акомодација, већ користи појам алтернација, или „чередование”. Међутим, у руској фонетској литератури заиста су широко распрострањени појмови „гласные полного образования”, односно „самогласнички гласови пуног образовања” за акцентоване самогласничке гласове и „редуцированные гласные” за вокалске гласове који нису под акцентом (Федянина 1982: 16–17; Касаткин 2003: 133; Князев, Пожарицкая 2005: 51–52), тако да ћемо и овде користити термине „редукција”, „редуковати”.

тованим положајима: *пòсет^или, дон^исник, от^иц, <...>*” (Петровић, Гудурић 2010: 383), па чак и „*пирџтске*“ (од *пиратске* или *пиротске*). Дате појаве се квалификују као нестандартне и нису у складу с ортоепском нормом (Петровић, Гудурић 2010: 383–384).

Резултат редукције вокалских гласова као појаве јесте смањење броја вокалских гласова, па их, уместо 6 у основној позицији (под акцентом) има само три или два у позицији ван акцента (Касаткин 1999: 132). Дуго времена се сматрало да гласови [и], [ы] и [у] „имуни“ по питању квалитативне редукције и да подлежу само квантитативној редукцији, односно да им се смањује само напрегнутост и дужина, али да им се не мења тембр. Квалитативну редукцију гласова [и], [ы] и [у] истраживачи су приписивали новијој појави која припада разговорном стилу. Утврђено је да и гласови [и], [ы] и [у] подлежу квалитативној редукцији: представник квалитативне редукције наведених вокалских гласова после тврдих сугласничких јесте „нелабијализовано [о]“, у руској транскрипцији веома често [ъ]. Ми ћемо, као што то чини Л. Л. Касаткин у својим уџбеницима и у Великом ортоепском речнику руског језика (БОС 2012; БОС 2017) користити знак „шва“ из МФА: [ə]. Ово је један од најфреквентнијих гласова савременог руског књижевног језика (Касаткин 2003: 36), док је основни представник редукованих вокалских гласова после меких сугласничких – [ь], односно „редуковани вокалски глас предњег реда између ,и' и ,е'“ (Пауфошима 1980: 61; Панов 2002²: 9)⁵¹.

Степени редукције

Редукција гласова обухвата не само самогласнички глас, већ делује и на „спектралне карактеристике“ сугласничких гласова читавог слога (Балыхина 2010: 74), тако да ћемо, када говоримо о првом и другом степену редукције говорити о позицијама читавог слога⁵² у односу на акцентовани слог. Најстабилније вокалске компоненте

---

⁵¹ На основу чињенице да се у руском језику смањује број вокалских гласова у позицијама њихове редукције, можемо рећи да у савременом руском језику долази до смањења броја вокалских и повећања броја консонантских гласова, као и њихове дистинктивне снаге. Дати закон, који се шире посматра као фонетска тенденција развоја свих словенских језика (систем самогласничких фонема се смањује, систем сугласничких – повећава) М. В. Панов назвао је законом Бодуена де Куртенеа (Панов 1967: 336–337; Панов 2002²: 87).

⁵² Установљено је да у највећем броју комбинација сугласничких и самогласничких гласова у руском језику – граница слога иде испред ове комбинације, „у вези с чим је унутрашњи („неконечный слог“) обично отворен“ (Князев 2006: 16).

у речи чине гласови акцензованог, првог преакцензованог и последњег неакцензованог слога (Пауфошима 1980: 66).

Први степен редукције

Првом степену редукције, дакле, припадају први преакцентовани слог, сваки неприкривен слог (неприкривен је онај слог који почиње вокалским гласом, а то је, најчешће, апсолутни почетак речи или вокалски глас после вокалног гласа унутар речи; слог који почиње сугласничким гласом је прикривен; прикривени слогови далеко су чешћи у руском језику). Слог у првом степену редукције краћи је, приближно, за једну трећину у односу на акцензован слог. „На пример, ако акцензовани вокалски глас у речи *сад* траје 150 милисекунди, дужина првог преакцензованог вокала у речи *сады́* – 100 милисекунди, а дужина другог преакцензованог (други степен редукције) у речи *садовѐд* – траје 50 милисекунди” (Касаткин 2003: 13).

Други степен редукције

Сви остали слогови (први преакцентовани и било који неприкривен преакцентовани слог су редуковани у првом степену) – редукују се у другом степену. Они су краћи од акцензованог вокала око 3 пута.

Последњи отворен слог (отворен је онај слог који завршава вокалом; затворен је онај слог који завршава сугласничким гласом; у руском су далеко чешћи отворени слогови) једни аутори третирају као позицију првог степена редукције (Реформатский 1999: 200), а други као позицију другог степена редукције (Сведения о произношении и ударении 1989: 647–648; Аванесов 1972: 62). Трећи пак сматрају да се ова позиција отвореног слога на апсолутном крају речи реализује или гласовима у првом или другом степену редукције (Касаткин 2003: 133). Неједнак третман дате позиције проистиче из различитог понашања овог слога у зависности од тога да ли је употребљен у везаном говору унутар исказа или се налази пред паузом. Књазев и Пожарицка пишу да се последњи отворени слог може реализовати „гласовима у другом степену редукције (овај слог, у ствари, није апсолутни крај речи у везаном говору): [мамъ далá]”, док се пред паузом може реализовати истим гласом као у првом степену редукције (Књазев, Пожарицкая 2005: 53). У датој књизи ми ћемо се опре-

делити за други степен редукције отвореног слога на апсолутном крају речи, будући да су речи чешће у везаном говору без паузе, него пред паузом.

Гласови [и], [ы] и [у] у првом и другом степену редукције

Високе вокалске гласове, [и], [ы] и [у] третираћемо као гласове који подлежу само квантитативној редукцији у првом и у другом степену, у зависности од места у односу на акцентовани слог. Слова који се бележе ови гласови постају и знаци фонетске транскрипције за сваки од гласова, било акцентованих, било редукованих. На овај начин су гласови [и] и [ы] третирани и код Л. Л. Касаткина у уџбеницима, као и у Великом ортоепском речнику („на месту слова *и* због једноставности читања пишемо [и] (а не [и^е]⁵³, како би било тачније)“ (БОС 2017: 960; фуснота ⁶)⁵⁴. И у руској фонетској литератури овакав прилаз је широко распрострањен. Студентима треба указивати на скраћивање до ког долази услед редукције (за трећину у односу на акцентовани вокалски глас у првом, три пута у односу на акцентовани вокалски глас у другом степену), које се, традиционално, не бележи у фонетској транскрипцији, на пример: пилá [п’илá], былá [былá], душá [душá].

Када је реч о гласовима [ы] и [у] (слова у и ю) у другом степену редукције, у течном говору у новој ортоепској норми може доћи и до квалитативне редукције, па ће [ы] постати „нелабијализовано о“ [ъ] (исто што и „шва“ – [э]; овде наводимо знак који су цитирани аутори дали): сыровáт – [сърáвáт] (Князев, Пожарицкая 2011: 72). Велики ортоепски речник не бележи ову могућност квалитативне редукције. Или, реч сумасшédший – [съмá]сшédший (Князев, Пожарицкая 2011: 72). Ову могућност редукције гласа [у] после тврдих гласова у другом степену редукције бележи и Велики ортоепски речник: „с[у]

---

⁵³ Интересантан је приступ Књазева и Пожарицке (Князев, Пожарицкая 2011: 71). По њиховом мишљењу, у неакцентованим слоговима после меких гласова постоје само два гласа: [и] и [у], наводе примере [м’илá], [л’исóк], [м’исноѝ], док у старој ортоепској норми (више о ортоеписи на странама 151–153) се употребљава дијакритичко слово [е]: [л’илá] – [н’и^еслá], [р’и^екá], [м’и^есноѝ]. Тако да два савремена аутора, у истом времену, на различит начин поимају реализације редукованих вокалских гласова предњег реда после меких сугласничких гласова: једни све своде на [и^е], али због читљивости задржавају [и] код реализације слова *и*, док други све своде на [и], сматрајући [и^е] старијом нормом.

⁵⁴ Видети фусноту 7 на истој страни Великог ортоепског речника у вези с гласом [ы] (БОС 2017: 960).

машедший, в *беглой речи возм.* с[э]масшэдший” (БОС 2017: 821). Самогласник [у] после меких гласова (слово *ю*) такође према новојој норми, подлеже квалитативној редукацији, на пример: *чѣлюсть* – [ч’ѣл’ьс’т’]⁵⁵ (Князев, Пожарицкая 2011: 72). Изговор гласа [и] уместо [у] допушта и Велики ортопески речник: „**чѣ[л’у]сть** и *допуст.* чѣ[л’и]сть” (БОС 2017: 912).

Глас [а] у првом степену редукације

У позицији првог степена редукације глас [а] има две реализације, у зависности од тога да ли се налази после тврђих или после меких сугласничких гласова: после тврђих гласова – реализује се исти глас, нешто краћи⁵⁶: *самá* – [самá]. После меких сугласничких гласова реализација је глас [и³], или „*и* према *е*”, на руском „*и* склонный к *э*”: *часы́* – [ч’и³сы́] или *ряды́* [р’и³ды́]⁵⁷. Дату особину руског књижевног изговора, познату као „*икање*”, студенти веома споро и тешко усвајају. Потребан је велики број примера за увежбавање, константно указивање на грешке и давање инструкција у вези с њиховим исправљањем.

Када је реч о гласу [а] у првом степену редукације, после гласова [ж], [ш] и [ц] – постоје изузеци од *акања*. Наиме, гласови [ж], [ш] и [ц] су у староруском језику били меки. Према Великом ортопеском речнику (БОС 2017: 960) самогласнички гласови који су били после њих у првом степену редукације понашали су се као и после осталих меких

---

⁵⁵ Знак [ь] означава веома кратак редуковани глас у другом степену редукације предње-средњег реда, средње-висок. Даље у књизи, ми ћемо овај знак означавати као [и³], на исти начин као и у првом степену редукације; о томе да се ради о другом степену редукације говори сама позиција слога у односу на акценговани слог.

⁵⁶ Многи уџбеници и приручници руске фонетике (Аванесов 1956, Аванесов 1972, Акишина, Барановская 1990, Реформатский 1999, Одинцова 2008), па и ортопески речник Академије наука (Орфоэпический словарь 1989⁵) за резултат реализације вокалског гласа [а] после тврђих сугласничких гласова у првом степену редукације – наводе симбол [ʌ] „*а*’ кратко”. Овај симбол преузет је из МФА (:*cut* – [kʌt]), с тим што се гласовне вредности гласова [ʌ] и [а] у првом степену редукације не подударају. Најпрецизније бисмо га могли обележити овако: [а³] (глас средње-доњи према висини, средњег реда); глас [ʌ] је исте висине као [а³], али је средње-задњег реда (Касаткин 2003: 37, фуснота 8). Многи уџбеници преносе први степен редукације вокалског гласа [а] као [а]: (Панов 1979, Касаткин 2003, 2009, Князев, Пожарицкая 2005). И ми ћемо даље у књизи позицију првог степена редукације гласа [а] после тврђих сугласничких бележити као [а].

⁵⁷ Најновији уџбеник руске фонетике чији су аутори С.В. Књазев и С. К. Пожарицка (Князев, Пожарицкая 2011²: 71) ову позицију изједначава с реализацијом гласа [и], док глас [и³] сматра одликом старије ортопеске норме. Видети и фусноту 48 у овој књизи.

гласова⁵⁸. Међутим, [ж] и [ш] у већини позиција и [ц] у свим позицијама постају тврди, а редукован самогласнички глас после њих изговара се као [э^в]. Норма постепено постаје „икање”, односно, изговор гласа [и^э] после меких сугласничких гласова. У складу с тим, и после гласова [ж], [ш] и [ц], уместо „екајућег” [э^в] изговара се „икајуће” [ы^э] (ж[ы^э]ра́, ш[ы^э]рбы́). Долази до противречности у систему сугласничких гласова: после тврдих гласова изговара се [а], док се после [ж], [ш] и [ц] изговара [ы^э], које је паралелно с изговором вокалских гласова у првом степену редукције после меких гласова. Дата противречност се превазилази у корист „акања”, које се појављује после свих осталих тврдих сугласничких гласова. Стога и после [ж], [ш] и [ц] у првом степену редукције имамо глас [а], на пример, жаркбе – ж[а]ркбе, шага́ть – ш[а]га́ть (БОС 2017: 960).

У неколико речи се, у складу с ранијом нормом, изговара [ы^э]: жалéть, пожалéй, к сожалéнию, чужанíн, лошаде́й, лошадя́м, лошады́ми, двадцатí, тридцатью́. У неким речима могућ је изговор и с [а] и с [ы^э]: жавéль, жавéлей, жакéт, жасми́н, ржанóй (БОС 2017: 960).

Глас [а] у другом степену редукције

У другом степену редукције резултат реализације вокалског гласа [а] зависи, такође, од претходног сугласничког гласа: уколико је претходни сугласнички глас тврд – реализација ће бити „шва” – [э], или **„нелабијализовано о”** (*о’ нелабиализованный*). Ово је један од најфреквентнијих гласова руског језика (Касаткин 2003: 36): парохóд [пэрахóт], гóрод [гóрэт].

Уколико је претходни сугласнички глас мек – реализација ће бити глас „и према е” у другом степену редукције, које бележимо на исти начин као и у првом степену, с тим што указујемо на његово још краће трајање – [и^э]: частотá – [ч’и^эстатá], плóщадь – [плóш’:и^эт’]. За школску или курсну наставу довољно је обележити, једноставно, само квалитативну редукцију гласа [а] у првом и другом степену редукције после меких сугласничких гласова: часы́ – [ч’исы́], ряды́ – [р’иды́], частотá – [ч’истатá], плóщадь – [плóш’:ит’]. Видели смо да Књазев и Пожарицка (фуснота 57) управо овакву реализацију сматрају одликом нове норме (разликујући у првом и другом степену знаке за овај глас: у првом [и^е], у другом [ы]).

⁵⁸ Тада је норма било „екање”, односно, изговарање гласа [э^в] после меких гласова.

Глас [o] у првом степену редукције

Реализација гласа [o] у првом степену редукције једнака је реализацији гласа [a] после тврних сугласничких гласова: она́ – [анá], дома́ – [дамá]. Ова особина руског књижевног изговора, читање о као [a], позната је као „акање”. Акање и икање су у области неакцентованог вокализма два најизразитија обележја савременог руског књижевног изговора.

Глас [o] у другом степену редукције

Реализација гласа [o] у другом степену редукције једнака је реализацији гласа [a] после тврних сугласничких гласова: городá – [гэрада́], шёпот – [шопэт]. Сматрамо да је разлика између гласа [a], реализације у првом степену редукције и гласа [э], реализације у другом степену – фонетски релевантна. Ово није само разлика у квантитету, већ и у квалитету (за разлику од гласова [и³] и [ь] где је присутна само разлика у квантитету, а квалитет је готово идентичан гласу [и]), тако да и у настави треба сачувати и указивати на ову разлику.

Глас [э] у првом и другом степену редукције

Глас [э] се налази само после меких сугласничких гласова (у речима руског порекла које у настави доминирају), па ће, у складу с „икањем”, као централном особином руског вокализма у првом и другом степену редукције реализовати глас [и³].

Иста реализација овог гласа [и³] је и када је глас [э] на апсолутном почетку речи: этажи́ – [и³]тажи́, эконóмика – [и³]конóмика.

Уколико се [э] нађе после [ж], [ш] и [ц], у првом степену реализоваће се [ы³]: жена́ – [жы³на́], цена́ – [цы³на́], шелка́ – [шы³лка́]. У другом степену редукције после [ж], [ш] и [ц] реализоваће се глас „шва”: желтокрылый – ж[э]лтокры́лый; шелкопряд – ш[э]лкопряд, као и после осталих тврних гласова у другом степену редукције.

6

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Шта је то квантитативна редукција? Који гласови подлежу овој редукцији?
2. Шта је квалитативна редукција? Који гласови се квалитативно редукују?
3. Који слогови су у првом, који у другом степену редукције?
4. Која су два водећа принципа руског вокализма (реч је о редукцији гласова после тврдых и после меких сугласничких)?
5. Који вокалски глас се реализује у позицији првог степена редукције после тврдых сугласничких гласова? Који глас се реализује у позицији другог степена редукције после тврдых сугласничких гласова?
6. Има ли одступања од „акања” у позицији првог степена редукције? Зашто је дошло до ових одступања?
7. Који глас се реализује у позицији првог и другог степена редукције после меких сугласничких гласова?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

Транскрибујте. Водите рачуна о степенима редукције, „акању” и „икању”:

топотом – [_____], садовод – [_____],
товар – [_____], подáрок – [_____],
городá – [_____], гóрода – [_____],
векá – [_____], пятí – [_____],
рябíна – [_____], частéнько – [_____],
щавéль – [_____], зéлень – [_____],
перестáл – [_____], рядовóй – [_____],
часовóй – [_____], щадíть – [_____],
занимáлись – [_____], двадцатýю [_____],
лошадёнок – [_____], неотложíмый [_____].

Означавање сугласничких гласова

Већ на самом почетку, када смо представљали систем сугласничких гласова руског језика у оквиру различитих класификација, већ смо користити знаке фонетске транскрипције. На овом месту ћемо представити све знаке фонетске транскрипције које користимо у књизи за означавање сугласничких гласова руског језика. Знаци фонетске транскрипције које користимо знаци су руске фонетске традиције означавања гласова. Стога се за означавање сугласничких гласова користе сва слова азбуке, осим слова **щ**. Да би се дуг мек глас [ш':] обележио, користимо дијакритички знак, „апостроф” да означимо мекоћу и две тачке, како бисмо означили дужину. Још два знака користимо како бисмо означили глас [j], због две могуће варијације његовог изговора, у зависности од позиције у којој се налази у односу на акцентовани вокалски глас. Другим речима, постоје две реализације ове сугласничке фонеме (више о фонему, фонетској позицији, реализацији фонеме на странама 122, 128 књиге): једна је [j], друга, неслоговно „и”: [й]. Нити један нити други знак не постоје у руској

азбуци. Врло често се слово „й”, када се нађе на крају слога, чита се као неслоговно „и”, односно [и], као, на пример, у речи мой – [мо́и].

У којим случајевима се уопште реализује овај глас?⁵⁹ Глас [j] представља шумну консонантску реализацију фонеме <j>. Интересантно је да се овај глас понаша као тврд шумни консонант: наредни вокалски глас не затвара своју екскурзију, не добија глајд гласа [и], већ остаје отворен у овом делу артикулације. Реализује се пред акцентованим вокалским гласом при читању следећих слова или словних група:

- 1) када се слова **я, ю, е, ё** нађу на апсолутном почетку речи; глас [j] ће се реализовати, уколико је наредни вокалски глас акцентован, на пример: **яма** – [ја́мэ], **юг** – [ју́к], **ёл** – [ја́л], **ёж** – [јо́ш], **йбд** – [јо́т].
- 2) када се слова **я, ю, е, ё** нађу после самогласника унутар речи; глас [j] ће се реализовати, уколико је наредни вокалски глас акцентован: **поёхал** – [пајо́хэл], **моя** – [маја́], **свою** – [свајо́у], **твоё** – [твајо́].
- 3) када се слова **я, ю, е, ё, и** нађу после **ъ** и **ь** који су после сугласничког слова: **пью** – [п’јо́у], **съезд** – [сјо́ст], **чьи** – [ч’ји́], **пьём** – [п’јо́м].

Уколико је наредни вокалски глас неакцентован, у свим случајевима реализује се неслоговно „и” – [и], слаба, сонантска реализација фонеме <j>, на пример: **ма́йка** – [ма́икэ], **зна́ю** [зна́иу]; врло често, уколико се [и] нађе на апсолутном почетку речи пред [и^э], нула гласа је пожељнија него [и], на пример: **едíный** – [и^э]дíный и до-

---

⁵⁹ Дато питање нема само један конкретан могући одговор. У књизи смо се трудили да сведемо све на две могуће реализације, уз објашњење случајева губљења у конкретним позицијама. Уколико бисмо детаљније посматрали све могуће реализације, њих би могло бити и више. М. В. Панов, на пример, у свом уџбенику издваја 10 могућих гласовних реализација фонеме <j> (Панов 1979: 108–110). Л. Л. Касаткин, пак, у опсежном раду који се бави реализацијом фонеме <j> (Касаткин 2013: 32–51) детаљно описује низ позиција с огромним бројем примера: низ реализација фонеме <j> када се нађе на 1) апсолутном почетку речи пред самогласничким гласом (#jГ); 2) интервокалска позиција (ГjГ); 3) после самогласника пред сугласником (ГjС); 4) после сугласника пред самогласником (СjГ). Резултати овог истраживања уграђени су у Велики ортоепски речник који представља важан извор за ову књигу. Постоји много одступања и могућих варијантних изговора у зависности од тога да ли се ради о тачном говору или не, да ли се ради о фреквентним речима или не, да ли следи слог с тврдим или меким сугласником, у којој позицији је неакцентовани вокал пред којим је <j>, који је део речи... Покушаћемо да мањи број реализација које су важне за студенте русистике, а које се срећу паралелно с позицијама које смо набројали, објаснимо у књизи додатно, цитирајући поменути рад или Велики ортоепски речник. Већи број детаља остаће, ипак, ван граница ове књиге.

пушта се [и^э]дѣнный (Касаткин 2013: 34)⁶⁰. Интересантни су примери обавезног губљења неслоговног „и” на крају слога у речима које су фреквентне: действѣтельно – д[и]ствѣтельно, сейчас – с[и]чѣс и [ш’ш’]ас.

Конечно, фонетска позиција реализације нуле гласа у случајевима када бисмо очекивали неслоговно „и” јесте позиција када се потенцијална реализација нађе између два вокалска гласа од којих је други [и] или [и^э]: знѣет – [знѣи^эт], моѣ – [маѣ].

8

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Када се у речи реализује глас [j], а када [ѣ]?
2. Која од ове две реализације је сонантска, која консонантска?
3. Да ли реализовани глас [j] утиче на акомодацију наредног акцентованог самогласничког гласа? Кратко објасните.
4. Када се [ѣ] губи?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

Транскрибујте. Водите рачуна о шумној консонантској (јакој позицији) реализације и сонантској (слабој позицији) реализације гласа [j] или [ѣ], као и позицији реализације нулом гласа (позицији губљења).

стѣтя [_____], чѣму [_____],
своѣ [_____], звѣзды [_____],
вѣѣхѣть [_____], дѣмѣет [_____],
пѣяснѣний [_____], маѣк [_____],
вѣѣют [_____], челѣвѣчи [_____].

---

⁶⁰ У свом раду Касаткин први и други степен редукције после меких гласова своди на реализацију [и]. Пошто смо ми у књизи први и други степен редукције после меких доследно обележавали као [и^э], за толико смо изменили цитирани пример.

ЛИНГВИСТИЧКА ФОНЕТИКА (ФОНОЛОГИЈА)⁶¹

Функција фонетских јединица

Када смо говорили о звучности гласова, њиховим акустичким својствима, па је било речи о томе да су самогласнички гласови чисти тонови, а да су сонанти тонови с примесама шума, шумни консонанти – шумови са примесама тона или без примеса тона, или када је било речи о њиховим артикулационим својствима, на пример, месту творбе гласова и начину творбе гласова, говорили смо о описним особинама гласова; на пример, глас [в] је предњојезично-зубни глас, фрикативни или струјни, звучни глас. Описујући глас с акустичког и артикулационог аспекта говорили смо његовим описним, односно статичким особинама. Као, на пример, када говоримо о човеку: „Он је висок 187 центиметара, има смеђе очи, смеђу кратку косу, велики нос...” – то је опис човека, његова „статичка” особина. А шта тај човек ради, какву улогу у животу и друштву обавља, то би била његова динамичка особина. Слично је и са гласом: шта тај глас ради у језику, какву улогу глас обавља, какву функцију има? То би биле динамичке, односно, функционалне особине гласа. Управо улогом гласова у преношењу значења бави се фонологија. О томе ће у овом делу бити више речи.

Језик само с једним гласом

Да ли би, хипотетички, могао постојати језик само с једним гласом? Нека је тај глас, на пример, неки вокалски глас. Колико бисмо речи у том језику могли имати? Веома ограничен број. Рецимо, имамо реч *a*, па реч *áá*, реч *áa*, па тросложне речи могу бити три, на пример *áaa*, *ááa*, *aaá*, пошто и место акцента може имати улогу у разликовању значења речи. Уколико би најдуже речи имале и по 10 или 11 слогова, шта би овом језику недостајало? Том језику би недостајао довољан број значењских јединица (речи) да именује значења свих неопходних појмова у језику.

---

⁶¹ Дато поглавље се у већој мери ослања на уџбеник М. В. Панова (Панов 1979: 90–122).

Језик с неограниченим бројем гласова (не смео два пута употребити исти глас)

Да ли би, да поставимо друго хипотетичко питање, могао постојати језик с неограниченим бројем гласова, односно, да се у том језику не може два пута употребити исти глас? Зашто један овакав језик с неограниченим бројем гласова не би био могућ? Зато што не бисмо могли да идентификујемо појмове, уколико сваки пут имамо други низ гласова за именовање истог појма. Тако да би језик с неограниченим бројем гласова изгубио способност **идентификације** (*отождествление*) појмова, док се у случају језика који поседује само један глас губи способност **разликовања**, односно **диференцијације** (**дистинкције**) (*дифференциация*) довољног броја појмова.

Дисциплина фонетике која се бави проучавањем функционисања гласова у језику, њиховом улогом у преношењу значења морфема и речи (значењских јединица), дистинктивном и идентификационом улогом гласова у језику, назива се **фонологија**, или, функционална или лингвистичка фонетика.

Принцип обједињавања гласова

Колико гласова има у језику? Колико гласова има у руском језику? На ово питање не постоји јединствен одговор, јер не знамо која нам је мера гласа... шта представља најмању разлику између два гласа, по ком принципу обједињујемо гласове.

Да ли би тачна била следећа тврдња: гласове обједињујемо по фонетским критеријумима, тј. под исти глас подвлачимо све оне гласове који „фонетски” личе један на други?

Пробаћемо да одговор на ово питање дамо поредећи сличне фонетске особине у два језика: руском и немачком. Рецимо, отвореност и затвореност појединих акцентованих вокалских гласова је особина која постоји у оба језика. На пример, и у руском и у немачком имамо и отворено и затворено „е”: честь [ч'э'с'т']; ёто [эта]; [э'лэ]. Ево примера отворености и затворености гласа „е” у немачком језику: Ähre (клас) [‘è:rə] Ehre (част) [‘é:rə].

Постављамо ново питање: да ли је отвореност/ затвореност вокалских гласова у руском и немачком особина која функционише на исти начин, је ли једнако битна? Видели смо, на основу претход-

них примера, да у немачком језику отворено дуго „е” [ɛ:] када се нађе пред гласовима [rə] именује реч чије је значење „клас”, док затворено дуго „е” [é:] у истом контексту [rə] даје речи сасвим друго значење, „част”. Да ли на овај начин затвореност/ отвореност вокалског гласа „е” функционише у руском? Могу ли отворено и затворено „е” у руском језику наћи у два иста контекста? Одговор је да – не могу. Отворено „е” се у руском може наћи само у контексту тврдох сугласничких гласова (или на апсолутном почетку пре тврдох или апсолутном крају речи после тврдох сугласничког гласа), док се затворено „е” може наћи само између два мека сугласничка гласа. Дакле, немогуће их је наћи у истом контексту, у истој сугласничкој околини.

Овај пример нам показује да иста фонетска особина у два језика потпуно различито функционише: у немачком је ова особина фонолошки битна, релевантна, па су отворено „е” и затворено „е” – две фонеме. У руском ова особина није фонолошки релевантна, па и отворено и затворено „е” припадају истој фонемима. У језичкој свести изворног говорника руског језика, оба гласа „е” припадају истом гласу. Такав глас у руској фонетској литератури зову „гласом језика” или „еталоном гласа” (*звук языка́, эталон звука*), односно, то је јединица фонетике која је донекле апстрактна, коју обележавамо у квадратним заградама, без допунских ознака за затвореност; према контексту ћемо глас изговорити затворено или отворено. То је низ гласова које говорници једног језика перципирају као исти глас, подводе га под исти глас. Изговорен конкретан глас у конкретном контексту од стране конкретног говорника представља „глас говора” (*звук речи*). Гласова говора је у језику безброј, док је гласова језика, или гласовних еталона – ограничен број (према Князев, Пожарицкая 2011: 193).

Узећемо још један пример различитог функционисања истих фонетских особина у различитим језицима: на пример, у лезгинском језику нема разлике између „о” и „у”, лабијализованих вокала; међутим, разликује се нелабијализовано [п] од лабијализованог [п°]. Односно, ова два гласа могу функционисати у потпуно истим фонетским контекстима, с тим што се ради о две речи с два различита значења. Да ли у руском језику постоје дати гласови? Постоје. Могу ли они функционисати у истим фонетским контекстима? Не могу. Зашто? Зато што они управо од контекста и зависе, [п] ће се реализовати пред нелабијализованим вокалским гласовима, док ће се [п°] реализовати пред лабијализованим гласовима. Нису могући у истом фонетском контексту

(односи комплементарне дистрибуције, о којима ће бити речи нешто ниже). Они у руском постоје као два гласа говора, али припадају истом гласу језика, истом еталону, истој фонему, док у лезгинском постоје као два гласа говора и два гласа језика, односно, две фонеме.

Када су за један језик одређене фонетске разлике функционално битне, а када не? Уколико се у одређеном језику гласови не појављују у идентичном окружењу у најмање две речи чије је значење различито) – тада дати гласови **нису** различите функционалне јединице (фонеме). У систему датог језика дате гласове перципирамо као једну исту јединицу, као један исти глас језика, „звукотип”, као једну исту фонему.

Зависи ли то од фонетске природе самих гласова? Не, то не зависи од фонетске природе самих гласова, већ од дистрибуције у конкретном језику, расподеле у конкретном језику.

Појам фонеме

Уколико се два гласа могу наћи у конкретном језику у идентичном фонетском контексту у најмање две речи чије је значење различито, онда је сваки од тих гласова у датом језику посебна фонема. Ево неколико примера:

дом–дам <о> : <а>;

дам–дан <м> : <н>;

дам–там <д> : <т>.

Ако се два гласа нађу у истом окружењу (фонетском контексту) у две речи с различитим значењем, онда можемо рећи да су та два гласа стварни, пуноправни „разликоваоци” значења. Можемо рећи да су то две различите фонеме.

Фонема је минимална фонетска јединица која служи за разликовање (диференцијацију, дистинкцију) и идентификацију значењских јединица (*различёние и отождествлёние*) значењских јединица (морфема и речи).

Иван Александрович Бодуен де Куртене (1845–1929)

Утемељивач и родоначелник савремене фонолошке теорије је управо Иван Александрович Бодуен де Куртене, оснивач Казанске и

Петроградске фонолошке школе. Највећа његова заслуга огледа се у томе што је први предложио поделу фонетике на физиолошку фонетику, која проучава конкретне гласове са чисто физиолошког аспекта, конкретне услове њиховог образовања и класификације, и функционалну фонетику, која проучава улогу гласова у језичком механизму (*физиологическая и функциональная*) (према Књазев, Пожарицка 2011: 203; фуснота 149). За јединицу функционалне фонетике први пут је, 1881. године, употребио термин „фонема”. Управо је Куртене појмове „суфикс”, „префикс”, „корен”, „наставак” објединио једним надређеним термином – „морфема”.

Фонолошка теорија Прашког лингвистичког кружока (1926–1953)

Теорија Прашке лингвистичке школе настала је као резултат рада Прашког лингвистичког кружока. Руководилац Прашког кружока био је Вилем Матезијус, док су најпознатији представници Николај Трубецки и Роман Јакобсон. Фонолошка теорија представника Прашког лингвистичког кружока најпотпуније је представљена у делу Н. Трубецког *Основи фонологије*, које је на немачком објављено 1939. године, а на руски преведено 1960. Трубецки је, као и Сосир, доследно спровео разграничење појмова језик и говор. Језик има особине општег, постојаног, постоји у свести свих говорника, док говор представља његову материјалну страну, конкретизацију. Фонетика проучава методама природних наука конкретне гласове говора, њихову материјалну страну, док фонологија проучава начин функционисања гласова у језичком систему, њихову разликовну улогу, служећи се лингвистичим методима. (Књазев, Пожарицка, 212–213).

Најважнија мисао Трубецког која лежи у основи његове фонолошке теорије огледа се у томе да и гласови и фонеме имају различит репертоар особина, односно да сваки глас и фонема поседује репертоар **дистинктивних (диференцијалних) особина или обележја** (*дифференциальный признак; ДП*). Дистинктивних, јер конкретном особином разликују значење морфема и речи.

Фонема је представљена списком (репертоаром) таквих дистинктивних особина који се не може у потпуности подударити с репертоаром конкретних дистинктивних особина нити једне друге фонеме; морају се разликовати макар по једној особини, како би разликовале значење већих јединица. Максимални број дистинктивних

особина за сугласничке фонеме је 4. Овако изгледа репертоар дистинктивних особина фонеме /т/⁶²:

/т/ том–дом (голос) глас, звучање (исте преостале три особине: место, начин и тврдоћа)
том–ком (место образовања) место творбе (исте преостале три особине)
том–сом (способ образовања) начин творбе (исте преостале три особине)
тома–Тёма (твѣрдость/мягкость) тврдоћа/ мекоћа (исте преостале три особине)

Није свака од наведених особина за конкретну сугласничку фонему дистинктивна. На пример, фонема /н/ нема капацитет да својом звучношћу разликује значење. /н/ је сонант, можемо рећи да поседује особину „звучност”, али му она није дистинктивна, јер нема речи истог фонетског контекста у којима би звучно и беззвучно /н/ разликовали значење. Стога је за фонему /н/ звучност **интегрална особина** (*интегральный признак*). Исто тако, интегрална особина представља звучност за фонеме, на пример, /ј/ и /ц/.

Поред дистинктивних и интегралних постоје још и **фонетске особине** (*фонетический признак*). То су оне особине које се појављују, уколико се глас нађе у конкретном контексту, повољном за појаву ове особине. Нестане ли контекст, или се промени, нестаје и фонетска особина, на пример, лабијализованост сугласничких гласова: ово је увек фонетска особина. Јавља се искључиво испред лабијализованих вокалских гласова, као, на пример, у речи *дом*: [д^о]ом; променимо контекст, буде, на пример, *ам* – нема лабијализованости [д]: [д]ам. Затвореност вокалских гласова је, такође, фонетска особина: нестане контекст меких испред и иза, нестане затвореност акцентованог вокала.

Правила идентификације, издвајања фонема у језику⁶³

Трубецки је дефинисао правила идентификације (издвајања) фонема у једном језику. Ова правила присутна су, директно или индиректно, у свим савременим фонолошким теоријама (Князев, Пожарица 2011: 215).

---

⁶² У косим заградама фонеме бележе представници Прашке лингвистичке школе, док у изломљеним заградама, на пример, <т>, бележе фонему представници Московске фонолошке школе, о којој ће бити речи нешто касније.

⁶³ Одељци *Правила идентификације (издвајања) фонема у језику, Класификација опозиција Трубецког* прилагођени су према уџбенику Књазева и Пожарицке (Књазев, Пожарицкая 2011: 2015–219).

1. Уколико се два артикулационо и акустички слична гласа никада не налазе у истој позицији, они представљају комбинаторне варијанте једне фонеме и налазе се у односу **комплементарне дистрибуције** (*отношения дополнителной дистрибуции*). Њихове позиције се међусобно искључују. Другим речима, једна комбинаторна варијанта се појављује у једном броју фонетских позиција, док се друга комбинаторна варијанта појављује у другом броју позиција. У овакве односе ступају гласови [j] и [ɨ] који представљају варијанте исте фонеме <j>. Варијанта [j] појављује се у позицији пред акцентованим вокалом, док се варијанта [ɨ] појављује у свим осталим позицијама, односно у позицији „не пред акцентованим вокалом”. У истом односу су и гласови [и] и [ы], оба представљају комбинаторне варијанте фонеме <и>: [и] имамо на почетку речи и после меких сугласника, док [ы] имамо после тврдих и „не на почетку речи”.

2. Уколико се два гласа срећу у истој фонетској позицији, замењујући један други без промене значења речи, онда су ти гласови у **односу слободног варирања** (*отношение свободного варьирования*). Они су факултативне варијанте исте фонеме. У оваквом односу су, на пример, гласови [ж] и [ж’], који се факултативно могу реализовати у речи *жюри*, на пример: [ж’ур’и] и [жур’и].

3. Уколико се два гласа налазе у позицији да не могу заменити један други, а да притом не измене и значење речи (у најмање две речи), онда су та два гласа – две фонеме. Ове односе Трубецки назива **односима фонолошког контраста** (*отношения фонологического контраста*): (*суд-зуд; дом-дам-дым-дум*).

Уколико нема односа фонолошког контраста, не можемо говорити о фонеме, већ само о варијанти фонеме.

Класификација опозиција Трубецког

Опозиције о којима ће бити речи примењују се широко у савременој лингвистици.

1) Према односу између чланова опозиције Трубецки издваја три типа опозиција:

Привативне опозиције (*привативные оппозиции*): један члан одликује присуство одређене особине (*наличие признака*), док други члан одликује одсуство те исте особине (*отсутствие признака*).

Члан опозиције који одикује присуство особине назива се маркираним чланом опозиције (*маркированный член оппозиции*), док се члан опозиције који нема дату особину назива немаркираним чланом (*немаркированный член оппозиции*). У односу привативном су звучни и беззвучни шумни консонанти (звучни одликује присуство особине, гласне жице раде, звучан је, то је маркирани члан опозиције) док беззвучне одликује одсуство те исте особине, односно, звучности (гласне жице не раде, немаркирани члан опозиције). У истом односу су тврдоћа/ мекоћа, односно веларизованост/ палатализованост у руском језику.

Градуалне опозиције (*градуальные оппозиции*) или степенасте опозиције (*ступенчатые оппозиции*): чланови оваквих опозиција имају различити степен (градација) одређене особине, односно разлика између чланова опозиције постиже се градирањем, нарастањем једне исте особине. Ове опозиције карактеристичне су за вокалске гласове, односно, ред и висина вокала нарастају, градирају се: језик је ниско, средње или високо издигнут у усној дупљи (вертикално кретање); језик је напред, у средини или назад (хоризонтално кретање). Тако да, уколико вокалски глас разликује значење речи у идентичном фонетском контексту, као, на пример, у речима *дым* и *дам*, кажемо да је опозиција између фонема /и/ и /а/ – градуална.

Еквиполентне опозиције (*эквиполентные оппозиции*): оба члана опозиције су равноправна (нити их можемо градирати, нити ставити „+” или „-” на одређену особину, маркирати је: /п/ према /т/ – уснени према зубном. У ове опозиције улазе класификације места и начина творбе. Уколико се гласови разликују по месту и/ или начину творбе, они се налазе у еквиполентној опозицији један према другом, као, на пример, фонеме /к/ и /т/ у примерима *кот* и *тот*.

2) Према обиму снаге да разликују значење речи Трубецки издваја два типа опозиција:

Постојане опозиције (*постоянные*): то су опозиције у којима се чува се снага разликовања значења речи у свим фонетским контекстима: опозиција /л/ и /р/ у руском језику; сонанти уопште у руском језику. Они се не мењају (не неутрализују) своје особине нити пред вокалским гласовима, нити пред шумним звучним или беззвучним консонантима, постојани су. Вокали мењају своје особине у зависности од тога да ли су под акцентом или нису (*водá*,

вбды), сугласнички гласови такође у зависности од позиције у којој се нађу, осим пред вокалским гласовима. Сонанти су пак постојани у свим позицијама.

Опозиције које се неутрализију (*нейтрализуемые*): то су опозиције у које ступају, на пример, звучни и беззвучни шумни консонанти у позицији апсолутног краја речи: у овој позицији се звучни и беззвучни не разликују, јер се звучност шумног звучног – неутрализује. Звучност не може да разликује значење речи у случају позиције апсолутног краја речи. На пример, у речи *тот*, први сугласник [т] има четири дистинктивне особине: беззвучност, тврдоћу, место и начин творбе, док последње [т] има три дистинктивне особине: тврдоћу, место и начин творбе. Звучност се неутрализује⁶⁴, а остају опозиције места творбе – *тот-ток*; начина творбе – *крот-кросс*; тврдоће/ мекоће – *брат-брать*, док беззвучност прелази у интегралну особину. Звучност је, у случају апсолутног краја речи, интегрална особина.

Јединицу фонолошког система у позицији неутрализације Трубецки је назвао **архифонема** (*архифонема*). Визуелно ју је представљао великим словом у косим, фонолошким заградама, што на примеру речи *плот*, *плод* представљамо као *пло/Т/*; */Т/* је архифонема последњег места обе речи. Архифонема представља репертоар дистинктивних особина заједничких за две или више фонема. На пример, у речи *плóда*, фонема /д/ има следеће дистинктивне особине: звучан, предњојезично-зубни, тврд и експлозиван. У речи *плóта* фонема /т/ има следеће особине: беззвучан, предњојезично-зубни, тврд и експлозиван. Свака од особина једнако је, у овом контексту, способна да разликује значење речи. У позицији апсолутног краја речи не фигурира фонема, већ архифонема, према теорији Трубецког, јер се њен репертоар дистинктивних обележја понавља за оба наведена примера.

---

⁶⁴ Представници Московске фонолошке школе су, касније, из ових опозиција Трубецког извели термин „неутрализација” фонема, о коме ће бити више речи на странама 131–132.

Московска фонолошка школа (МФШ)

Концепција Московске фонолошке школе формирала се 30-их и 40-их година XX века, у радовима Р. И. Аванесова, П. С. Кузњецова, В. Н. Сидорова, док су њене темељне идеје развијане у радовима А. А. Реформатског, М. В. Панова (као једног од највећих фонетичара и фонолога XX века, чију фонолошку теорију представљамо у редовима који следе), као и Л. Л. Касаткина, једног од највећих савремених фонетичара.

Појам алтернације гласова (*чередование звуков*)

Моро[з]ы – моро[с]: иста реч, различити облици: у једном случају се изговара [з] – у другом [с]; кажемо да **глас [з] алтернира са гласом [с]** (*согласный [з] чередуется с согласным [с]*); алтернира или се замењује. О алтернацијама можемо говорити **само уколико се ради о истој морфеми** (истом корену, префиксу, суфиксу...). Појам алтернација је један од основних, почетних појмова у фонологији. Због тога се и не даје строга његова дефиниција, већ се алтернација гласова показује и објашњава на примерима.

Позиционе алтернације гласова (*позиционные чередования звуков*)

Позиционе алтернације су оне алтернације од којих нема изузетака, као алтернација гласова коју смо управо поменули: уколико се нађе на крају речи, обавезно ће сваки шумни звучни консонант алтернирати са својим безвучним парњаком. Уколико се звучни шумни консонант нађе у позицији пред безвучним шумним, обавезно ће алтернирати са својим безвучним парњаком (као, на пример, у речи *скáзка*). Изузетака од ових алтернација нема. Позиционе алтернације гласова су такве алтернације гласова које се остварују без изузетка, односно реализују се обавезно у свим речима датог језичког система (Панов 1979: 95).

Помињемо веома често појам **позиција** или појам контекст, **фонетски контекст**. Ради се о положају гласова у речи, наиме, сваки глас у речи налази се у одређеној позицији, у одређеном фонетском контексту, то може бити положај под акцентом између два тврда или два мека сугласника, положај у првом слогу пред акцентованим после тврдог сугласника (за вокале), положај апсолутног краја речи, положај пред самогласником, пред шумним звучним сугласником...

све су то позиције, сваки глас у говорном ланцу налази се у одређеној фонетској позицији. Интересантна је чињеница да је још 1748. Тредијаковски открио позиционе алтернације гласова које су се односиле на позицију шумних звучних на апсолутном крају речи, као и на позиционе алтернације везане за редукцију вокалских гласова (у Панов 1979: 98).

Непозиционе алтернације гласова (*непозиционные чередования, исторические чередования*)

У многим речима алтернирају [д'] и [ж], на пример *водитъ – возу, родитъ – рожу, ходитъ – хожу*. Уколико бисмо, на пример, дату алтернацију представили овако:

пред [и]	пред [у]
[д']	[ж]

Ова схема није потпуно тачна. Зашто? Она нам каже да се пред гласом [и] реализује глас [д'], а пред гласом [у] се реализује [ж]. Да ли је тако у апсолутно свакој позицији (схема изнад не ограничава ову могућност само на неке случајеве, посебне облике). Међутим, пример *дяди – дядю (! не дяжу)* нам дато правило побија: оно има изузетака. Дакле, не ради се о позиционој алтернацији, већ о непозиционој.

Правило се, иако има изузетака, не одвија у хаотичним условима, а можемо га објаснити на следећи начин: уколико се, у инфинитиву, пред *-итъ* налази [д'], оно ће алтернирати са гласом [ж] у првом лицу једнине презента или простог будућег времена, пред наставком *-у*. Можемо рећи да је оно позиционо граматички, али не и фонетски. У конкретној граматичкој позицији оно не познаје изузетак.

Све у свему, у датој табели су представљене позиционе и непозиционе алтернације, а међу непозиционим су одвојене једне од других оне које су граматички позиционе од граматички непозиционих:

Фонетски позиционе алтернације (алтернација гласова у оквиру исте фонеме)	Фонетски непозиционе алтернације (алтернација различитих фонема)	
моро[з]ы – моро[с]	граматички позиционе: <i>водитъ-вожу</i>	граматички непозиционе: <i>друг-друзья</i>

Табела 9. Позиционе и непозиционе алтернације сугласничких гласова (Панов 1979: 99)

Гласови су различити – фонема је иста (*Звúки рáзные – фонéма однá*)

Следећи примери (Панов 1979: 106–108) посматрају могуће реализације фонеме <с>, односно, све њене могуће гласовне алтернације, које могу и не морају фонетски личити једни на друге.

- с Аней [с]
- с Олей [с^о]
- с Колей [с]
- с Тимошей [с’]
- с Галей [з]
- с Димой [з’]
- с Шурой [ш], т. ј. [шшúрэй]
- с Женей [ж], т. ј. [жжэн’иэи]
- с Чуком [ш’], т. ј. [ш’ч’úkэм]
- с Чбáновым [ж’], тј . [ж’д’ж’бáнэвым]
- с Щукарем [Ø], тј. [Øш’ш’úkэр’иэм]⁶⁵

⁶⁵ У овом случају реализација првог гласа је нулта, јер следи природно дуг глас [ш’:]; уколико би први глас био реализован, он би имао потпуно исте особине као и [ш’:], само што не би био дуг. Дакле, једно просто [ш’] плус једно дуго и меко [ш’:] – добили бисмо глас троструке дужине. Овакви гласови у руском језику не постоје, тако да је реализација [ш’:]. Први глас се, дакле, реализује нулом гласа: [Ø].

Када уопштимо све ове алтернације, добијамо један **низ позиционих алтернација**, одоносно **гласова, који позиционо алтернирају**: <с> = [c|c°||c|c'||z||z'||ш||ж||ш'||ж'|| Ø]

Сви они припадају истој фонеме, фонеме <с>.

Појам фонеме је тежак. Зашто? Зато што треба прихватити да гласови, који не личе фонетски један на други припадају истој функционалној јединици. Први је јасно дефинисао фонему као **низ гласова који позиционо алтернирају** један од представника Московске фонолошке школе – В. Н. Сидоров 1967. године (Панов 1979: 106)

Фонеме су различите – глас је исти. Неутрализација (Фонемы разные – звук один. Нейтрализация)

Сетићемо се позиција које се неутрализују, а које је још Трубецки дефинисао у својој фонолошкој теорији. Позиције које се неутрализују представили смо на примеру алтернације шумних звучних безвучнима на апсолутном крају речи. На примерима који следе видећемо да се низ гласова, позиционих алтернација овог пута фонеме <з>, које се, у највећем броју реализација, потпуно подударају с позиционим алтернацијама фонеме <с> из претходног претходног дела.

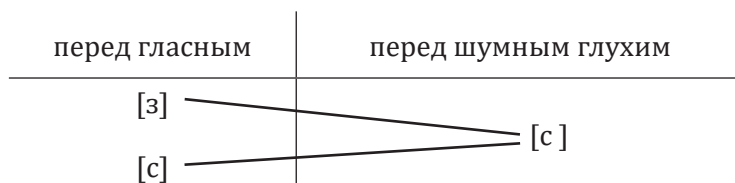
- без Ани [з]
- без Оли [з°]
- без Коли [с]
- без Тимоши [с']
- без Гали [з]
- без Димы [з']
- без Шуры [ш]
- без Жени [ж]
- без Чука [ш']
- без Чбáнова[ж']
- без Щукаря [Ø]

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<з>	[с	с°	с с'	з	з'	ш	ж	ш'	ж'		∅]
<с>	[з	з°	с с'	з	з'	ш	ж	ш'	ж'		∅]

Табела 10. Позиционе реализације фонема <з> и <с> (Панов 1979: 113)

У низовима реализација фонема <с> и <з> можемо видети да само пред вокалима дате фонеме имају различиту реализацију: разликује се [с] од [з], односно [с°] од [з°] (примери 1–2). У осталим примерима све реализације се поклапају (примери 3–11).

Поклапање две или више фонема у одређеној позицији (реализација различитих фонема истим гласом, односно алофоном) назива се **НЕУТРАЛИЗАЦИЈА ФОНЕМА**.

(према Панов 1979: 113)

Фонеме <с> и <з>, које се пред вокалским гласовима реализују својим основним представницима према којима су добиле име, пред шумним безвучним сугласничким гласом се поклапају у истом алофону – гласу [с]. Дошло је до њихове неутрализације, која је представљена на краткој схеми изнад.

Класификација фонолошких позиција

У руском језику постоји таква позициона алтернација: између тврдих сугласника реализује се самогласнички глас [а], док је између меких сугласника могућа само варијација [а̣]. Када, на пример, певамо и продужавамо трајање оваквог затвореног вокала [а̣], он се отвара, и чује се један низак вокал. На сличан начин алтернирају и

други вокалски гласови, схема испод представља пример алтернација гласова [a] и [y]:

између тврдих	између меких
[a]	[ˈaː]
[y]	[ˈyː]

(према Панов 1979: 114)

Дакле, главни члан ове алтернације је глас [a], док је [ˈaː] – неглавни, споредни члан. Када певамо, и неглавни члан постаје веома близак главном, не и обрнуто.

Све позиције делимо на две групе: **перцептивне** (лат. *perceptio* – опажање на слух, примање на слух) и **сигнификативне** (лат. *significare* – означавати). **Перцептивно јаке позиције** су оне позиције у којима глас, представник фонеме, не трпи утицај позиције у речи. **Перцептивно слабе позиције** су пак оне позиције у којима глас, представник фонеме, трпи утицај позиције у речи. У перцептивно слабир позицијама су веома честе грешке у опажању на слух, на пример, уколико снимимо реч *пять*, исечемо и изолујемо глас [ˈaː], неће сви говорници с тачношћу моћи да одреде о ком је гласу реч: једни ће рећи да се ради о некаквом необичном гласу [a], други да је реч о неком необичном [э], док ће трећи остати у недоумици. Када је реч о фонемама које су у перцептивно јакој позицији, грешака у опажању на слух нема, лако нам је да идентификујемо глас [a] исечен и пуштен изоловано из речи *пар*, на пример. На руском језику нетачности, односно грешке опажања на слух зову се „ослѣшки”.

Знамо да се фонеме у неким позицијама неутрализују. Она позиција у којој је дата фонема неутрализована другом фонемом (или фонемама) јесте **СИГНИФИКАТИВНО СЛАБА ПОЗИЦИЈА** за све неутрализоване фонеме, док се позиције у којима нема неутрализације, односно, у којима се фонема не може неутрализовати, зову **СИГНИФИКАТИВНО ЈАКЕ ПОЗИЦИЈЕ**.

Уколико је позиција и сигнификативно и перцептивно јака – таква позиција се зове **АПСОЛУТНО ЈАКОМ ПОЗИЦИЈОМ**.

	перцепт. позиција	сигнифик. позиција	апсолутно јака?
[т ^о]ом, [д ^о]ом	слаба	јака	НЕ
[т]ам, [д]ам	јака	јака	ДА
ко[т] = <i>кот</i>	јака	слаба	НЕ
ко[т] = <i>код</i>	слаба	слаба	НЕ

Табела 11. Примери свих типова позиција за фонеме <т> и <д>

У апсолутно јакој позицији фонема се реализује својим **основним представником**. У сигнификативно слабирим позицијама фонема је представљена својим **варијантама** (без обзира на перцептивну позицију). У перцептивно слабирим позицијама, али сигнификативно јаким, фонема је представљена својим **варијацијама**.

И варијанте, и варијације, и реализацију фонеме основним представником, зовемо **алофонима**. А фонему зовемо, односно именујемо, према алофону из апсолутно јаке позиције. Све реализације, [a̠], [ạ], [a], јесу алофони фонеме <a>.

Морфемски критеријум

Када смо говорили о алтернацијама алофона у оквиру исте фонеме, то смо чинили, дајући примере у оквиру истих морфема. Још један пример: в[ó]ды – в[а]дá; алтернацију [o] || [a] као алтернацију гласова фонеме <a> можемо приметити само, уколико посматрамо исти корен, односно, исту морфему.

Хиперфонема

Да ли сваки алофон има апсолутно јаку позицију у којој би се реализовао основни представник фонеме? Па да јој, према том основном представнику, изведемо име. Ово није увек случај. На пример, у речи *соба́ка* први вокалски глас никада неће бити акцентован. У овом случају, у првом степену редукције, реализоваће се глас [a]. Док ће се, на пример,

у речи *собаковѡд* реализовати [э] после [с]. Гласови [а] и [э] припадају алофонима две фонеме – фонеме <а> и фонеме <о>. То што пише слово „о” за фонологију није путоказ: фонологија уопштава факте усмене речи, правопис не узимамо у обзир. Тако да, пошто низ [а] // [э] припада фонемама <а> и <о>, кажемо да је реч о хиперфонемеи <а/о>.

Слично је и у речи *бегемѡт*. Ниједан од вокалских гласова неће никад бити под акцентом, осим гласа [о]. О којој је овде хиперфонемеи реч? Пошто имамо алофон [и^э] у оба случаја, а он може бити реализација фонеме <а>, <э> и <о>⁶⁶, кажемо да се ради о хиперфонемеи <а/э/о>.

Фонема и хиперфонема су језичке јединице истог реда, с тим што је хиперфонема на ступњу непотпуне језичке испољености, како каже М. В. Панов.

9

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Шта су статичке, а шта динамичке особине гласа? О којим особинама гласа (статичким или динамичким) смо до сада учили?
2. Зашто не би могао да постоји језик са само једним гласом? Зашто не би могао постојати језик с безброј гласова?
3. Која је основна улога гласа? Шта је фонема?
4. Да ли је отвореност / затвореност вокалских гласова постоји у руском и у немачком? Да ли је фонолошки релевантна у оба језика?
5. Ко је утемељивач савремене фонологије? Који термин, поред термина „фонема” је он први употребио?
6. Ко је најпознатији фонолог Прашког лингвистичког кружока? Када је на руском језику изашла његова књига „Основи фонологије”? Када је књига објављена на немачком језику?

---

⁶⁶ Алофон фонеме <а>: пять (под акцентом је [á]) пятѡ – [и^э] је алофон фонеме <а> у позицији после меких гласова, када није под акцентом; алофон фонеме <э>: семѡ (под акцентом је [э]), семѡ – [и^э] је алофон у позицији после меких, када није под акцентом; алофон фонеме <о>: сѡла (под акцентом је [ó]), сѡлѡ – [и^э] је алофон у позицији после меких, када није под акцентом.

7. Шта су, по Трубецком, дистинктивне особине сугласничких фонема?
8. Шта су интегралне, а шта фонетске особине фонеме?
9. Опишите и дајте пример за однос допунске дистрибуције и слободног варирања.
10. Опишите однос фонолошког контраста.
11. Опишите типове опозиција које је Трубецки дефинисао, дајте примере (привативне, градуалне, еквиполентне)?
12. Шта су опозиције које се неутрализују, по Трубецком? Шта је за Трубецког архифонема?
13. Ко су утемељивачи Московске фонолошке школе?
14. Алтернација гласова један је од полазних, базичних термина фонологије. Објасните шта је алтернација гласова на примеру.
15. Шта су позиционе алтернације? Објасните на примеру. Шта је то фонетска позиција или фонетски контекст?
16. Шта су непозиционе алтернације? Објасните на примеру.
17. Шта је неутрализација фонема према Московској фонолошкој школи? Упоредите неутрализацију фонема и „опозиције које се неутрализују” Трубецког.
18. Какве су то сигнификативно јаке и слабе позиције фонеме по Московској фонолошкој школи? Дајте пример оваквих позиција.
19. Какве су то перцептивно јаке и слабе позиције фонеме по Московској фонолошкој школи? Дајте пример оваквих опозиција.
20. Да ли је појам морфема важан за фонологију? Зашто?
21. Шта је хиперфонема по Московској фонолошкој школи? Покажите на примеру и објасните.

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. Одредите фонеме у наведеним минималним паровима (оне које су релевантне за разлику у значењу речи). Наведите све „дистинктивне особине“ које у датим паровима утичу на разликовање значења речи наведите у које опозиције улазе.

кот: тот <a> : <y>; _____;
сом : сон <a> : <y>; _____;
ров : рѣв <a> : <y>; _____;
рѳзы: рѳсы <a> : <y>; _____;
дать – дуть <a> : <y>; _____.

2. а) Објасните дату појаву. Ко је дао назив оваквом посматрању ствари у фонологији? Какве су ово опозиције? Објасните.

код /Т/

кот /Т/ _____

б) Како бисмо према Московској фонолошкој школи одредили о којим фонемама је реч? Одредите фонеме и објасните до чега је дошло.

3. Одредите фонему следећих гласовних реализација. Доведите вокал у јаку позицију (под акценат).

се́ло [и³] < >; се́ми [и³] < >; ча́сы [и³] < >.

4. Напишите о којој особини је реч. (Трубецки је говорио о дис-тинктивним, интегралним и фонетским особинама фонеме).

Каква особина је звучност за фонему <м>, нпр. «мой»? _____

_____

Каква особина је мекоћа за фонему <ч'>, нпр. «ча́ща»? _____

_____

Каква особина је лабијализованост за фонему <д>, нпр. «дом»? _____

5. Одредите сигнификативне и перцептивне позиције за слеће фонеме:

<a> и <o>

примери	перцептивна позиција	сигнификативна позиција	апс. јака?
<i>n[á]ть, m[ó]тя</i>			
<i>mp[á]вы, в[ó]ды</i>			
<i>mp[a]vá</i>			
<i>в[a]dá</i>			

<c> и <z>

примери	перцептивна позиција	сигнификативна позиција	апс. јака?
<i>[z°]онт, [c°]олнце</i>			
<i>[z]амок, [c]ад</i>			
<i>po[c] = роз</i>			
<i>po[c] = рос</i>			

6. Шта је хиперфонема? Издвојте је у следећим речима (подвучено место).

Кратко објасните зашто дату хиперфонему баш овако именујемо. Који су могући алофони фонеме?

со́бака // со́баково́д < / >

АЛТЕРНАЦИЈЕ ГЛАСОВА

Алтернације звучних и беззвучних сугласничких гласова

Слабе сигнификативне позиције, односно позиције неутрализације за шумне звучне и беззвучне консонантске фонеме биће предмет овог дела. Пре него што наведемо све могуће случајеве неутрализације фонема, односно, слабих сигнификативних позиција за звучне и беззвучне консонантске фонеме, представимо јаке сигнификативне позиције за шумне консонантске фонеме, односно, позиције у којима не долази до неутрализације. Ове позиције дајемо према М. В. Панову (Панов 1979: 124).

Јаке позиције за звучне/ беззвучне сугласничке фонеме (= позиције без алтернација, позиције без неутрализације)

1) пред самогласничким гласовима: [су]д суд — [зу]д зуд, [та]м там — [да]м дам; [шу]тка шутка — [жу]тко жутко; [шэ]ст шест — [жэ]ст.

2) пред сонантима: [сл]ой слой — [зл]ой злой, [п'ј]от пѣт — [б'ј]от бѣт, [см']ей смей — [зм']ей.

3) пред [в], [в']: [св']ерь сверь — [зв']ерь зверь, [св]ой свой — [зв]он звон.

Слабе позиције за звучне/ беззвучне сугласничке фонеме (= позиције с алтернацијама, позиције неутрализације)

1) крај речи пред паузом — реализују се само беззвучни шумни консонанти;

2) пред беззвучним шумним консонантом;

3) пред звучним шумним консонантом.

1) Крај речи пред паузом: реализација је увек беззвучни шумни консонант⁶⁷, слаба је сигнификативна и перцептивна позиција шум-

⁶⁷ Дата алтернација се традиционално зове и **обеззвучавање** (*оглушение*) или **десо-**

не звучне сугласничке фонеме која се нађе на крају речи пред паузом, на пример:

способ [сп'осэп], микроб [м'икр'оп], рябь [р'ап'], голубь [г'олуп'],
улов [ул'оф], люб'овь [л'уб'оф'],
отряд [атр'ат], город [г'орэт], лошадь [л'ошэт'], площадь [пл'ош'и'эт'],
мороз [мар'ос], арбуз [арб'ус], грязь [гр'ас'], князь [кн'ас'],
сторож [ст'орэш], ложь [л'ош], нож [нош], молодёжь [м'элэд'ош],
п'езд [п'ои'эст], гвоздь [гв'ос'т'], надежд [над'эшт], вождь [в'ошт'],
дождь [д'ошт'];
снег [сн'эк], Бог [б'оx].

Када се ради о речи **дождь**, поред групе [шт'] на крају речи могућ је и изговор гласа [ш']. Наиме, у облицима у којима се група гласова налази пред вокалом, као, на пример *дождя, дожди*, дуго је на снази био изговор [даж'ж'á], [даж'ж'í], и данас Велики ортоепски речник бележи **до[жд'á]** и *допуст. старш.* до[ж'ж'á], што значи да је изговор с [ж'ж'] могућ и допуштен, али се сматра старијим обликом (БОС 2017:178). Пред паузом се реализује глас [ш']. Данас је поред изговора групе [шт'] могућ потпуно равноправно и изговор [ш'], како речник бележи: до[шт'] и до[ш'].

Неколико речи и о специфичној реализацији гласа [x] у речи Бог: „у 18. и 19. веку у многим речима се на месту *z* изговарао фрикативни глас [γ], али се упоредо одвијао и процес његове замене гласом [г]. (...) У савременом руском књижевном језику глас [γ] обавезан је само у речи *бухгалтер...* . (...) У свим осталим речима изговара се [г], које, када се нађе на крају речи, алтернира с гласом [к]: *бла[г]о – бла[к]*. Само *Бо[г]а – Бо[x]*: остатак пређашњег изговора *Бо[γ]а – Бо[x]*⁶⁸ (БОС 2017: 978).

Шта је са звучним гласовима који се нађу на крају речи, а нису

норизација (*десоноризација*).

⁶⁸ „Раније, па још и почетком XX века [γ] је био карактеристичан за црквенословенски језик. Изговор [γ] на месту [г] карактеристично је за јужноруске говоре.” (БОС 2017:978)

пред паузом, већ се наредна реч надовезује без и најмање физичке паузе? У тим случајевима ће, такође, доћи до алтернације звучан/беззвучан, уколико наредна реч почиње самогласником, неким од сонаната, као и гласовима [в] и [в'] (Аванесов 1984: 132)⁶⁹, на пример:

медвѣдь-убѣйт [м'и^эдв'эт'-уб'йт];
залѣз-на крышу [зал'ѣс-накрѣшу];
стѡрож-ушѣл [стѡрѣш-ушѡл];
слов-ѣтих я не знаю [слѡф-ѣт'их];
нарѣжь-лимѡн [нар'ѣш-л'имѡн];
голубь-летит [гѡлуп'-л'и^эт'йт];
не загрыз ли волк [н'и^эзагрысл'и];
дорог ли хлеб [дѡрѣкл'и];
озяб я [аз'ап-ја];
рассказ его мне понравился [раскѡс-и^эвѡ];
домов-выстроили [дамѡф-вѣстрѣил'и];
любѡвь-веры [л'убѡф'-в'ѣры];
изб ваших не видел [ѣсп-вѡшых];
гроздь винограда [грос'т'-в'инагрѡдѡ].

Посебну пажњу обратили бисмо на пример пред речцом *ли*, која је енклитика, односно, акценатску целину чини с акцентогеном, претходном, речју. Без обзира на то што је у истим оквирима фонетске речи, пред њом долази до алтернације звучног беззвучним, ради очувања граница речи.

Иако све време помињемо шумне консонанте, звучне и беззвучне, поставља се питање шта се дешава са сонантима када се нађу на крају речи пред паузом? Да ли дата позиција, у којој се далеко чешће могу наћи шумни консонанти, будући да су бројнији, може захватити и сонанте на крају речи? Одговор је потврдан. Сонанти губе део звучности, или се потпуно обеззвучавају, нарочито уколико се нађу

---

⁶⁹ Примери су одабрани од Р. И. Аванесова (Аванесов 1984: 132–133).

после безвучних гласова (знак $\underset{\cdot}{\text{}}$ означава губљење звучности), или добијати допунску слоготворност (знак $\underset{\circ}{\text{}}$ означава допунску слоготворност), на пример: вопль – воп[$\underset{\cdot}{\text{л}}'$] // воп[$\underset{\circ}{\text{л}}'$]. На исти начин се понашају и сонанти у примерима *вихрь*, *театр*. Да ли у случајевима обезвучавања или допунске слоготворности сонаната долази до неутрализације фонема? Одговор је негативан, јер су и безвучно, на пример, [$\underset{\cdot}{\text{л}}'$] и звучно, слоготворно [$\underset{\circ}{\text{л}}'$] – алофони исте фонеме, фонеме <л'> (Панов 1979: 125).

2) Пред безвучним шумним консонантом могућа је реализација само безвучног шумног консонанта⁷⁰: ово је слаба сигнификативна позиција, односно, позиција неутрализације за шумне консонанте који се нађу пред шумним консонантом⁷¹. Наводимо примере неутрализација звучних и безвучних сугласничких фонема, односно, позиције када се пред безвучним шумним нашао звучни шумни консонант:

улыбка [уль'пкә], трубка [тру'пкә], озябший [аз'апшы'и], обсудить [апсуд'йт'],

жидкий [ж'йтк'и'и], гадкий [гатк'и'и], книжка [кн'ишкә], бумажка [бум'ашкә],

ложка [л'ошкә], намажьте [нам'ашт'и'э], режьте [рэшт'и'э], близкий [бл'иск'и'и],

дерзкий [д'эрск'и'и], лезть [л'эс'т'], грызть [грыс'т'], травка [тра'фкә],

вписать [фп'ис'ат'], вперёд [фп'и'р'от], давка [да'фкә], разлётся [разл'окс'э],

остригся [астр'икс'э]⁷².

---

⁷⁰ Дате алтернатије се традиционално зову и **једначења (асимилације) по звучности** (*уподобления, ассимиляции по звонкости*).

⁷¹ Уколико се пред безвучним шумним консонантом нађу безвучне фонеме <х>, <х'>, <ч'> или <ц> – оне неће бити у позицији неутрализације, јер не постоје звучне фонеме пандани наведеним безвучним. Све остале безвучне фонеме ће бити у позицији неутрализације.

⁷² Већина примера према Р. И. Аванесову (Аванесов 1984: 134–135).

3) Пред звучним шумним консонантом могућа је реализација само звучног шумног консонанта: ово је слаба сигнификативна позиција, односно, позиција неутрализације за шумне консонанте. Када се, пак, ради о беззвучним консонантима – обавезно долази до алтернације, односно, замене беззвучног звучним⁷³.

просьба [п'р'о́з'бэ], сделал [з'д'э́лэл], сгорел [згар'э́л],
 отгадать [адгада́т'], отбежать [адб'и'э́жат'], от брата [адбра́та];
 к женé [гжы'н'э́];
 также [тагжэ́], вокзал [вагза́л], экзамен [и'э́гза́м'и'э́н], анекдот
 [ан'и'э́гдо́т],
 футбол [фудбо́л].

Конечно, сјајну илустрацију реализација и неутрализације звучних и беззвучних сугласничких фонема у јаким и слабом сигнификативним позицијама дао је М. В. Панов (Панов 1979: 125):

пред вокалом	пред сонантом	пред [в], [в']	на крају речи	пред беззвучним	пред звучним
<т> -----	[т]-----	[т]	} [т]-----	[т]-----	[т]-----
<д> -----	[д]-----	[д]		[д]-----	[д]

Додали бисмо и неколико речи о односу ортоепије и алтернација звучних и беззвучних гласова. Ортоепија, као део фонетике, бави се могућим варијантама изговора различитих ортоепема (видети више на странама 151–153 књиге). Да ли би алтернације звучних и беззвучних сугласника припадале ортоепији? Одговор је – не. Код алтернација звучних беззвучнима пред беззвучнима или беззвучних звучнима пред звучнима нема друге могућности, ово је обавезна алтернација. Само уколико уз ову алтернацију постоји још нека алтернација, као што је алтернација меких и тврђих, можемо говорити о ортоепеми и ортоепији. Уколико је алтернација звучност/беззвучност једина алтернација, она припада фонетици, фонетским

⁷³ Дате алтернације се традиционално зову и **једначења (асимилације) по звучности** (*уподобления, ассимиляции по звонкости*).

законима (више на страни 152) и није део ортоепије. Ово није случај с алтернацијама које следе, које најчешће припадају ортоепији, а њихове јединице (конкретни гласови који алтернирају) су, најчешће, делови ортоепема.

10

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Које су јаке сигнификативне позиције за консонантске фонеме (у вези с особином звучност/ беззвучност)? Наведите по један пример за сваку од њих.
2. Које су слабе сигнификативне позиције (позиције неутрализације) за консонантске фонеме (у вези с особином звучност/ беззвучност)? Наведите по један пример за сваку од њих.
3. Које сугласничке фонеме не могу бити у позицији неутрализације у вези с особином звучност/ беззвучност?
4. Како се сонанти понашају када се нађу на крају речи? Могу ли се сонантске фонеме неутрализовати у овој позицији?
5. Како се може изговарати реч *дождь* на два начина? А облик *дождя*? Који од два начина је новији?
6. Који је последњи глас у речи *Бог*? Објасните.

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. Погледајте следеће примере. За издвојене алофоне напишите јесу ли у јакој или слабој перцептивној позицији. Објасните. Каква им је сигнификативна позиција? Објасните.
роскошь [с] – _____; сказка [с] – _____
овца [ф] – _____; в дóме [в] – _____
2. Транскрибујте. Објасните реализацију појединих алофона који су реализације читања подебљаних слова.
пóезд _____; изб _____; роз-вáших _____

мёрз ли _____; мёрзли _____; был ли _____
лоб-его _____.

Алтернације тврдих и меких (палатализованих и непалатализованих) сугласничких гласова

Слабе сигнификативне позиције, односно позиције неутрализације за тврде и меке консонантске фонеме биће предмет датог дела. Пре него што наведемо све могуће случајеве неутрализације фонема, односно, слабих сигнификативних позиција за тврде и меке консонантске фонеме, представимо јаке сигнификативне позиције за тврде и меке консонантске фонеме, односно, позиције у којима не долази до неутрализације. Ове позиције дајемо према М. В. Панову (Панов 1979: 126).

Јаке позиције за тврде и меке сугласничке фонеме (= позиције без алтернација, позиције без неутрализације)

1) пред самогласничким гласовима: [лу]к лук – [л’у]к люк, [но]с нос – [н’о]с нёс, пас[т’э]ль пастель – пос[т’э]ль постель, [сá]ду садú – [с’á]ду сяду, [бý]ть быть – [б’и]ть бить.

2) на крају речи: ко[н] кон — ко[н’] конь, жа[р] жар — жа[р’] жарь.

3) сугласнички гласови [с], [с’], [з], [з’], [т], [т’], [д], [д’], [н], [н’], [р], [р’] (предњојезични) у позицији а) пред задњојезичнима: [к], [к’], [г], [г’], [х], [х’]: гó[р]ка горка – гó[р’]ко горько, бá[н]ка банка – бá[н’]ка банька; б) пред усненим: [б], [б’], [п], [п’], [м], [м’]: и[з]бá изба – ре[з’]бá резьба.

4) сонанти [л] и [л’] без обзира на њихов положај: во[л]на волна – во[л’]на вольна, мо[л]ч’и молч’и – ма[л’]чик мальчик.

Слабе позиције за тврде и меке сугласничке фонеме (= позиције с алтернацијама, позиције неутрализације)

Тврди сугласнички гласови у позицији пред мекима некада су се, обавезно, „једначили по мекоћи”, да употребимо овај старији назив појаве. Другим речима, сугласник пред меким сугласником ал-

тернирао је са својим меким парњаком, тако да су резултат била обавезно два мека сугласничка гласа. Тенденција отврдњавања се појавила касније, актуелна је и данас, а овај процес полако обухвата све већи број позиција (БОС 2017: 982). Исцрпан преглед свих позиција и могућих начина реализације сугласничког гласа пред меким сугласничким гласом дат је у Великом ортоепском речнику (БОС 2017: 982–996). Велики ортоепски речник етапе датих процеса групише у 6 категорија: 1 – само С'С'⁷⁴; 2 – С'С' и допустимо младшее СС'⁷⁵; 3 – С'С' и СС'; 4 – СС' и допустимо старшее С'С'; 5 – СС' и допустимо устарелое С'С'; 6 – тољко СС' (БОС 2017: 982). Овако детаљно описани процеси алтернација пред меким сугласничким гласовима су преобимни за уџбеник. Велики ортоепски речник све позиције разматра и у односу на морфемску позицију у речи (на пример, граница префикса и корена, корена и суфикса, основе и наставка, почетак или крај речи), као и на место акцента, самогласничког окружења (да ли претходе/ следе гласови предњег или непредњег реда). Ми нисмо овако детаљно дату појаву представили. Представили смо најфреквентније сугласничке групе с обавезним алтернацијама првог гласа, као и неке изузетке од њих. Све случајеве у којима је изговор СС' актуелан, а изговор С'С' – старији или застарео, нисмо наводили.

1) Зубни гласови [с] и [з] пред меким зубнима [с'], [з'], [т'] и [д'], алтернирају с меким парњацима [с'] и [з']; словне групе **сс, сз, зз, ст, сд, зд**:

стенá [с'т'и^эна́], стих [с'т'их], гость [гос'т'], масть [мас'т'], стрéть [с'т'и^эр'эт'],

здесь [з'д'эс'], везде [в'и^эз'д'э], сдéлать [з'д'элэт'], бездéльник [б'и^эз'д'эл'ник],

с дядей [з'д'ád'и^эи], через день [ч'и^эр'и^эз'д'эн'], мáссе [мáс':и^э].

Ретка одступања од ових алтернација представљају речи *горсть* [горст'] и *шерсть* [шерст']. Вибрант [р] који је изразито веларизован глас специфичног начина творбе блокира могућност алтернације, те доминира изговор с тврдим гласом. Велики ортоепски речник бележи следећи изговор: го[рс']ть и *допуст. старш.* го[рс']ть (БОС 2017:

⁷⁴ С'С' – значава мек сугласнички глас пред меким (с = согласный; сугласник; ['] = мекоћа).

⁷⁵ СС' – означава тврд сугласнички глас пред меким

142). Исти, доминантан изговор гласа [с] је и у речи *шерсть*.

2) Зубни гласови [с] и [з] пред меким зубним [н'] алтернирају са својим меким парњаџима; словне групе **сн, зн**, у оквиру корена речи⁷⁶:

красенький [крас'н'и^нк'иѝ], снег [с'н'эк], песнь [п'эс'н'],
разница [раз'н'ицэ], казнь [каз'н'], жизнь [жы'из'н'].

3) Зубни глас [н] пред меким зубним [н'], [т'], [д'] и предњонепчаним [ч'], [ш:']; словне групе **нн, нт, нд, нч, нц**:

звонница [звон:'ица],
бандит [бан'д'ит], бантик [бан'т'ик],
гонщик [гон'ш':ик], женщина [жэн'ш':инэ], закончить [за-
кон'ч'ит'].

4) Зубни гласови [т] и [д] пред зубним [н'] и предњонепчаним [ч'] алтернира са својим меким парњаком; словне групе **тн, дн, тч, дч**:

дни [д'н'и]⁷⁷, летний [л'эт'н'иѝ], отнять [ат'н'ат'],
лётчик [л'от'ч'ик], нарядчик [нар'ат'ч'ик], подчас [пат'ч'ас].

5) Задњонепчани глас [х] пред [к'] алтернира са својим меким парњаком; словна група **зк**⁷⁸:

лёгкий [л'ох'к'иѝ], мягкий [м'ах'к'иѝ]

Навешћемо и случајеве у којима алтернација није обавезна, односно, у појединим фреквентнијим речима је обавезнија, док у другима то није случај. Овде ћемо навести само неке, фреквентније гру-

---

⁷⁶ Алтернација изостаје, односно, чешће се не врши, уколико се ради о граници префикса и корена, као, на пример, у речима *разнести, изнемогать*.

⁷⁷ [д'н'] је експлозивни фаукални (ждреони) глас; о специфичном начину творбе ових гласова видети више на страни 62 књиге.

⁷⁸ У овој словној групи долази до алтернације [г] са [х'], а не са [к'], као што бисмо очекивали, уколико се ради само о алтернацији по мекоћи. О овоме ће бити речи на страни 169 књиге.

пе, а у њима поједине, фреквентније речи.

1) Зубни [с] и [з] пред [л']: групе **сл**, **зл**; гласови [с] и [з] алтернирају са својим меким парњацама готово увек када је реч о фреквентним речима:

јсли [ј'ас'л'и]

пóсле [п'ос'л'и^э], вóзле [в'оз'л'и^э]⁷⁹

éсли [ј'эс'л'и], ч'исленник [ч'йс'л'и^н:ик]

слизь [с'л'ис'], зл'ючка [з'л'уч'кэ]⁸⁰

Који услови увећавају могућност алтернације? Висока фреквентност речи, окружење вокалских гласова предњег реда, мек глас у претходном слогу (као код речи *јсли*), мек глас у слогу који следи (као у речи *ч'исленник*).

У огромној већини осталих речи које имају словне групе **сл** и **зл**, као, на пример, у речима *мáсле*, *пáзле*, *сúсле*, *гр'ízли*, *крéсле*, *росл'и*, *весл'е*, *везл'и*, потпуно је равноправна могућност изговора с тврдим [с] или [з] пред [л'], или је, чак, та могућност пожељнија.

2) Зубни [т] и [д] пред [л']: словне групе **тл**, **дл**. До алтернације са меким парњацама, односно, са гласовима [д'] и [т'] долази у следећим речима (у свим речима вокал који следи је предњег реда, док у појединима и сугласнички глас у слогу иза групе **тл**, односно **дл**, почиње меким сугласничким гласом. Све су то фреквентне речи. Иако је изговор [д'л'] нормативнији, у свим наведним речима Велики ортопески речник допушта и изговор новијег, односно млађег [тл'], односно [дл'] (БОС 2017: 991):

пóдлинник [п'од'л'ин':ик]

пéтли [п'эт'л'и], м'едленно [м'эд'л'и^н:э]

потл'ивый [пат'л'йвыѝ], бодл'ивый [бад'л'йвыѝ]

дл'инный [д'л'йн:ыѝ]

---

⁷⁹ Велики ортопески речник допушта могућност новијег (млађег) изговора тврдых гласова у овим речима: [сл'], односно [зл'] (БОС 2017: 990).

⁸⁰ И у датим речима Велики ортопески речник допушта могућност новијег (млађег) изговора тврдых гласова у овим речима: [сл'] (БОС 2017: 990).

У огромној већини осталих речи које имају словне групе *тл* и *дл*, као, на пример, у речима *повѣдле*, *титле*, *атлет*, *котле*, *подлее*, изговор тврдог [т] или [д] је препоручљивији, ређе равноправан с изговором меких [т'] и [д'].

3) Посебно ћемо кратко размотрити суфикс **-ств-**: уколико је [т'] пред [в'] меко, меко ће, обавезно, бити и [с']. Међутим, ова алтернација [т] са [т'], пред којим ће бити и меко и [с'] се у малом броју фреквентних речи одвија као нормативнија, односно примарнија, док је изговор с тврдим [с] квалификован као новији, односно, млађи (БОС 2017: 996). Обратићемо пажњу на позицију у којој се нашла група **-ств-**: то су два вокала предњег реда, који повећавају могућност алтернације тврдог с меким; у већини речи је, такође, наредни слог – слог с меким сугласничким гласом.

действие [д'э̀ис'т'в'и́и³], действительность [д'и́и́с'т'в'и́т'и³л'нэ́с'т'],

действительно [д'и́и́с'т'в'и́т'и³л'нэ́], действеннее [д'э̀ис'т'в'и́и³н':и³и³],

убийственнее [уб'и́и́с'т'в'и́и³н':и³и³]⁸¹

Уколико се пред суфиксом **-ств-** нађе сугласнички глас, примарна или једина могућност изговора гласова [с] и [в] је без алтернације, односно, тврда реализација, на пример:

бáрстве, госуда́рстве, бе́гстве, ге́рцогстве, опеку́нстве, по́дданстве, ве́домстве,

вои́нственнее, бра́тственнѝй, произво́дственнѝй, еди́нстве.... (према БОС 2017: 997)

4) Кратко ћемо размотрити и суфикс **-ств-**. Као и у случају претходног суфикса, у мањем броју речи долази до алтернације [т] са [т'], пред којим ће меко бити и [с']. То се дешава у случајевима у којима у наредном слогу сугласнички глас мек, поред тога што се дати суфикс нашао пред вокалом предњег реда (сам суфикс садржи вокал предњег реда). У свим примерима које наводимо могућ је и изговор с тврдим [с] као млађи, односно, новији.

---

⁸¹ И у датим речима Велики ортоепски речник допушта могућност новијег (млађег) изговора тврдих гласова у овим речима: [ств'] (БОС 2017: 997).

общественник [апш'эс'т'в'и^эн':ик], кáчественнее [кáч'и^эс'т'в'и^э-н':и^эи^э]

Са доминантним меким [с'] и новијим тврдим [с] изговара се и реч: естéственнó [и^эс'т'эс'т'в'и^эн:э]

У осталим случајевима доминира тврд изговор уз допуштен (или недопуштен) старији мек изговор:

божéственный, дрúжественный, божествé, юношестве⁸² (БОС 2017: 996)

Треба имати у виду чињеницу да **пред гласом [р'] никада нема алтернације тврдог сугласничког гласа с меким**; [р'] има специфичан начин творбе, вибрант је, од свих палатализованих гласова, најмање је палатализован и пред њим се ниједан сугласнички глас неће „једначити по мекоћи”, без обзира на место, начин творбе или позицију у речи:

приня́ть [пр'ин'áт'], вред [вр'эт], стрелá [стр'и^элá], стричь [стр'ич'], распределíть [рэспр'и^эд'и^эл'ít']

„У руском језику некада је био обавезан изговор меког сугласничког гласа пред меким сугласничким. Затим је ступила на снагу тенденција отврдњавања првог гласа, с тим што се процес одвијао неравномерно у различитим групама речи и у различитим фонетским позицијама.” (Каленчук, Касаткина 2007: 173). Дакле, ова појава представља пример нарушене позиционе алтернације (обавезне алтернације); процес се одвија последњих сто година, још није завршен, траје и данас (Каленчук, Касаткина 2007: 173).

Кратко ћемо још једном повезати фонологију с датом алтернацијом. Уколико се сугласнички глас нађе пред (меким) сугласничким гласом, он је у слабој сигнификативној позицији. Перцептивна, пак, позиција, може бити јака (уколико не долази до алтернације тврдог с меким, а да притом одсуствује и могућа алтернација по звучности) или слаба (уколико до алтернације тврдог с меким дође).

Пошто велики број реализација асимилација по мекоћи може бити двојак, односно, може бити позитивно квалификовано више од једног начина изговора, нашли смо се у области ортоепије (варијан-

---

⁸² И у датим речима Велики ортоепски речник допушта могућност новијег (млађег) изговора тврдих гласова у овим речима: [ств'] (БОС 2017: 996).

тан изговор више ортоепема), коју смо помињали на самом почетку књиге (страница 19). Такође, мноштво алтернација о којима ћемо тек говорити, задире обавезно у ортоепију, могућим двојаким (а некад и вишеструким) начином изговора различитих ортоепема.

Ортоепија савременог руског књижевног језика⁸³

О еволуцији појма „ортоепија” писао је Л. Л. Касаткин у раду *Ортоепема као основна јединица ортоепије* (Касаткин 2011, 31–32), анализирајући дефиниције појма „ортоепија” Д. Н. Ушакова, Р. И. Аванесова, А. А. Реформатског и М. В. Панова. Пренећемо, укрупно, само оне делове овог рада које сматрамо веома важним за разумевање еволуирања садржаја појма „ортоепија”, као и дефинисање новог појма, „ортоепеме”, као јединице ортоепије. Две су основне линије разумевања појма „ортоепија” у руској фонетској литератури: прва линија разумевања овог појма, која се није данас одржала после коначне дефиниције Л. Л. Касаткина, линија је коју представљају лингвисти Д. Н. Ушаков и Р. И. Аванесов. „Ушаков је под правилним изговором подразумевао законе и правила изговора”, укључујући „физиологију гласова говора и руску фонетику”, као и „читав низ посебних случајева допуштених варијаната” (Касаткин 2011: 31). Други руски лингвиста који сматра да је појам ортоепија готово исти као појам фонетика је и Р. И. Аванесов: ортоепија је „скуп правила усмене речи”. „Изговор”, како пише Аванесов, „првенствено обухвата цео фонетски систем језика, тј. састав фонема у језику, њихов квалитет, и промене у одређеним фонетским условима (...). Појам изговора обухвата, поред наведеног, и гласовну реализацију одређених речи или група речи у оној мери у којој то није дефинисано фонетским системом језика” (Аванесов 1984: 13)⁸⁴. Дакле, Д. Н. Ушаков и Р. А. Аванесов термин „ортоепија” поистовећују с термином „фонетика”, иако у својој дефиницији датог појма имају и делове који се подударају са значењем термина „ортоепија” данас. Термин ортоепија еволуирао је у правцу „читавог низа посебних случајева и допуштених варијаната”, како пише Д. Н. Ушаков у другом делу своје дефиниције ортоепије, и „гласовне реализације одређених речи или група речи у

---

⁸³ Овај део (страница 151–152) ослања се на наш рад „Норма, нормативност и варијантност у ортоепији савременог руског књижевног језика” (на материјалу ортоепских речника друге половине XX и почетка XXI века), (Гинић 2020).

⁸⁴ Л. Л. Касаткин (Касаткин 2011: 31–32) већ је дао у свом раду преглед развојних линија садржаја појма ортоепија. Преглед ових линија укратко дајемо у овом одељку.

оној мери у којој то није дефинисано фонетским системом језика”, о чему говори Р. И. Аванесов, дефинишући и много шире дати термин.

А. А. Реформатски и М. В. Панов ортоепију су разумевали другачије. А. А. Реформатски пише: „Ослањајући се на знање фонетике да тог језика, тј. на знање састава фонема и закона њихове реализације у slabим позицијама, варијацијама и варијантама, ортоепија даје индивидуалне норме за различите случајеве и бира од постојећих варијаната изговора оне које су више у складу с прихваћеном традицијом, тенденцијама развоја језика и доследности у систему” (Реформатски 1999: 227). На сличан начин ортоепију је тумачио и М. В. Панов: „Ортоепија је наука која проучава варирање изговорне норме књижевног језика и израђује препоруке изговора (ортоепска правила)” (Панов 1979: 195).

Л. Л. Касаткин термин „ортоепија” сматра различитим од фонетике: „Ортоепија проучава и квалификује варијанте изговора речи и морфосинтаксичких речи, које се реализују у истој позицији” (Касаткин 2007: 345). „Ортоепији приписујемо само такве случајеве изговорне норме који допуштају варијантност у књижевном језику. Овим се ортоепија разликује од фонетике, која проучава фонетске законе који немају изузетака” (Касаткин 2009: 118). У складу с оваквим схватањем ортоепије 2011. године Л. Л. Касаткин је дефинисао појам ортоепеме, као основне јединице ортоепије: „Њу (ортоепију) представљају гласови или фонеме који варирају у истој фонетској позицији, као и место акцента које варира у истој морфосинтаксичкој речи или на првој основи сложене речи” (Касаткин 2011: 33). По Л. Л. Касаткину, термин фонетика у ширем смислу укључује фонетику у ужем смислу, чија је основна јединица глас, фонологију, чија је основна јединица фонема, и ортоепију – чија је основна јединица ортоепема (Касаткин 2011: 32).

Уколико говоримо о ортоепији, можемо рећи да готово свака од сугласичких група у вези са сугласничким „једначењем по мекоћи” представља једну ортоепему (на пример, група *ств, еств, сл, зл...*). Под ортоепемом се подразумева таква јединица код које су могуће варијанте приликом читања, односно, варијантни изговор. Дакле, све наведене групе представљају ортоепеме, јер је могућ изговор и с тврдим и с меким сугласничким гласом (један или други као примарнији, у зависности од конкретне речи, њене фреквентности, конкретне позиције групе), за разлику од група у којима се врши „јед-

начење по звучности”, или десоноризација на крају речи. Уколико је звучност једина особина према којој се фонеме неутрализују, не кажемо да је реч о ортоепеми. Зашто? Зато што варијантност ту није могућа, „једачење по звучности”, односно „обезвучавање” је обавезна алтернација, варијанте нису могуће.

11

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Да ли је у речи „стих” први глас у јакој или слабој сигнификативној позицији? По којим сегментним особинама се разликују [с] и [т’]? По којим особинама се једначе?
2. У којим сугласничким групама (наведите по један пример) је замена тврдог с меким обавезна?
3. Погледајте још једном све гласове који обавезно алтернирају с меким парњацима? Какви су они по месту творбе? Пред којим гласовима (какви су ти гласови по месту творбе) они обавезно алтернирају?
4. Зашто у речи „горстџ” изостаје алтернација гласа [с] са [с’]? У којој још речи изостаје? Зашто?
5. Има ли замене непалатализованих гласова палатализованима пред [р’], као, на пример, у речи „средний”?
6. Које околности би биле „олакшавајуће” околности за алтернацију тврдог с меким, односно, за једначење по мекоћи? Једна од њих је, на пример, фреквентност употребе речи. Објасните је. Остале се односне на позиције у речи. Наведите их.
7. Шта је ортоепија, према схватању Л. Л. Касаткина? Шта је ортопема? Наведите неколико примера сугласничких ортопема у вези с „једначењем по мекоћи”.

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. За издвојене алофоне у наведеним речима напишите јесу ли у јакој или слабој перцептивној позицији. Објасните. Каква им је сигнификативна позиција? Објасните.

стих [с'] – _____; лётчик [т'] – _____

горсть [с] – _____; принять [п] – _____

2. Речи које су дате у овом задатку могуће је транскрибовати на два начина. Односно, на два начина је могуће транскрибовати њихове ортоепеме. Напишите обе варијанте изговора ортоепеме. Шта је то ортоепема?

убийственнее _____; потливый _____;

длинный _____; качественнее _____;

юношестве _____.

Алтернације зубних и предњонепчаних сугласничких гласова

Гласови [с] и [з] пред предњонепчанима

Дате алтернације чине, такозване, двочлане сугласничке групе, у овом случају то су зубни гласови [с] и [з] пред предњонепчанима [ш] и [ж]. Обавезно долази до алтернације зубног с предњонепчаним. Ово је, ако употребимо термин „једначења” – обавезно једначење по месту творбе (могућа су још додатна једначења по звучности, на пример)⁸⁵.

1) Сугласничке словне групе *сш* и *зш*

Гласови [с] и [з] алтернирају са гласом [ш]: [ш] пред [ш], тако да је ово дуг тврди глас [ш:]⁸⁶.

расшитый [раш:ы́тыи], расширил [раш:ы́р'ил], бесшумный [б'и³ш:у́мныи]

возросший [вазро́ш:ыи], влезший [вл'э́ш:ыи], без шапки [б'и³ш:áпк'и]

Дакле, када посматрамо гласове [с] и [ш], имајући у виду четири дистинктивне особине сугласничких гласова (звучност/ беззвучност, место, начин творбе и тврдоћу/ мекоћу), можемо рећи да су [с] и [ш] исти по звучности, начину творбе и тврдоћи, а да се разликују по месту творбе: први је предњонепчано-зубни, а други – предњојезично-предњонепчани. Дакле, уколико употребљавамо термин „једначења” или „асимилације”, ово би било једначење по месту творбе. У случају гласова [з] и [ш] поред једначења по месту творбе обавезно долази и до једначења по звучности.

У следећим речима (као и речима које садрже исте основе, као на пример, *сумасше́ствовать* или *масшта́бный*) реализација неће бити дуг тврд глас, већ просто [ш]:

⁸⁵ Иако ћемо и термине једначење и асимилација користити у уџбенику, пошто су они у широкој употреби и у савременим руским уџбеницима фонетике, ево зашто их узимамо с извесном резервом: уколико кажемо да се гласови једначе по звучности или да звучан глас прелази у беззвучан, можемо помислити да се ради о процесу, а не о резултату. Овај процес нико од нас није могао да прати, будући да је био активан у XIII–XIV веку. У то време су, заиста, звучни гласови постепено замењивани беззвучнима, па су били полузвучни, па још мање звучни и, коначно, беззвучни. У опису савременог језика ово нису процеси, већ односи, и сваки говорник треба да усвоји чињеницу да сваки звучни шумни консонант алтернира с беззвучним парњаком на апсолутном крају речи; он не прелази у беззвучан, процеса нема, остао је само резултат (према Панов 1979: 145).

⁸⁶ Велики ортоепски речник ово бележи као [шш]; да је ово једини могући изговор говори нам и квалификатор који следи, на пример, код примера *расши́рить*: ра[шш]и́рить (! не рек. ра[сш]и́рить) (БОС 2017: 692).

сумасшѣдший сума[ш]ѣдший; масштаб ма[ш]таб

Гласови [с] и [ш], односно [з] и [ш] не припадају истој морфеми: [с] или [з] су последњи гласови предлога, префикса или корена, док гласом [ш] почиње корен или суфикс. Границе морфема се чувају дужином изговора гласа, по једно просто [ш] за сваку морфему даје, коначно, дуго [ш:]. Међутим, као што ћемо видети даље у књизи (стр. 171–174), дужина се не чува обавезно на границама морфема, другим речима, долази до нарушавања ове позиционе алтернације.

2) Сугласничке словне групе **сж** и **зж**

Гласови [с] и [з] алтернирају гласом [ж]: добијамо [ж] пред [ж], тако да је ово дуг тврди глас: [ж:]⁸⁷.

сжечь [ж:эч'], сжать [ж:ат'], безжизненный [б'и^эж:Ыз'н'и^эныи],
разжѣг [раж:ѣк]

безжалостный [б'и^эж:áлэсныи], изжáрил [иж:áр'ил], без жены
[б'и^эж:Ы^эны]

с женой [ж:Ы^эной], без жи́ра [б'и^эж:Ы́рə]

И у овим примерима гласови [с] и [ж], односно [з] и [ж] не припадају истој морфеми: [с] или [з] су последњи гласови предлога или префикса, док гласом [ж] почиње корен. Границе морфема се чувају дужином изговора гласа, по један прост глас за сваку морфему.

Словна група **зж** може се наћи и у корену речи. Пошто је гласовна реализација ове групе иста као гласовна реализација групе **жж** (па и **жд**), биће речи и о словним групама **жж** и **жд**. Као реализација свих ових група поред изговора с тврдим дугим [ж:] који је данас преовладава, може се изговарати и дуго меко [ж':]. Изговор с дугим меким [ж:] данас се истискује изговором с дугим тврдим [ж:], и то, како стоји у Великом ортоепском речнику, на следећи начин (БОС 2017: 1007):

1) дрóжжи, éзжу: [ж'ж'] и [жж];

2) визжáть, вóжжи, выезжáть, дребезжáть, заезжáть, пóзже:
[жж] и допустимо старшее [ж'ж'];

---

⁸⁷ Велики ортоепски речик ово бележи као [жж]; да је ово једини могући изговор говори нам и квалификатор који следи, на пример, код примера *сжечь*: [жж]эчь (! не рек. [зж]эчь) (БОС 2017: 764)

- 3) брызжа́ть, бры́зжет, взгромозжу, вожжа́ться, дрожжева́ние, жу**ж**жйт, размо**ж**жйтъ: [жж] и допустимо устаревающее [ж'ж'];
- 4) брэ**ж**жить, бры́**ж**жу, **ж**жёт, со**ж**жён**н**ый, мо**ж**жеве́ль**н**ик, жу**ж**жа́ть... : только [жж].

Помињали смо и словну групу **жд**, која се појављује само у речима *дождѝ, дбждик*. У овим речима изговор дугог меког [ж':] (у Великом ортоепском речнику увек представљено као [ж'ж']) сматра се старијим изговором. Данас је актуелан изговор [жд']: [жд'] и допустимо старшее [ж'ж'] (БОС 2017: 1007).

Када имамо у виду алтернације гласова о којима смо говорили, можемо поставити и питање да ли се на границама двеју пунозначних речи оне врше. Одговор је потврдан, односно, ове алтернације се врше, с тим што се у последњих неколико деценија запажа тенденција одсуства алтернације на граници двеју пунозначних речи; могући су, другим речима, ортоепски дублети, на пример: *запа́с шаро́в* *запа́[ш]аро́в* и *запа́[с] шаро́в* (БОС 2017: 1007).

Кратко ћемо и ову алтернацију повезати с фонологијом: сугласнички глас пред сугласничким гласом (у овим случајевима [с] и [з] пред [ш] и [ж]) су у слабој сигнификативној позицији. Перцептивна позиција њихова је, такође, слаба, јер обавезно алтернирају предњонепчаним гласом.

12

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. По којим сегментним (дистинктивним) особинама се разликују гласови [з] и [ш] у речи „влезший”? По којим особинама се једначе? Који глас је крајња реализација?
2. По којим сегментним (дистинктивним) особинама се разликују гласови [с] и [ш] у фонетској речи „с шумным”? По којим особинама се једначе? Који глас је крајња реализација?
3. Када се реализује глас [ж':]? У којој морфеми се он искључиво налази? Да ли је могуће увек/ без изузетака заменити овај глас гласом [ж:]? Којим словима се бележи овај глас?

4. Који од ова два изговора је старији, који новији? Образложите кратко. $\acute{e}$ [ж'ж']у или $\acute{e}$ [жж]у?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. Транскрибујте.

расши́рил _____, ѝзжелта _____,
с жено́й _____, поезжа́й _____,
же́нщина _____, ба́нтик _____,
сде́лать _____, дро́жжи _____.

2. Транскрибујте и одговорите.

изжа́рил _____;

По којим дистинктивним особинама се разликују [з] и [ж]? По којим особинама се једначе? _____

_____

_____

сжечь _____;

По којим дистинктивним особинама се разликују [с] и [ж]? По којим особинама се једначе? _____

_____

_____

дрóжжи _____ и _____.

Који изговор се први појавио? Који данас преовладава у речима које садрже словне групе **зж** и **жж**? _____

_____

Настављамо с алтернацијама зубних и предњонепчаних гласова, и даље су у центру пажње зубни гласови [с] и [з] пред предњонепчаним [ч'] и [ш']. Обавезно долази до алтернације зубног с предњонепчаним. Ово је, ако употребимо термин „једначења” – обавезно једначење по месту творбе и, овог пута, и по мекоћи уз могућа додатна једначења по звучности.

3) Сугласничке словне групе **сч** и **зч**

Гласови [с] и [з] алтернирају са гласом [ш'] уколико се ради о граници предлога или префикса и корена. Реализација ове словне групе у том случају је [ш'ч']. Реализација ова два гласа може бити и [ш':], уколико се ради о граници корена и суфикса. Другим речима, упрошћава се и африката [ч'], њен експлозивни елемент. Већ према дистрибуцији изговора [ш'ч'] у односу на [ш':] можемо закључити следеће: што је чвршћа веза између морфема, као што је то, на пример, граница корена и суфикса, више могућности је за изговор [ш':]. Што је виши степен аглутинативности, односно, што је граница израженија (као код предлога или префикса и корена), више је могућности за изговор [ш'ч'] (Каленчук, Касаткина 2007: 177).

с челове́ком [ш'ч'и^элав'э́кэм], с че́стью [ш'ч'э́с'т'иу], без чемо-
да́на [б'и^эш'ч'и^эмада́нэ]

бесчеловечный [б'и^эш'ч'и^элав'э́ч'ныи] и *допуст.* [б'и^эш'ш'и^э
лав'э́ч'ныи]

исчислить [иш'ч'и́слит'] и [иш'ш'и́слит']

расчи́стить [раш'ш'и́с'т'ит'] и *допуст.* [раш'ч'и́с'т'ит']

гру́зчик [гру́ш':ик], зака́зчик [зака́зчик], пере́писчик [п'и^эр'и^э-
п'и́ш':ик]

сче́т [ш':от], счастье [ш':а́с'т'и^э], счита́ть [ш':ита́т'], исче́знуть
[иш':э́знут']

чересчу́р [ч'и^эр'и^эш':у́р]

Исти је изговор и у групи **стч** у компаративима придева *хлёсткий* и *жёсткий*. Глас [т] испада, па се у директном контакту нађу гласови [с] и [ч'].

хлёстче/ хлестче хлѐ[ш'ш']е и хлѐ [ш'ш']е (! *не рек.* хлѐ[ш'ч']е и
хлѐ [ш'ч']е) (БОС 2017: 893)

жёстче жѐ[ш'ч']е и жѐ [ш'ш']е (! *не рек.* жѐ[сч']е) (БОС 2017: 199)

Да ли ће се изговорити [ш'ч'] или [ш':] на граници морфема, како бележи Велики ортоепски речник, не зависи само од границе конкретних морфема. Конкретан изговор зависи и од темпа говора, фреквентности конкретне речи и чврстине граница између морфема. У речима које се ређе употребљавају биће чешћи изговор [ш'ч'] него [ш'ш'].

Уколико је темпо бржи, фреквентнији ће бити изговор [ш'ш']. Што је фреквентнија конкретна предлошко-именичка конструкција у говору, чешћи ће бити изговор [ш'ш']. На пример, у рејим речима *бесчерепные, с чартуизмом*, где се изговара [ш'ч'], док је у речима које се широко употребљавају – изговор [ш'ш']: *расчџстка, с чем, без чего* (БОС 2017: 1006), као и речима у којима се префикс стопио с кореном речи и граница је чврста: *исчџзнуть* [иш':џзнут'], *чересчџр* [ч'и'р'и'ш':џр].

Дакле, морамо бити опрезни када се ради и о самим границама између морфема. Када знамо основне законитости, можемо с великом вероватноћом тачности претпоставити њихов изговор. Да бисмо били потпуно сигурни, утврдили постоји ли једна или обе могућности изговора, нужно је изговор конкретне речи проверити у Великом ортоепском речнику.

Постоје и две речи са словном групом *жч*, чија је реализација, такође дуг мек глас [ш':]:

мужчина [муш':џнџ], перебџжчик [п'и'р'и'б'џш':ик]

4) Сугласничке словне групе *сш* и *зш*

Гласови [с] и [з] алтернирају с нулом гласа у овом случају. Пошто би једначење по мекоћи и по месту творбе довело до алтернације гласа [с] гласом [ш'] после ког следи дуг мек глас [ш':], имали бисмо троструко дуг глас, каквих у руском језику нема. Тако да можемо рећи, да услед ових једначења долази до испадања, односно, губљења сугласничког гласа.

расщелина [раш':џл'инџ], расщеп [раш':џп], расщепить [рџш': и'п'џт']

с щџткой [ш':џткџџ], без щџтџ [б'и'ш':итџ], без щџастџя [б'и'ш':џс'т' џџ]

Гласови [т] и [д] пред предњонепчанима

1) Сугласничке словне групе *тш* и *дш*

У датим групама глас [т] не алтернира, док глас [д] алтернира гласом [т] пред [ш]. Можемо закључити да долази само до једначења по звучности, уколико се она разликује.

приведший [пр'ив'этшыѝ], младший [мл'атшыѝ], обветшалый [абв' и'этш'алыѝ]

прошедший [праш'этшыѝ], увядший [ув'атшыѝ], подшепнуть [п'этшы'пн'ут']

над шалашом [н'этш'элаш'ом], перед школой [п'и'р'и'этш'к'ол'эѝ], от шинели [атшын'эл'и]

На исти начин чита се и словна група **чи** у компаративу *лучше*, као и у речима с истим кореном *улучшить*, *улучшение*. Иако Велики ортоепски речник не бележи специфичности у изговору датих група (што би значило да се чита онако како се пише), мислимо да се ради о пропусту, јер о оваквом изговору сведочи Ортоепски речник у редакцији Аванесова из 1989. године код одредница *улучш'ать*, *улучш'ение*, *улучш'ить*... бележи изговор [утш] (ОР 1989: 587).

лучше [л'утш'э]; ул'учш'ить [ул'утш'ыт'], ул'учш'ение [ул'утш'эн'ии']

2) Сугласничке словне групе **тж** и **дж**

Дате словне групе такође се срећу само на граници префикса и предлога и корена. Глас [т] алтернира са гласом [д] пред [ж]. Ово је једначење по звучности, и ово је једина алтернација која се у овој групи реализује. Глас [д] пред [ж] не алтернира. Глас [д] у реализацији пред [ж] нису уснени експлозивни, већ су, у оваквом положају, имплозивни (видети страну 41) и то предњонепчани (има и једначења по месту творбе); при бржем темпу може се чинити да се ради о африкати [д̪ж].

отжим'ания [аджым'ан'и'э], подж'арить [падж'ар'ит'], поджог [падж'ок]

перед Женей [п'и'р'и'эдж'эн'и'эѝ], поджидать [п'эджид'ат'], отжен'ы [аджы'эны]

поджелудком [п'эджы'эл'утк'эм]

3) Сугласничке словне групе **тч** и **дч**

Дате словне групе срећу се на границама морфема: на граници префикса и предлога и речи или корена и суфикса. Оба гласа, и [т] и [д], алтернирају гласом [т']. Тачније би се овај глас означио као

имплозивни, [т']. Овај глас, такође, није зубни, већ предњонепчани. При артикулацији гласова [т'ч'] реализује се дуга оклузија с кратком фрикативном фазом (БОС 2017: 1005). Гласови [д] и [т] се пред [ч'] једначе, обавезно, по мекоћи, док се глас [д] једначи и по звучности.

подчеркнѹть [пѣт'ч'иѣркнѹт'], отчѣслить [ат'ч'ѣсл'ит']
отчѣянный [ат'ч'ѣиѣн:ыѣ], под чѣшкой [пат'ч'ашкѣѣ]
от человека [ат'ч'иѣлав'ѣкѣ]
лѣтчик [л'ѣт'ч'ик], переплѣтчик [п'иѣр'иѣпл'ѣт'ч'ик], ветчинѣ
[в'иѣт'ч'инѣ]
искусствовѣдческий [искуствѣв'ѣт'ч'иѣск'иѣ], пѣдчерица
[пѣт'ч'иѣр'иѣцѣ];
старообрѣдчество [стѣрѣобр'ѣт'ч'иѣствѣ], перевѣдчик
[п'иѣр'иѣвѣт'ч'ик]

Алтернације зубних експлозивних и зубних африката

Када се зубни експлозивни гласови [т] и [д], нађу пред зубним фрикативима [с], [с'], [з] и [з'] долази до алтернације експлозива африкатом [ц] или [ц']. Саставни елементи африкате и јесу делови артикулације експлозивног (потпуна преграда) и фрикативног (тесначна препрека) гласа. Тако да пред фрикативним долази до алтернације експлозивног африкатом. Ово је, ако употребимо термин „једначења” – обавезно једначење по начину творбе и, овог пута, и по мекоћи уз могућа додатна једначења по звучности, уколико су гласови различите звучности.

1) Сугласничке словне групе *тс* и *дс*

Гласови [т] и [д] алтернирају са гласом [ц] или [ц'] уколико се ради о граници предлога или префикса и корена. Реализација ове словне групе у том случају је [цс] или [ц'с']. Уколико се ради о граници корена и суфикса, где је веза између морфема чвршћа, фрикативни елемент додатно испада и реализација словне групе *тс* је глас [ц]. Реализација словне групе на граници корена и суфикса је оваква, јер се у датом случају и не ради о двочланој, већ о трочланој групи *тск* или *дск* чије прво слово је уједно последње слово корена, док је *-ск-* суфикс, као, на пример, у речи *дѣтский*. Може се радити о четворчланој гру-

пи **тств**, у којој је прво слово део основе на које се надовезује суфикс **-ств-**, као, на пример, у речи **богáтство**. У таквом сугласничком окружењу (између гласова [ц] и [т]) фрикативно [с] испада.

отсóхнутъ [ацсóхнут’], подсу́нул [пацсу́нул], отсы́пать [ацсы́пэт’]
под сара́ем [пэцсара́иэм], под столом [пэцсталóм], от себя́ [ац’си’б’á]

У оквиру дате словне групе размотрићемо и словне групе **тс(я)** и **тѣс(я)**. Слово **т** је последње слово наставка трећег лица јединине презента или суфикс инфинитива (**тѣ**), док је слово **с** прво слово постфикса **-ся**. Када је реч о датим словним групама, обично се после акцентованог вокала изговара [тц], а између неакцентованих гласова [ц] (БОС 2017: 1013).

брати́ться [брати́цэ], собира́ться [сэб’ира́тцэ], ви́деться [в’ид’и’цэ]
берётса́ [б’и’р’отцэ], собира́ется [сэб’ира́и’цэ], ви́дится [в’ид’и’цэ]

Треба водити рачуна у вези с изговором исте словне групе у другом лицу јединичне императива повратних глагола с нултим наставком, где нема алтернације. Ови облици су далеко мање фреквентни него претходни:

встретьса́ [фстр’эт’с’э], забóться [забó т’с’э], отмётса́
[атм’эт’с’э]

Коначно, реализација словне групе на граници корена и суфикса, када следе још два сугласничка гласа из суфикса (словне групе **тск**, **дск** или **тс(тв)**) јесте [ц]:

дѣтство [д’эцтвэ], братство [бра́цтвэ], богатство [бага́цтвэ]
детский [д’эцк’иѝ], белградский [б’и’лгра́цк’иѝ], городской [гэра́цк’иѝ]
советский [сав’эцк’иѝ], наследство [насл’эцтвэ], Кисловодск [к’иславóцк]

2) Сугласничке словне групе **тз** и **дз**

Глас [т] алтернира гласовима [д] или [д’], док глас [д] или не алтернира, или алтернира гласом [д’] пред струјнима [з] и [з’]. Ове

словне групе увек чине границу предлога или префикса и корена. Дакле, уколико користимо термин „једначења”, можемо рећи да једначења или одсуствују ([д] пред [з]), долази до једначења по звучности ([т] пред [з] или [з']) и до једначења по мекоћи ([д] и [т] пред [з']). Нема једначења по начину творбе. Када се ради о меком [д'] које може бити резултат алтернације, можемо рећи да је оно африкатизовано (видети страну 51). При нормалном темпу изговор [дз] свакако перципирамо као африкату, с продуженом оклузијом:

отзвук [одзвук], отзыв [одзыф], надзиратель [над'з'ират'и'эл'] и [надз'ират'и'эл'],

надзёр [надзёр], подзаголовок [пэдзэгалóвэк], подземный [пад'з'эмный] и [падз'эмный],

от злости [адзлóс'т'и], от зависти [адзав'ис'т'и], от Зины [ад'з'и́ны] и [адз'и́ны].

Зубни експлозивни пред африкатама

Сугласничке словне групе **тц** и **дц**

Глас [т] пред [ц] не алтернира, док [д] алтернира с гласом [т], односно, једначи се по звучности. Глас [т] је, у овом случају, имплозивни глас. При артикулацији гласова [тц] реализује се дуга оклузија с кратком фрикативном фазом (БОС 2017: 1005). Често се дешава, нарочито у речима које су фреквентније, да [т] испадне, те да реализација буде просто [ц]. На граници предлога или префикса и корена у интервокалској позицији реализује се [тц] уз могућу реализацију [ц] у течном говору (на пример, *отцедить*), док се иста позиција пред сугласником реализује такође као [тц], уз допуштен изговор [ц] (на пример, *отцвесты*) (БОС 2017: 1005). Слично је и са границом корена и суфикса: примарнији је изговор [тц] уз могућ изговор [ц] у течном говору (на пример, *болотце*). Позиција је интервокалска. Једини обавезан изговор простог [ц] је после сугласничког гласа (то већ и није двочлана група, него трочлана), на пример: *голландцы*, *под удцы*.

отцѣпка [атцѣпкѣ], в беглой речи возможно [ацѣпкѣ],

перед цѣнтром [п'и'р'и'э'тцѣнтрѣм], в беглой речи возможно [п'и'р'и'э'цѣнтрѣм],

отца́ [атца́], в беглой речи возможно [аца́],

брáтца [брáтцə], в беглой речи возможно [брáцə],
блúдце [бл'úтцə], в беглой речи возможно [бл'úцə],
отцóвство [атцóфствə] и допуст. [ацóфствə].

И неколико примера с реализацијом обавезног простог [ц] после сугласничког гласа:

диктáнтца [д'иктáнцə], под уздцý [пəдусцý], голландцы [галáнцы],
фламáндцы [фламáнцы]; шотлáндцы [шатлáнцы], сёрдце [с'эрцə].

13

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Да ли је у речи „исчýслить” први глас у јакој или слабој сигнификативној позицији? По којим сегментним (дистинктивним) особинама се разликују [с] и [ч']? По којим особинама се једначе? Који глас је крајња реализација? Да ли је могућ дублетан/варијантан изговор?
2. Посматрајте словну групу **дз** у речима *надзирáтель* и *надзёр*. У којој од ове две речи може доћи до алтернације? О каквој алтернацији се ради?
3. Погледајте изговор следећих речи: *собира́ться* [сəб'ирáтцə] и *собира́ется* [сəб'ираи'цə]. Зашто је у првом случају изговор [тц], док је у другом [ц]?
4. Посматрајте словну групу **дц** у речима *блúдце* и *под уздцý*. У којој од ових речи је обавезан изговор простог [ц]? Зашто? У којој је могућ и изговор [тц]?
5. Приликом артикулације гласовних група [тц] и [т'ч'] гласови [т] и [т'] су имплозивни. У којој од ове две групе је глас предњонепчани (а не зубни)? Како се дате групе изговарају (каква је оклузија, а каква фрикација)?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. За издвојене алофоне у наведеним речима напишите јесу ли у јакој или слабој перцептивној позицији. Објасните. Каква им је сигнификативна позиција? Објасните.

надзор [д] – _____; отца [т] – _____

счёт [ш'] – _____; блóдце [т] – _____

2. Транскрибујте на два начина. Објасните кратко зашто је могућ двојак изговор код датих речи. Ради ли се овде о ортоепији и реализацији ортоепема?

подзёмный _____ и _____,

исчѝслить _____ и _____,

бесчеловѣчный _____ и _____,

отца́ _____ и _____,

блóдце _____ и _____.

Алтернације предњонепчаних африката и предњонепчаних фрикативних

1) Словна група **чн**

Све алтернације о којима смо до сада писали другим речима би се могле назвати „једначењима” или „асимилацијама”, уз одређене допунске критеријуме (или без њих), па у том смислу варијанте у конкретној реализацији, односе се на све речи у којима се конкретне сугласничке групе налазе. Међутим, дата алтернација назива се „разједначавањем” или „дисимилацијом” по начину творбе и не односи се на све речи у којима се дата сугласничка група налази, већ само на конкретне речи или облике речи у којима се алтернација гласа [ч'] гласом [ш] задржала. Код Аванесова (Аванесов 1972: 142) читамо да се дата појава одвијала према нормама старог московског изговора у којој су многе речи с датом алтернацијом проникле у књижевни језик из супстандарда (*просторечия*): *конé*[шн]о, *ску́*[шн]о, *нарó*[шн]о. Дата алтернација није била позициона (није обухватала све слу-

чајеве с групом **чн**) ни у случајевима када је стари московски изговор био актуелан: у речима књишког порекла увек се изговарало [ч'н]: *беспéчный, тóчный, конéчный...* , као и у речима у којима је глас [ч'] био подржан и у другим облицима исте речи или другим речима с истим кореном: *да[ч']ный (да́ча), све[ч']ной (свечá)*, како пише Аванесов (1972).

Какав је статус дате алтернације данас? Данас, у млађој норми, долази до истискивања ове алтернације, старомосковско [шн] ([шн']) се све чешће замењује млађим [ч'н] ([ч'н']), с тим што овај процес не одвија тако брзо и безусловно, као што се то чинило пре неколико десетина година, како пише Антонова (Антонова 2007: 337). Можемо, ипак, закључити, да се алтернација [ч'] са [ш] задржала као обавезна у још мањем броју речи него раније. Које су то речи?

1) женска имена по оцу (патроними) од мушких личних имена на -а. Увек пишемо **чн**, а читамо [шн].

Кузьмíнична (Кузьма́) [куз'м'íн'ишнə], Лукíнична (Лукá) [лук'íн'ишнə]

Никíтична (Никíта) [н'ик'ít'ишнə], Сáввична (Сáвва) [сáв'ишнə]

2) речи у којима је алтернација обавезна (наводимо препоруке Великог ортоепског речника (БОС 2017) код конкретних речничких одредница:

конéчно [кан'э́шнə],

скучно [ску́шнə] ! *не рек. ску[ч']но*,

нарóчно [нарóшнə], (али: нарочный нарó[ч']ный),

ску́чен [ску́шəн] ! *не рек. ску[ч']ен* (али: скучнётъ [скуч'н'эт']),

яйчница [йи́э́шн'ицə], подсвечник [пацсв'э́шн'ик], горчíчник [гарч'íшн'ик],

скворéчник [сквар'э́шн'ик], скворечня [сквар'э́шн'ə], скворечен [сквар'э́шəн],

двоечник [двóи³шн'ик].

3) речи у којима је могућа алтернација (она је различитог нивоа, у појединим речима је једнако нормативан изговор са алтерна-

цијом и без ње, у појединима је изговор с алтернацијом застарео, или пак, има приоритет):

четвёрочник [ч'и^этв'брэшн'ик] и *допуст младш.* четверо[ч']ник
бúлочная [бúлэшнэиэ] и [бúлэч'нэиэ]
молочный [малóч'ныи] и *допустимо устарелое* [малóшныи]
трёбечник [трóи^эшн'ик] и *допустимо* [трóи^эч'н'ик]

Једна иста реч у различитим изразима мође се изговарати неједнако (према БОС 2017: 1007): *сердé[ч']ный прúступ*, но *друг сердé[ш]ный*, *шáпо[ч']ная мастерскáя*, но: *шáпо[ш]ное знакóмство*, *молó[ч']ная кáша* и *молó[ш]ная*, но тољко *молó[ч']ная кислотá*, *молó[ч']ная железá*.

Интересантни су и примери у којима је алтернација сачувана у правопису, у руским презименима, као, на пример, *Рукавúшников*, *Калáшников*, *Собáшников*, *Прянишников*, *Шáпошников*, *Свéшников*, *Молóшная*.

2) Словна група **чт**

Само у заменици *что* и речима које је садрже долази до алтернације, односно [ч'] алтернира са [ш]. Изузетак представља заменица *нечто*: нé[ч']то (! *неправ.* нé[ш]то) (БОС 2017: 437).

что [што], чтó-то [штóтэ], что-нибудь [штóн'ибут']
кде-чтó [кди^э-штó] нé за что [н'эзэштэ]; ни за что [н'изаштó]
что же [штóжэ], чтóбы [штóбы],
ничтó (местоим): ни[ш]тó (! *не рек.* ни[ч']тó)⁸⁸

У свим осталим речима словна група **чт** чита се као [ч'т], на пример: прочтú [прач'тú], пóчту [пóч'ту], мáчта [мáч'тэ], мечтá [м'и^э-ч'тá], уничтожítь [ун'ич'тóжыт']

---

⁸⁸ ничто (суц), философ. термин: ни[ч']тó (БОС 2017: 440)

Алтернације задњонепчаних експлозивних и задњонепчаних фрикативних

Дата алтернација тиче се разједначавања експлозивног [г] пред експлозивним [к'] или африкатом [ч'] искључиво у кореновима *лёгк-/лёгч-, мягк-/мягч-* (БОС 2017: 1007). У свим осталим речима (у примерима је наведен још и корен *тягч-*) не долази до замене експлозивног фрикативним, већ до простог једначења по звучности, с реализацијом гласова [кч'].

м'ягкий [м'ах'к'и̯], м'ягче [м'ахч'и^э] ! *не рек.* м'я[к]че, м'ягчайший [м'и^эхч'а̯и̯шы̯],

лёгкий [л'о́х'к'и̯], лёгкость [л'о́хкэс'т'], легковёрие [л'и^эхкав'эр'и̯и^э],

м'ягонький [м'а́гэн'к'и̯], лёгонький [л'о́гэн'к'и̯],

тягч'ить [т'и^экч'йт'], отягч'ённый [ат'и^экч'о́н:ы̯],

тягч'а̯йший [т'и^экч'а̯шы̯], ! *неправ.* тя[х]ч'а̯йший.

14

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Шта су асимилације или једначења? Шта су дисимилације или разједначавања? Можемо ли и у вези с асимилацијама и у вези с дисимилацијама користити термин алтернација гласова?
2. Наведите словне групе у којима постоји дисимилација сугласничких гласова.
3. Према којој сегментној особини се први сугласнички глас у наведеним групама дисимилује?
4. У којим речима долази до алтернације гласа [ч'] са гласом [ш] у словној групи *чн*?
5. Да ли постоји случај да се алтернација [ч'] са [ш] у словној групи *чн* (одвија се у слабој сигнификативној позицији, позицији пред сугласничким гласом) прошири и на јаку сигнификативну позицију (позицију пред вокалским гласом)?
6. Наведите у којим речима које садрже словну групу *чт* долази до обавезне алтернације гласа [ч'] са гласом [ш]? Која реч је изузетак од ове групе речи?
7. У словној групи *гк* може доћи до алтернације [г] са [х] или [х']. У којим кореновима искључиво до ње долази?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. Транскрибујте:

Са́ввична _____, скучне́ть _____,
яй́чница _____, съёмочный _____,
мя́гкий _____, скуче́н _____,
не́что _____, тягчи́ть _____,
не́ за что _____.

2. Транскрибујте на два начина. Образложите кратко зашто су могућа два начина:

четвѐрочник _____ и _____

трѐбечник _____ и _____

бу́лочная _____ и _____

3. Транскрибујте и одговорите.

сча́стье _____ ;

По којим дистинктивним особинама се разликују [с] и [ч']? По којим особинама се једначе? _____

проше́дший _____ ;

По којим дистинктивним особинама се разликују [д] и [ш]? По којим особинама се једначе?

_____

ле́тчик _____ ;

По којим дистинктивним особинама се разликују [т] и [ч']? По којим особинама се једначе? _____

Алтернације дугих и простих сугласничких гласова

У руском језику два гласа су природно дуга: то су дуги меки [ж':] и [ш':]. Сви остали гласови су кратки. На границама морфема, префикса и корена речи или корена и суфикса, као и у речима страног порекла одакле су речи преузете транслитерацијом, могу се реализовати дуги сугласнички гласови као резултат удвајања два проста сугласничка гласа (видећемо даље да је тенденција ка изговору простих гласова, чак и на границама морфема код удвојених сугласника).

Када се ради о удвојеним гласовима, постоје две групе оваквих гласова: **прави** и **неправи** дуги. Правим дугима зову се гласови настали удвајањем фрикативних и сонаната (на пример, беззабо́тный [б'и'з:або́т'ныи], без зонта́ [б'и'з:анта́], изжа́рить [иж:а́рит'], стран-

ный [стрáн:ыи], а неправи – удвајањем експлозивних и африката (на пример, отгúда [ат:úдэ], отдохнúть [ад:ахнúт']). Зашто прави и неправи? Дужина правих се постиже њиховим дужим трајањем, односно дужом експозицијом, трајањем самог гласа, док се дужина неправих дугих постиже дужим трајањем њихове оклузије (фазе пред експлозију код експлозивних, односно, фрикацију код африката).

Дуги сугласнички гласови (којима се реализују удвојене фонеме) налазе се, најчешће, у интервокалској позицији, односно, између самогласничких гласова, од којих је један под акцентом, на пример: *стрáнно, кáсса, гáмма* (...). На граници префикса и корена ова дужина се чува чак и ако ниједан од вокала није акцентован: *оттащитъ*. У позицији пред сугласничким гласом дуг глас се замењује кратким: речи *клáссный, трехвалльный, прогрáммный* и сличним, изговара се кратак сугласнички глас [клáсныи] (Панов 1979: 136). Кратак глас изговара се и у примерима *ру́сский, черкéсский, францúзский, киргíзский*.

1) Удвојени гласови на граници морфема, позиција апсолутног почетка речи пред вокалом или сонантом, интервокалска позиција или позиција између вокала и сонанта

Уколико су гласови неједнаки по звучности долази, наравно, до једначења по звучности. Оно што запажамо јесте да се у позицији границе префикса и корена пред сонантом примећује тенденција да се у бржем темпу изговара кратак сугласник.

ссóриться [с:óр'итцэ], ссóра [с:óрэ], ссúда [с:úдэ],
ссутúлить [сс]утúлить *и в беглой речи возможно* [с]утúлить,
ссылка [с:ýлкэ], с:ылáть [с:ылáт'],
к горé [г:ар'э], к краю [к:раюу].

Када је реч о апсолутном почетку речи пред вокалом, готово је обавезан изговор дугог гласа, како бележи Велики ортоепски речник код конкретних одредница.

об борт [аб:óрт], об пóл [ап:óл], ввысь [в:ýс'], в форме [ф:óрм'и³],
бессóвестный [б'и³с:óв'и³сныи], оттогó [ат:авó],
кóнный [кóн:ыи], цéнный [цэ́н:ыи], ослеп бы [асл'эб:ы],

бе[зз]лѳбный⁸⁹, в беглой речи возможно бе[з]лѳбный,
бе[сс]ловѳсный, в беглой речи возможно бе[с]ловѳсный,
бе[сс]тѳдный, и допуст. бе[с]тѳдный.⁹⁰

2) Удвојени гласови неједнаки по мекоћи на границама морфе-ма у интервокалској позицији, на апсолутном почетку пред вокалом и позицији између вокала и сонанта

Из наведених примера видећемо да алтернација тврдог и меког (пред меким) јесте нормативна, али, како бележи Велики ортоепски речник (БОС 2017) код појединих речи чији пример изговора наводимо, није и обавезна, односно, допушта се и изговор дугог гласа који има тврд почетак, а мек завршетак и квалификује се као припадност млађој норми, само уколико је реч о граници префикса (или предлога) и корена, али не у свим речима.

иззѳбнуть: и[з'з']ябнуть и допуст. младш. и[зз']ябнуть,

оттѳнок: о[т'т']енок и допуст. младш. о[тт']енок,

отдѳльно: о[д'д']ѳльно,

ра[сс]лѳдовать, допуст. старш. ра[сс']лѳдовать и допуст. устарелое ра[с'с']лѳдовать, в беглой речи возможно ра[с]лѳдовать и ра[с']лѳдовать,

племѳнник: племѳ[н']ик и допуст. племѳ[н'н']ик,

рѳнный рѳ[н'н']ий.

Примеђујемо још једну ствар: код примера *племѳнник*, доминантан је изговор кратког гласа, а тек допуштен изговор дугог меког, иако су све позиције (интервокалска позиција, акцен-тован један вокал, граница морфема) неопходне за изговор дугог гласа задовољене.

---

⁸⁹ У Великом ортоепском речнику дужина се не бележи двома тачкама, као што је уобичајено у уџбеницима и приручницима фонетике, као и у радовима, већ понављањем истог гласа. Када наводимо пример према Великом ортоепском речнику, преузимамо ово бележење. У осталим случајевима, бележимо двома тачкама.

⁹⁰ Дата позиција би требало да буде позиција за реализацију кратког гласа (пошто је дуг глас пред сугласником, видети страну 172). Међутим, граница префикса и корена је много значајнија граница у односу на границу корена и суфикса (имали смо пример *классный* у коме се изговара кратак глас).

Изговор дугог гласа неједнаког по својој мекоћи реализује се на границама двеју речи које се изговарају без паузе. На пример, предлози *вдоль* и *сквозь* имају ослабљен акценат, изговарају се без паузе с наредном речју. Уколико наредна реч почиње гласом [л] или [с], реализоваће се један дуг глас чији је почетак мек, завршетак тврд. На пример: *вдòль лáгeря* [вдòл'-лáг'и'р'э], *сквòзь сòн* [сквòс'-сòн].

Можемо закључити да је позиција у којој се потенцијално дуг глас нашао на граници префикса и корена пред сонантом – има јачу тенденцију разбијања реализације дугог гласа, односно, квалификује се као допуштен при бржем темпу и изговор кратког сугласника, што није случај када је реч о граници префикса и корена у интервокалској позицији.

Код примера изговора речи *расследовать* видимо вишеструку могућност изговора, ова ортоепема је петочлана (постоји пет могућих позитивно квалификованих начина изговора ортоепеме *сс* у овој позицији).

У руском језику нема сугласничких гласова „троструке” или „четвороструке” дужине. Уколико је позиција таква да би се потенцијално могао реализовати глас, на пример, троструко дуг (*с ссúдой*), ово неће бити могуће. Упростиће се дуг глас ([сс] из *ссúда* реализоваће се као [с], даље предлог [с] и кратко [с] дају [сс]). (према Панов 1979: 137).

15

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Има ли руски природно дугих гласова? Које гласове зовемо „прави” дуги, које „неправи” дуги? Зашто?
2. У каквим условима треба да се нађе удвојени сугласник да би се реализовао као дуг глас?
3. У којим условима се готово обавезно реализује дуг глас?
4. Погледајте примере: *бессòвестный*, *бессловéсный*. У ком се од два примера може реализовати поред дугог и кратак глас [с]? Који фактори омогућују да се у датој речи реализује прост глас?

5. Да ли је у оквиру исте фонетске и правописне речи могућ изговор дугог гласа који није једнак по мекоћи (има тврд почетак мек завршетак артикулације или обрнуто)?
6. Да ли се пред сугласничким гласом чешће реализује дуг глас или кратак? Образложите кратко.
7. Има ли у руском „троструко“ дугих гласова?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. Транскрибујте:

от тебѣ _____, без следá _____
 сквòзь сон _____, близ дорóги _____
 дáнный _____, поддáвки _____
 беззабóтный _____, беззвúчный _____

2. Како се пише?

[француск'иѝ] _____, [с:ылат'] _____
 [с:óр'итцə] _____, [из':áбнут'] _____

Алтернације сугласника с нулом гласа

Дате алтернације тичу се трочланих и четворчланих сугласничких група у којима се сугласнички глас који се нашао између два сугласничка гласа – изгубио. Дата појава назива се и губљење сугласника или диереза (*буквосочетáния с непроизносíмыми соглáсными, диэрéза, упрощéние групп соглáсных*).

1) Сугласничке словне групе **стн, здн**

Дата алтернација је позициона, односно, она нема изузетака, у свим позицијама се фонеме <т> и <д> реализују нулом гласа: <стн>, <здн>, односно <стн'>, <здн'> реализују се као [сн] и [зн] или [с'н'] и [з'н']

[з'н']. Уколико би ове групе биле двочлане, односно *тн, дн*, глас [т] би се реализовао као експлозивни фаукални (више о овој специфичности начина творбе видети на страни 42 књиге). Фаукална експлозија, свакако, ослабљује овај глас. У трочлавној сугласничкој групи он се губи.

чѐстный [ч'ѐсныѝ], властный [влáсныѝ], извѐстный [изв'ѐсныѝ],
радостный [рáдэсныѝ], шестна́дцать [шы'снáтцэт'], мѐстный [м'ѐсныѝ],

звѐздный [зв'ѐзныѝ], уездный [уѝзныѝ], поздно [пѐзнэ],
праз́дник [праз'н'ик], поздний [пѐз'н'иѝ].

2) Сугласничка словна група **стк**

Код ове сугласничке групе фонеме <стк> могу се реализовати без нулте реализације, као [стк]. Међутим, једнако нормативним сматра се изговор [с:к] док је, као особина бржег темпа говора, нормативан и изговор [ск]. Сви примери су према Великом ортоепском речнику.

машинѝстка: машинѝ[ст]ка и машинѝ[сс]ка, в беглой речи *возможно* машинѝ[с]ка,

туриѝстка: туриѝ[ст]ка и туриѝ[сс]ка, в беглой речи *возможно* туриѝ[с]ка,

шахматѝстка: шахматѝ[ст]ка и шахматѝ[сс]ка, в беглой речи *возможно* шахматѝ[с]ка.

До каквих алтернација долази приликом изговора с дугим гласом [с:]? Пошто испадне [т], његово место надокнађује се дугим изговором гласа [с:]. Удвојени сугласнички глас нашао се пред сугласничким гласом [к] – [с:к], што је, свакако, слаба позиција за изговор дугог гласа. Стога се, у бржем темпу, реализује кратак глас: [ск].

3) Сугласничка словна групе **нтк**

Фонеме <нтк> реализују се као [нтк], односно, нема испадања сугласника, осим када је реч о бржем темпу. Па тако у Великом ортоепском речнику стоји:

гувернантка: гуверна́[нтк]а и в беглой речи *возможно* гуверна́[нк]а,

практикантка: практиká[нтк]а и в беглой речи возможно практиká[нк]а.

4) Сугласничке словне групе **нтц, ндц; ндк**

Дата алтернација је позициона, с тим што има одступања којима се прецизира конкретно значење (само у речи *голлándка*). Глас [т] је експлозивни глас, елемент експлозије садржи се у африкати која следи, односно африкати [ц]. Да је позиција између два вокала, могло би се, у овом случају (словне групе *тц, дц*) реализовати [тц]. Међутим, у условима после сугласничког гласа долази до испадања, односно, алтернације нулом гласа, те рализације [нц].

голлándцы [галánцы], ирлándцы [ирлánцы], диктántца [д'иктántцэ], талántца [талántцэ],

голлándка¹ – жен. к голлándец \ \ гол[л]ándка; голлán[тк]а, в беглой речи возм. и голлá[н]ка; в форме голлándок голлá[нд]ок (БОС 2017: 138)

голлándка² – то же, что голлándская печь \ \ голлá[н]ка; в форме голлándок голлá[н]ок (БОС 2017:138)

Интересантно је да се у последњем примеру (облик *голлándок*) дата алтернација с нулом гласа преноси и на сигнификативно јаку позицију, позицију пред вокалом.

5) Сугласничке словне групе **рдц, рдч; лнц**

Ретке, али фреквентне речи садрже дате словне групе: *сёрдце*, *сердчйшко* и *сóлнце*. Фонеме <д> и <л> алтернирају с нулом фонеме: *сёрдце* [с'ёрцэ], *сердчйшко* [с'и'рч'йшкэ], *сóлнце* [сóнцэ].

6) Сугласничке словне групе **нтск, ндск**

Код реализације датих сугласничких група два су могућа начина реализације: могућа је реализација [нцк'] или [нск']. У сваком случају, четворочлана сугласничка група има трочлану гласовну реализацију. Нису код сваког примера речи могућа оба начина изговора, како ћемо видети у наредним примерима (сви примери су према Великом ортоепском речнику). Међутим, изговор са [нск'] ће, у сваком случају, бити увек тачан:

голлан́дский [галанск'иѝ]
шотла́ндский [шатланск'иѝ] и шотла́[нц]кий
фламáндский [фламáнск'иѝ] и флама́[нц]кий
коменда́нтский [кэм'и́нданск'иѝ]
секта́нтский [с'и́ктанцк'иѝ] и секта́[нс]кий
ташкэ́нтский [ташк'э́нцк'иѝ] и ташке[нс]кий
гига́нтский [г'иганск'иѝ] и гига́[нц]кий
дилета́нтский [д'и́эл'и́танск'иѝ]

Уколико постоји варијантност оба изговора, оба су на апсолутно позитивној страни кодификације, равноправни су; уколико не знамо јесу ли оба изговора могућа, нећемо погрешити уколико се определимо за изговор са [нск'].

7) Сугласничка словна група **стск**

Дата група упрошћава се тако што се на месту фонема <стск'> реализују гласови [с:к'] или [ск']. У сваком случају, фонема <т> реализује се нулом гласа. Ранији обавезан изговор дугог [с:] данас је варијантан: може се изговорити и просто [с]. У овом случају две фонеме, <с> и <т>, остају без своје гласовне реализације. И изговор с дугим [с:] и простим [с] је на позитивној страни кодификације. Примери су према Великом ортоепском речнику.

тури́стский: тури́[сс]кий и тури́[с]кий
фаши́стский: фаши́[сс]кий и фаши́[с]кий
наци́стский: наци́[сс]кий и наци́[с]кий
ревизио́нстский: ревизио́н[сс]кий и ревизио́н[с]кий

8) Сугласничка словна групе **вств**

Дата сугласничка група упрошћава се само када је реч о два корена: *здра́вств-* и *чу́вств-*:

здра́вствуйте [здра́ствуи́т'и³], чу́вствовать [чу́ствэвэ́т']

У осталим примерима (далеко мање фреквентним) долази до једначења по звучности:

нравственный [нра́фств'и^н:ыи], баловство́ [бѣлафствѣ́],
девственный [д'ѣфств'и^н:ыи].

Памтимо и да се пример *ше́фствовать* пише са „ф” (од речи *шеф*).

Алтернације гласова [и] и [ы]

Гласови [и] и [ы] налазе се у односу допунске дистрибуције: [и] се реализује на почетку речи после паузе, после самогласничког гласа и после меког сугласничког гласа, док се [ы] реализује после тврдог сугласничког гласа (БОС 2017: 959).

Пажљиво још једном читамо део претходног пасуса: [и] се реализује на почетку речи после паузе. Шта се дешава уколико паузе нема, уколико се, на пример, претходни предлог завршава на тврд сугласнички глас, као у следећем примеру: *из истѳрии?* Тада долази до алтернације: глас [и] који би се у датој речи реализовао да је испред пауза, алтернира гласом [ы], јер му претходи тврд сугласнички глас из предлога.

До алтернације гласова [и] и [ы] долази у следећим случајевима:

1) Граница предлога или речи које се завршавају на тврд сугласнички глас и речи која почиње на *и*-:

над ѱвой [надѳвѱи], из избѳи [изыизбѳи], с интересѳм [сын'т'и^э-р'ѳсѳм]

с Ивѳном [сывѳнѳм], к бре [кѳр'и^э]

У последњем примеру у оквиру фонетске речи реализује се гласовна група [кы], које у правопису и изговору у оквиру једне правописне речи никада нема. У говорном ланцу се, дакле, и она може реализовати.

Реч која претходи речи која почиње на *и*- не мора бити проклитика. Уколико се претходна реч с наредом изговори без паузе, до алтернације [и] са [ы] ће, такође, доћи, на пример:

он и она он-[ы]-оно́а, пятьдеся́т и гр пятьдеся́т-[ы]гр

2) Граница префикса који нису руског порекла и речи која почиње на *и*-:

панисламизм [пэныслам'йзм], контригра́ [кэнтрыгра́]⁹¹,
субинспéктор [субынсп'эктэр], дезинформáция [дэзынфарма́цыя]

После префикса на тврд сугласнички глас који су руског порекла – алтернација гласова [и] и [ы] реализује се и у правопису: сыграть, обыска́ть, безымéнный...

Изузетак представља префикс *сверх*- . После слова *х* никако се не може писати слово *ы*, али се, у овом случају, изговара гласовна група [хы], на пример:

сверхинтелигéнтный [св'и'рхын'т'и'э'л'иг'энт'ны],
сверхинту́йция [св'и'рхынту́йцыя].

3) Граница сложеница у сложеним скраћеницама. Прва скраће-на сложеница завршава се на тврд сугласнички глас, друга сложеница почиње на *и*-:

мединститúт [м'и'эдынс'т'итúт], пединститúт [п'и'эдынс'т'итúт],
Госизда́т [гэсызда́т]⁹²

Уколико је предлог, префикс или прва основа сложене скраће-нице посебно наглашена (уколико је носилац логичког акцента) поред гласа [ы] може се изговорити глас [й] који је предњесредњег реда, с обавезним изговором тврдог сугласничког гласа, на пример: й[зй]стóчника, мé[дй]нститúт (БОС 2017: 959).

---

⁹¹ Префикси *контр*- и *сверх*- могу бити слабоакцентовани (више о ослабљеном акценту видети на страни 200 књиге), односно, може се изговарати кóнтригра́ [кóнтрыгра́] и свéрхинтелигéнтный [св'э'рхын'т'и'э'л'иг'энт'ны], свéрхинту́йция [св'э'рхынту́йцыя].

⁹² У све три сложене скраћенице прва основа може бити акцентована ослабљеним акцентом: мединститúт [м'эдынс'т'итúт], пединститúт [п'эдынс'т'итúт], Гòсизда́т [гòсызда́т].

16

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. У речима *ра́достный, по́здний* постоје сугласничке словне групе *стн* и *здн*. Да ли се изговарају гласови [д] и [т] пред [н], односно [н']? Да ли би се ови гласови реализовали уколико не би претходни изговор [з] и [с], него неког вокалског гласа? Какви би то гласови били по начину творбе?
2. У речи *голлáндка* постоји сугласничка група *ндк*. Да ли се [д], односно [т] изговара у датој речи? У којим случајевима?
3. У речима *доце́нтский* и *шотла́ндский* постоје сугласничке словне групе *нтск* и *ндск*. Која два начина реализације датих група су могућа? Који од њих је увек присутан код речи с овим словним групама?
4. У речима *тури́тский* и *фаши́тский* постоје сугласничке словне групе *стск*. Могућ је њихов двојак изговор. Наведите га.
5. У којим речима се сугласничка словна група *вств* упрошћава тако што се прва фонема реализује нулом гласа? Како се дата група понаша у осталим речима?
6. У којим случајевима се уместо гласа [и] реализује глас [ы]?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. Транскрибујте.

нравственный _____, сектантский _____,
ирлáндцы _____, тури́стка _____,
че́стный _____, гигáнтский _____,
здрáвствуйте _____, сверхизы́сканный _____.
под йвой _____.

2. Транскрибујте на више начина.

практикáнтка _____ и _____

реформістский _____ и _____
гувернантка _____ и _____
планерістка _____, _____ и _____

3. Како се пише?

[голланэк] _____, [сыгра́т'] _____
[гэсызда́т] _____, [кы́с'т'ин'иэ] _____

ИЗГОВОР ГРАМАТИЧКИХ ОБЛИКА

У различитим граматичким облицима долази до одступања од правила редукције о којима је било речи на странама 108–115, наравно, уколико вокалски глас у наставку није акцентован. Изговор наставака има своје законитости које у мањој или већој мери одступају од правила редукције. Одступања, најчешће, имају два узрока: или су по угледу на, на пример, именичке речи тврде промене (уколико је одступање у такозваној мекој промени), или се могућа варијантност изговора може објаснити утицајем старије изговорне норме која је још актуелна код једног процента говорника. И овде говоримо о ортоепемама које могу имати две или више могућих гласовних реализација.

Изговор неакцентованих вокалских гласова у именичким наставцима

1) Номинатив једнине именица друге деклинације чија се основа завршава на мек сугласник, наставак правописни **-я** (именица мушког и женског рода на **-а**, тип *ня́ня*)

У промени именица друге деклинације чија се основа завршава на мек сугласнички глас (тип *ня́ня*), долази до одступања од правила редукције у неакцентованом вокалском гласу наставака. Дате именице понашају се по угледу на именице исте деклинације чија се основа завршава на тврд сугласник (тип *ма́ма*):

пе́сня [п'э́с'н'э], ня́ня [н'а́н'э], те́тя [т'о́т'э], ро́ща [р'о́ш':э], дя́дя [д'а́д'э]

У датој позицији, према правилима редукције, очекивали бисмо да се у наставку изговара [-и^э]. Међутим, по аналогiji с тврдом променом с једне стране, а с друге стране, да не би (уколико би се реализовали [-и^э]) дошло до синкретизма (подударана) великог броја облика (подударили би се номинатив, генитив, датив, локатив једнине), нема изговора овог вокала.

2) Генитив једнине именица прве деклинације чија се основа завршава на мек сугласник, наставак **-я** (именица мушког рода на нулти сугласник и средњег рода на **-е**, тип *мо́ря*)

У генитиву једнине именица мушког и средњег рода долази до истог одступања од правила редукције као и у претходном примеру.

пéкаря [п'экэр'э], медвѣдя [м'и³дв'эд'э], пáрня [парн'э], пóля [пól'э]

И ове именице се понашају по аналогiji с именицама чија се основа завршава на тврд сугласнички глас (тип *мéста*). Такође, уколико бисмо изговорили у наставку глас $[-и³]$, дошло би до синкретизма више облика (генитива, датива, локатива једнине, номинатива множине).

3) Номинатив/ акузатив једнине именица четврте деклинације (именица на *-мя*), наставак **-я**

и́мя [ím'э], плéмя [пл'эм'э], знáмя [знám'э]

4) Номинатив/ акузатив множине именица са суфиксом *-j-* (тип *стúлья*), наставак **-я**

стúлья [стúл'иэ], брáтъя [брáт'иэ], прúтъя [прúт'иэ]

5) Датив и локатив множине свих именица чија се основа завршава на мек сугласнички глас, наставци **-ям, -ях**:

медвѣдям [м'и³дв'эд'эм], медвѣдях [м'и³дв'эд'эх]

пéсням [п'эс'н'эм], пéснях [п'эс'н'эх]

Међутим, у овим облицима могућ је и варијантни наставак који је такође квалификован као позитиван, с тим што се реализује при бржем темпу, (*бéглая речь*) (БОС 2017: 1012): медвѣдям [м'и³дв'эд'-и³м], медвѣдях [м'и³дв'эд'и³х], пéсням [п'эс'н'и³м], пéснях [п'эс'н'и³х].

6) Инструментал множине свих именица чија се основа завршава на мек сугласнички глас, наставак **-ями**

Вокалски глас у наставку инструментала множине свих именица редукује се у складу с правилима редукције. Другим речима, нема реализације $[-э]$, већ искључиво $[-и³]$. Наставак инструментала је двосложен. После гласа $[-и³]$ следи [м'] из обавезног завршетка *-ми*. Између два мека гласа искључиво се изговара $[-и³]$ (БОС 2017: 1012).

медвѣдями [м'и³дв'эд'и³м'и], дýњями [дýн'и³м'и], чáщами [ч'áш'и³м'и]

Изговор неакцентованих вокалских гласова у придевским наставцима

1) Номинатив/ акузатив једнине придева мушког рода, наставак **-ый** (*ста́рый*)

Раније је наставак у номинативу једнине придева мушког рода с тврдом сугласничком основом имао наставак *-ой*, без обзира на то да ли је наставак акцентован или не, на пример: *молодóй, ста́рой*. У црквенословенском језику придевски наставак био је *-ый*: *молодóый, ста́рый*. Касније се, у књижевном језику, под акцентом усталио наставак *-óй*, а када наставак није под акцентом почело се писати **-ый**. У изговору су се до сада сачувале обе неакцентоване варијанте: *-[э̞]* у складу с ранијим *ста́рой* и *-[ы̞]*, у складу са садашњим *ста́рый* (БОС 2017: 1012).

2) Номинатив/ акузатив једнине придева мушког рода на **-кий, -гий, -хий**

Крајем XIX почетком XX века широко је био распрострањен изговор придева мушког рода с тврдим сугласничким гласом: *ме́л[кэ̞]й, стрó[гэ̞]й, ти[хэ̞]й*. И овај изговор у складу је са старим руским наставком *-ой*. Распрострањен је био изговор с тврдим гласовима. Данас се овај изговор квалификује као застарео.

ти́хий: ти[х'и]й и *допуст. устарелое* ти[хэ̞]й

3) Номинатив/ акузатив једнине придева средњег рода на *-ое/ -ее* и номинатив множине свих родова на *-ие/ -ые*

И у једном и у другом завршетку последњи самогласнички глас никада није акцентован. Када се ради о средњем роду, у пуном стилу наставак је *-[э̞]* после неслоговног *[й]*: *ри́сово́е зерно́ -[э̞иэ̞], за́днее колéсо -[и̞и̞э̞]*⁹³. Када се ради о наставцима множине, изговара се *-[и̞]*: *ри́совы́е зёрна -[ы̞и̞], за́дние колéса -[и̞и̞]* (БОС 2017: 1013).

Међутим, у бржем темпу, и у средњем роду последњи глас наставка може бити *-[и̞]*, пред којим ће се губити неслоговно *[й]*, и тиме ће бити врло близак изговору наставка множине, нарочито када се ради о придевима с меким последњим слугласничким гласом основе:

⁹³ Изговор придева средњег и женског рода се у потпуности подударају: *ри́совое* и *ри́совая* [р'исэ̞вэ̞иэ̞], *за́днее* и *за́дняя* [за́дн'и̞и̞э̞].

рiсовое зерно: [р' iсэвэи^э]

зáднее колесо: [зáдн' и^эи^э]

4) Номинатив/ акузатив једнине придева и партиципа женског рода на *-ая/ -яя, -ую/ -ую*

Номинатив и акузатив једнине имају одступање у последњем гласу наставка: после неслоговног „и” [и] реализује се нелабијализовно „о”. Другим речима, у наставцима се изговарају гласови *-[áiэ]* или *-[эйэ]* код придева чија се основа завршава на тврд сугласнички глас, односно *-[и^эиэ]*, уколико се основа завршава на мек сугласнички глас.

Када је реч о акузативу једнине, поред изговора *-[уиу]* широко је распрострањен и изговор акузатива са *-[эйу]* после тврдих сугласничких гласова и *-[иуу]* после меких: *бёл[уиу]* и *бёл[эйу]*, *холóдн[уиу]* и *холóдн[эйу]*, *сiн[уиу]* и *син[иуу]*, *горящ[уиу]* и *горящ[иуу]* (БОС 2017: 1012–1013).

Овакве квалитативне редукције високих вокала ([у] и [и]) објашњавају се утицајем осталих облика парадигме, у којима су доминантни гласови [э] и [и]: *бёлая, бёлóй, бёлóю* – подебљана слова се читају као [э]; *сiнiя, сiнeй, сiнeю* – подебљана слова се читају као [и^э]. По аналогiji са свим осталим облицима једнине – понаша се и акузатив (уколико није акцензован претпоследњи слог код придева с тврдом сугласничком основом) (према БОС 2017: 1013).

5) Генитив, датив, локатив једнине придева с основом на **в**

Код придева с основом на **в** у наставцима генитива (*нóвóго*), датива (*нóвóму*), локатива (*нóвóм*), уместо уобичајеног читања [вэ] на месту подебљаних слова, могуће је, при бржем темпу и [у] (према БОС 2017: 1012).

нóвóго: нó[вэ]го и в беглой речи возможно нó[у]го

нóвóму: нó[вэ]му и в беглой речи возможно нó[у]му

о нóвóм: о нó[вэм] и в беглой речи возможно о нó[у]м

Изговор неакцентованих вокалских гласова у глаголским наставцима

1) Треће лице множине садашњег времена глагола друге конјугације: наставци **-ят/ -ат**

Неакцентовани наставци трећег лица множине прве и друге конјугације нису се разликовали почетком XX века, једнако су се изговарали, на пример: *колю́, ко́лешь, ко́лет, ко́лем, ко́лете, ко́лют* и *хва́лю, хва́лишь, хва́лит, хва́лим, хва́лите, хва́лят* (хва́л[’у]т). Тек се касније почело уместо [у] изговарати [ə], у читању које одговара више писању: хва́л[’ə]т, стро[иə]т, дь́ш[ə]т. Данас се далеко чешће изговара наставак -[əт], док се наставак -[ут] сматра допуштеним, али застарелим (БОС 2017: 1013). Следеће примере дајемо према Великом ортоепском речнику:

да́вят – да́[в’ə]т и *допуст. устарелое* да́[в’у]т

лю́бят – лю́[б’ə]т и *допуст. устарелое* лю́[б’у]т⁹⁴

2) Глаголски партицип активни несвршеног вида глагола друге конјугације: суфикси **-ащ-/ -ящ-**

Код глагола које смо претходно навели могућ је тројак изговор, односно, трочлана ортоепема:

по́ртящийся: по́р[т’ə]щийся и по́р[т’и³]щийся (Князев, Пожарицкая 2005: 240)

Према старом московском изговору могуће је и *пор[т’у]щийся*

Велики ортопески речник веома често предност даје изговору са -[’и³]:

да́вящий: да́[в’и³]щий и *допуст. устарелое* да́[в’у]щий (БОС 2017: 150)

лю́бящий: лю́[б’и³]щий, лю́[б’ə]щий и *допуст. старш.* лю́[б’у]-щий (БОС 2017: 361)

---

⁹⁴ Данас постоји тенденција неразликовања [ə] и [и³] у постацентаским слоговима после меких сугласничких гласова (Князев, Пожарицкая 2005: 240)

3) Глаголски прилог несвршеног вида глагола друге конјугације: суфикси **-а-/-я-**

Код глаголских прилога несвршеног вида, такође, после меког сугласничког гласа основе изговара се нелабијализовано „о”:

мо́лча [молч’э], ве́ря [в’э́р’э], ви́дя [в’и́д’э]

4) Постфикси **-сь** и **-ся**

О изговору постфикса **-ся** у инфинитиву и трећем лицу јединине и множине повратних глагола било је речи на страни 163, у вези с изговором сугласничке словне групе **тц**. У оквиру ове групе разма-трали смо и изговор словних група **тся** и **тсья**.

Када је реч о постфиксима **-сь** и **-ся** код свих осталих облика по-вратног глагола, сугласнички глас [с] се крајем XIX, а почетком XX века изговарао тврдо, на пример *мо́ем*[сэ], *бо́ю*[с]. Данас је изговор с меким [с’] много распрострањенији, а обавезан је и изговор нела-бијализованог „о” после меког [с’], када је реч о постфиксу **-ся**:

мо́бешься [мо́и³шс’э], у́чишься [у́ч’ишс’э], не бо́йся [н’и³бо́йс’э]
моли́сь [мал’и́с’], взяла́сь [вз’и³ла́с’]

Уколико се основа завршава на с, а следи постфикс **-ся**, сугласнич-ки глас основе никада неће бити мек: нё[сс’э] (према БОС 2017: 1013).

Равноправан изговор **-[с’э]** и **-[сэ]** могућ је само уколико се пост-фикс нађе после тврдог *л*, као, на пример, у облицима *мо́лсья*, *роди́лсья*. У осталим случајевима изговор с тврдим [с] одлика је старије норме.

18

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Да ли се исти глас изговара после гласа [ч’] у речима *вѣ́чалить* и *о да́чах*? Зашто?
2. Који глас изговарамо у наставцима датива и локатива мно-жине свих родова после меких сугласника, као, на пример, у облику *лю́дьям*? Зашто?

3. Који глас изговарамо у наставку инструментала множине свих именица после меких сугласника, као, на пример, у облику *пéснями*? Зашто?
4. Који гласови се изговарају у трећем лицу множине глагола друге конјугације (облик, на пример, *учат*). Који изговор је одлика старе, а који нове норме?
5. Какав је изговор постфикса *-ся* у облику *мóется* и *мылся*? Да ли је могућ био изговор гласа [с] у речи *мóюсь*? Објасните кратко.
6. Објасните кратко могућност изговора *-[э̣иу]* у облику *бéлую*. Који је још изговор могућ?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. Транскрибујте на два начина. Објасните кратко сваки од њих
бéлый _____ и _____, *вídят* _____ и _____.
сíнюю _____ и _____, *п ráвую* _____ и _____.
дýнях _____ и _____, *стрóгий* _____ и _____.
2. Транскрибујте. Укажите на одступања у изговору самогласничких гласова у наставцима у односу на правила редукције, уколико одступања постоје. Зашто до њих долази?
брáтья _____
пéсня _____
дýнями _____
3. Како се пише? Може ли се негде написати на два начина иста гласовна реализација? Зашто?
 [внóтр'и'эн':и'э̣иэ̣] _____
 [др'э̣вн'ии'э̣] _____
 [св'этлэ̣и] _____

СУПСТАНЦИОНАЛНА СУПРАСЕГМЕНТНА ФОНЕТИКА

Лексички акценат⁹⁵

У новијим фонетикама савременог руског језика садржај појма „акценат” дефинише се на следећи начин: „акценат је истицање у говору ове или оне јединице која се налази у низу истородних јединица, уз помоћ прозодијских средстава” (Князев, Пожарицкаја 2011: 157). Затим се наводе врсте акцената, у зависности од тога која јединица се истиче (чиме се подвлачи вишезначност датог термина): лексички акценат (уколико се истиче један слог у речи), фразни или синтагматски (уколико се истиче једна, обично последња реч у синтагми) и логички (уколико се истиче једна реч по смислу).

Тип акцената. Фонетски корелати руског акцената

Руски акценат је **квантитативан** (*количественное словесное ударение*). Његова најизразитија особина јесте дужина. Акцентовани вокалски глас дужи је од свих осталих вокалских гласова у речи (уколико их, наравно има)⁹⁶. Друга битна особина која издваја акцентовани вокалски глас независно од дужине (уколико је једносложна реч у питању) јесте **квалитет** (*качество*), односно спектралне карактеристике акцентованог вокалског гласа (Кодзасов, Кривнова 2001: 189). Квалитет вокалског гласа, његов спектар, различит је у зависности од тога је ли вокалски глас акцентован или не. Зато можемо рећи да је руски акценат **квалитативно-квантитативан** (*качественно-количественное ударение*) (Князев, Пожарицкаја 2005: 124).

Дуго се сматрало да је руски акценат динамички, односно, сматрало се да је доминантна објективна одлика руског акцената интензитет (субјективно „гласноћа”). После бројних експерименталних истражи-

⁹⁵ Део овог поглавља (странице 190–195) представља резултат рада на докторској дисертацији (види Гинић 2013, стр. 13–33). Прерађени део дисертације објављен је у зборнику *Трагом славистичких истраживања професора Богољуба Станковића* (в. Гинић 2018).

⁹⁶ Када говоримо о дужини вокалског гласа, говоримо о његовој већој релативној дужини. Прво, акцентовани вокалски глас је дужи у односу на то када исти тај глас није акцентован; друго, акцентовани вокалски глас је дужи у односу на просечно трајање вокалских гласова у речи. Већа релативна дужина акцентованог гласа јесте најпостојанија карактеристика акцентованог гласа, која важи за било који темпо говора, било који вокалски глас (Бондарко 1977: 154).

вања идеја о „динамичности” руског акцента почела је да се напушта већ педесетих година (Златоустова 1953), да би била потпуно напуштена седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века⁹⁷. Интересантно је да много времена после експерименталних доказа о квантитативно-квалитативном карактеру руског акцента, многи врхунски лингвисти нису тако лако могли да напусте ову идеју. Тако, на пример, И. С. Козирев и Л. П. Демиденко пишу да карактер руског акцента није најјаснији и да се са пуном сигурношћу може само рећи да руски акценат није мелодијски (Козырев, Демиденко 1981: 57). У енциклопедији *Языкознание* (ур. В. А. Јарцева), у речничком чланку у вези с акцентом, В. А. Виноградов износи податак да у чистом виду квантитативни акценат није регистрован, док је најважнија одлика руског акцента управо дужина (Виноградов 1998: 531). И највећи руски лингвисти тешко су се ослободили идеје о „динамичности” руског акцента. Тако Т. М. Николајева (Николаева 2008: 143) пише о томе како су лингвисти старије генерације дуго били у заблуди у погледу карактера руског акцента:

„Сећам се речи А. А. Реформатског: «Ето, сви кажу да се руски акценат одликује, пре свега, дужином, али ја некако не могу у потпуности да у то поверујем. Наравно да је он експираторни». Једно је сигурно, веровање у експираторност руског акцента почивало је на дихотомији старих лингвистичких претпоставки: акценат може да буде музички (тонални) или динамички. *Tertium non datur!* Али експериментална фонетика с њеним техничким могућностима развија се вртоглаво, тако да је било и природно то што су лингвисти старијих генерација још дуго живели у заблуди дихотомије на коју смо указали”.

Интензитет (субјективно „гласноћа”) акценатованог вокалског гласа у руском језику

Док је идеја о динамичности руског акцента била широко распрострањена, лингвисти су утврдили да је, у неким случајевима, први пре акценатовани вокалски глас могао да буде „гласнији” од акценатованог. Као пример наводи се фонетска реч *пал’и* [пал’и]. Чак се

⁹⁷ М. И. Матусевич у свом уџбенику фонетике (Матусевич 1976: 223–225) издваја 4 релевантне особине акценатованог вокалског гласа: дужину, снагу, квалитет и висину. Иако свим особинама придаје, наизглед, једнаку пажњу, М. И. Матусевич закључује: „У руском језику лексички акценат може се дефинисати на првом месту као квалитативни, на другом – као квантитативни и на трећем као динамички” (Матусевич 1976: 225).

и без експерименталне анализе, опажањем на слух, може уочити да је [a] из ове речи гласније од [í] које је акцентовано. Објашњење (не потпуно тачно, како ће се касније испоставити), дао је Н. И. Жинкин (у Князев, Пожарицкая 2005: 123): сваки акцентовани вокалски глас превазилази свој „праг гласноће”. Глас [í] у речи *палí* превазишао је свој „праг гласноће” („порог громкости”), док је глас [a] испод свог прага гласноће који досеже када је акцентован. Неважно је што је гласноћа [a] у односу на [í] у датој речи већа. Међутим, даља истраживања су доказала да је вокалски глас из првог преакцентованог слога врло често гласнији, чак и ако је исти по тембру као акцентовани, односно у низовима [a]-[á], [и]-[í], [у]-[ú] (Князев, Пожарицкая 2005: 123; Панов 1979: 80). Ова релативна „гласноћа” се објашњава позицијом у речи, а не позицијом у односу на акцентовани глас: што је вокалски глас ближе почетку речи, већа је његова „гласноћа”. Место акцента са „гласноћом” нема везе (Златоустова и др. 1997: 286). Дешава се, додуше, да и данас, у новијој руској фонетској литератури, објашњење Н. И. Жинкина о „прагу гласноће” остаје актуелно, на пример, код Л. Л. Касаткина (Касаткин 2003: 66).

У нашој новијој русистичкој лингвистичкој и методичкој литератури, руски акценат је и представљен као „динамички”⁹⁸ (Терзић 2003: 100–101⁹⁹; Пипер 2006: 10¹⁰⁰; Кончаревић 2004: 122), иако је о новијим истраживањима која руски акценат карактеришу као квантитативни, јер „је дужина (...) релевантнија од интензитета”, писала Душанка Мирић још 1988. године (Мирић 1988: 36).

Тип акцената. Фонетски корелати српског акцената

Српски акценат је мелодијски (музички). Истицање једног слога, односно вокалског гласа (или сонанта [p]) у речи врши се покретом тона (узлазни или силазни покрет тона на вокалском гласу) и

---

⁹⁸ О оправдању термина „динамички” акценат с перцептивног аспекта (при перцепцији се дати слог издваја као најгласнији) пишу Л. В. Бондарко, Л. А. Вербицка и Л. М. Гордина (Бондарко, Вербицкая, Гордина 2004: 121); с друге стране, пошто су узлазни покрети тона (на слогу који је носилац синтагматског акцената) интензивнији од покрета тона са силазним акцентом – у вези с узлазним покретом на акцентованом вокалском гласу оправдано је о руском акценту говорити као динамичком (Кодзасов 2009: 19).

⁹⁹ Наводе се и термини „динамичко-квантитативан”, „експираторан” и „експираторно-темпорални” акценат.

¹⁰⁰ „Нагласак (...) није тонски него је ударно-квантитативни, (...)”

дужином (дуги или кратки акценатовани вокалски глас). Вокалски гласови после акценатованог могу бити дуги или кратки, у зависности од конкретне речи или облика речи, док су пре акцената сви вокалски гласови кратки. Овакав прозодијски систем српског језика је „први пут дефинитивно утемељен у другом издању Вуковог *Српског рјечника* (1852) и серијом каснијих Даничићевих радова обједињених поводом стогодишњице његовог рођења (1925), (...)” (Петровић, Гудурић 2010: 115). Српски четвороакценатски систем, могућност да једна реч у својој парадигми може „променити” сва четири акцената, присуство или одсуство поста акценатских дужина чине српску акценатуацију врло тешком, а рекли бисмо и несавладивом за све који покушавају да науче комплетан „звучни отисак” било које српске речи. Акценатовани вокалски гласови у српском језику улазе у три типа контраста: а. по квантитету; б. по квалитету; в. по месту акцената (Петровић, Гудурић 2010: 114–115; Пипер, Клајн 2013: 26).

Уколико сагледамо, узевши у обзир основне карактеристике које смо навели, обе врсте акценатуације (српску с аспекта руске и руску с аспекта српске), можемо закључити да су изворни говорници српског језика ипак у великој предности при учењу руског као страног у односу на матерње говорнике руског, приликом учења српског као страног, јер треба да савладају само опозицију по месту акцената¹⁰¹ (што представља и највећу тешкоћу), док руски матерњи говорници савладавају опозиције по квантитету, квалитету и месту акцената за акценатовани вокалски глас.

Акценатско језгро. Потебњина формула

Како год било, можемо закључити да се у руској речи маркантно издавају, највише својом дужином, први преакценатовани и акценатовани слог. Још је А. А. Потебња крајем XIX века описао карактеристичну ритмичку структуру речи, која је добила назив „Потебњина формула” (Князев, Пожарицкаја 2005: 124). Основна формула руске речи изгледа овако „112311”. Цифром „3” је обележен акценатовани вокалски глас, цифром „2” први преакценатовани глас, а цифром „1” – остали неакценатовани гласови. Први преакценатовани и акценатова-

---

¹⁰¹ Савладавајући дату опозицију у руском језику потребно је усвојити и пропратне појаве које она собом носи: редукцију вокалских гласова, квалитет акценатованих гласова. Пошто постоје јасна правила у вези с пропратним појавама која су, можемо рећи, без изузетака, пред говорницима српског језика је далеко лакши задатак.

ни слог чине „акценатско језгро” сваке речи. Дато акценатско језгро се издваја у односу на остале слогове не само својом дужином, већ и различитом везом између преакцентованог и акцентованог слога, као и осталих слогова. Између првог преакцентованог и акцентованог слога постоји извесна пауза, како је приметио Н. И. Жинкин, док су неакцентовани слогови тешње повезани међу собом. (Федянина 1982: 15). Интересантно је да је ову карактеристику Н. И. Жинкин приметио још 1954. године. Ј. А. Брызгунова 1993. године, у раду *Современное состояние русского литературного произношения (начало девяностых годов XX века)*, као једну од карактеристика стања савременог руског изговора бележи и чињеницу да се „повећава дужина преакцентованих слогова, нарочито првог преакцентованог”, у оквиру ширих процеса које назива „јачањем акања” и „ширењем икања” (Брызгунова 1993: 221).

У српском језику се не издваја акценатско језгро, нема кратке станке пред акцентованим вокалским гласом.

Локализација акцента у речи руског језика. Неаутоматизовани (нефиксирани) акценат

Руски језик припада језицима код којих се не може предвидети место акцента на основу фонетских законитости. Језици с такозваним „аутоматским” акцентом су језици у којима се прозодијска структура речи далеко лакше усваја. Аутоматски акценат обично је фиксиран за почетак или крај речи и најједноставнији тип оваквог акцента представља такозвани „фиксирани” (или везани) акценат, какав имају чешки, пољски или мађарски језик (Кодзасов, Кривнова 2001: 479). Акценат руског језика припада неаутоматизованом нефиксираном акценту, или, како се он традиционално чешће назива, „слободном” акценту (Бондарко, Вербицкая, Гордина 2004: 122). У језицима с везаним акцентом сам акценат представља својство слога, док у језицима с невезаним акцентом као што је руски – акценат представља својство морфа (Курилович 1962: 76–77; Федянина 1982: 20). Лефелт развија већ познату тезу о „морфу као примарној јединици руске акцентологије” (Лефельдт 2006: 43–48). За именице су ти примарни акцентогени морфи, на пример, основа и флексија, како је показао још 1967. године А. А. Зализњак у књизи *Русское именное словоизменение*. У руском језику врло ретко су акцентовани префик-

сални и постфиксални морф, док су најчешћи морфи који су акцентовани коренски, суфиксални и флексиони (Зубкова 1985: 93–94).

Покретни акценат

Све би у руском језику било много лакше када би акценат речи, пошто се „смести” на одређени морф, на њему и остао у читавој парадигми речи. Када би и овако у руском језику било, као што није – усвајање места акцента свеједно не би било лако. Колико слогова – толико могућности за место акцента. И сама чињеница да не можемо на основу неких фонетских законитости предвидети место акцента у самој речи изазива довољну тешкоћу за учење руског језика за говорнике српског, па и не само српског језика, јер, како наводи Аванесов, место акцента у речи представља „индивидуалну карактеристику сваке конкретне речи” (Аванесов 1967: 11). Додатни проблем се огледа и у томе што акценат у парадигми речи често мења место, прелазећи с морфа на морф (најчешће с основе на флексију и обрнуто). Према овом свом својству, руски нефиксирани акценат зове се још и **покретни** (*подвижное ударение*).

Огромна већина руских речи има постојан акценат било на основи или на флексији: према подацима Федјанине, чак 96 % речи руског језика (Федјанина 1982: 21), док покретни акценат има 720 именица, 376 придева и 294 глагола (Николаева 2008: 143). Управо ове речи, око 4 % речи, чине основну, најфреквентнију лексику руског језика.

Из свега до сада реченог можемо закључити да реч не можемо научити, уколико не научимо и место акцента. Како би лакше класификовали све акценатске моделе речи, руски лингвисти су их груписали у различите типове промене које се називају „акценатским схемама” или „акценатским парадигмама или кривама” („схема ударения”; „акцентная (акцентуационная) парадигма или кривая” (Федјанина 1982: 22).

У *Граматици савременог руског књижевног језика* из 1970. године употребљен је термин „акцентная кривая” (Редькин 1970: 427). Именице су, рецимо, представљене као типови акценатских кривуља А, В, С и D с подгрупама А₁, В₁, С₁ и D₁ (Русская грамматика 1980: 432–442), док су код Федјанине, одакле их је преузео и кратко презентовао у свом уџбенику руске фонетике Л. Л. Касаткин (Касаткин 2003: 67–72). Именичке парадигме описане као типови AA (акценат

увек на основи), ВВ (акцент увек на наставку), АВ – у полупарадигми једине акцент на основи, у полупарадигми множине акцент на наставку), ВА (наставак – основа), АС (једнина + номинатив множина акцент на основи, остали падежи множине – на наставку), ВС (једнина и множина – акцент на наставку, номинатив множине – на основи) СС – (акцент на наставку осим у акузативу једине и номинативу множине). Дато је 10 типова именичких акценатских парадигми (Федејина 1982: 38–39; 26–141).

Место акцента у речима са истом етимологијом у руском и српском језику

Када се ради о месту акцента у речима које имају исто порекло, постоје правила, која ипак нису апсолутно доследна (Мароевич 2001: 39):

1. Уколико у српском језику дата реч има силазни акценат (било дуг, било кратак), у руском језику ће место акцента бити на истом слогу, на пример: срп. кàмен – рус. кáмень, срп. вѐтар – рус. вѐтер, срп. прáвда – рус. прáвда.

2. Уколико у српском језику оваква реч има узлазни акценат, у руском ће акценат бити померен на слог иза, слог ближи крају речи, на пример: срп. вòда – рус. водá, срп. јèзик – рус. язýк, срп. зíма – рус. зимá). У процесу историјског развоја српског језика дошло је до померања акцента за један слог унапред, ближи почетку речи. Другим речима, првобитно место акцента у српском језику (а ово стање се чува и данас у неким дијалектима) било је као у руском језику данас (на пример, ногà) (Мароевич 2001: 39).

Законитости у вези с местом акцента у руском и местом и квалитетом у српском језику постоје и у вези с рефлексима прасловенских група **or*, **ol*, **er*, **el*. У руском језику ове групе имају рефлексе *оро*, *ере*, *оло* (нема групе *еле*, јер је глас [л] јако постао веларизован и повукао је артикулацију вокала предњег реда [е] на задњи ред [о], тако да је рефлекс прасловенског **el* – савремено *еле*. Овакве групе у руском зову се пуногласне групе. У српском језику рефлекси су *ра*, *ла*, *ре*, *ле* (резултати метатезе, замене места вокала, с дуљењем вокала):

1. Уколико је у српском језику на рефлексу дате групе дугосилазни акценат (*дóлгое нисходящее ударение*) – у руском језику акценат ће бити на првом слогу пуногласне групе, на пример: срп. брѐг

– рус. бѣрег, срп. млѣд – рус. мѳлод, срп. град – рус. гѳрод, злѳто – рус. зѳлото.

2. Уколико је у српском језику краткосилазни акценат (*краткое нисходящее ударѳние*) у руском језику акценат ће бити на другом слогу пуногласне групе, на пример: срп. блѳто – рус. болѳто, срп. крава – рус. корѳва, срп. слѳма – рус. солѳма.

3. Уколико је у српском акценат узлазни, било кратак било дуг (*краткое восходящее ударѳние, дѳлгое восходящее ударѳние*), у руском ће акценат бити на слогу иза пуногласне групе, на пример: срп. брада – рус. борѳда, срп. млѳко – рус. молокоѳ, срп. срѳбро – рус. серебрѳ, срп. плѳтно – рус. полотнѳ.

Фонетска реч

Део говора који обједињује један лексички акценат називамо **фонетском речју** (*фонетическое слѳво*). Има аутора који под фонетском речју подразумевају „реч са проклитикама и енклитикама” (Аванесов 1974: 79, Терзић 2003: 108). Из дефиниције „реч с проклитикама и енклитикама” може следити да реч без проклитика и енклитика није фонетска реч, што не одговара пуном значењу датог термина. Термин „реч” за нас има доминантно значење „јединица писаног текста”, тако да писаном низу: слово → реч → синтагма → реченица, одговара усмени низ: глас → фонетска реч → фонетска синтагма → исказ. Термин „такт” срећемо ређе у фонетској литератури у истом значењу као и термин фонетска реч (Князев 2006: 43).

И у српском језику користо се термин фонетска реч. Код И. Лехисте и П. Ивића налазимо и термин „акценатска реч”: аутори предлажу да „прозодијске јединице које садрже само један акценат зове­мо *акценатске речи*. Ове јединице могу се састојати из једне акцентогене речи или од такве речи и једне или више клитика (*сѳстра, сѳстра је, <.>*)” (Ивић, Лехисте 1996: 195).

Фонетске речи, речи које обједињује један лексички акценат, у фонетској транскрипцији писаћемо састављено. Вокалски гласови редукују се у првом или другом степену редукције, у зависности од удаљености од акценатованог вокала. Понекад акценат може прећи на проклитику. Тада ће вокали акцентогене речи бити редуковани.

на столе́ [нэстал'э́], под окно́м [пэдакно́м], не зна́ет [н'иэзна́иэ́т],
не́ был [н'эбыл],
скажи же [скажы́жэ], куда́-нибудь [куда́н'ибут'], куда́-то [куда́тэ],
от го́рода [адгóрэдэ], без пя́ти [б'иэсп'иэ́т'и́]

Специфично се понаша предлог **для** који је, такође, проклитика, али чији се вокал може редуковати тројако, у зависности од конкретне позиције, као [’а], [э] или [и³] (БОС 2017: 976). Од великог броја фактора зависи који ће се од ових гласова реализовати, готово обавезно су могуће бар две реализације. Фактори су, укратко, следећи (опширније се може наћи у Великом ортоепском речнику (БОС 2017: 976–977): да ли се предлог нашао пред акцентованим вокалом, првим предакцентованим слогом или осталим предакцентованим слоговима; важна је и висина вокала, као и то да ли се вокал акцентогене речи, акцентован или неакцентован, нашао у прикривеном (после меког или тврдог сугласничког галса) или неприкривеном слогу.

У течном говору, без истицања наредног слога, реализује се:

1) Пред неприкривеним слогом:

для́ избранных друзёй [и³], [э] и допустимо [’а] (пред [и́])

для́ этого́ случ́ая [’а] и [э] (пред [э́] које је пред тврдим сугл.)

для́ этих́ случ́аев [э] и [и³] и допустимо [’а] (пред [э́] које је пред меким сугл.)

для́ окон́ дб́ма, для́ улично́го фона́ря [’а] и [э] (пред [о́] и [у́])

для́ а́дреса рабо́ты [’а] и допустимо [э] (пред [а́] које је пред тврдим сугл.)

для́ а́ленького́ цветка́ [э] и допустимо [’а] (пред [а́] које је пред меким, [и] или [и³])

2) Пред прикривеним слогом:

для́ си́них гла́з [’а], [э] и [и³] (пред [и́])

для́ бы́строго́ движе́ния [’а], [э] и допустимо [и³] (пред [би́])

для́ рук и ног [’а] и [э] и допустимо [и³] (пред [у́] које је после

тврдог сугл.)

для *чу́ства ра́дости* [’а], [э] и [и^э] (пред [у́] које је после меког сугл.)

для *пе́рвой сме́ны* [’а] и [э] (пред [э́] које је пред тврдим сугл.)

для *пе́сни без слов* [’а] и [э] и допустимо [и^э] (пред [э́] које је пред меким)

для *ме́ра го́рода* [’а] и [э] (пред [э́] које је после тврдог)

для *сто́рожа уча́стков* [’а] и [э] (пред [о́] које је после тврдог)

для *ле́гкой похóдки* [э] и допустимо [а] (пред [о́] које је после меког)

для *ва́нной ко́мнаты* [’а] и [э] (пред [а́] које је после тврдог пред тврдим)

для *па́мятника па́вшим* [’а] и [э] и допустимо [и^э] (пред [а́] које је после тврдог пред меким)

для *мя́того листá, для ча́йки в полёте* [’а], [э] и [и^э] (пред [а́] које је после меког)

Уколико се предлог **для** нађе пред неакцентованим (првим предакцентованим) слогом, увек се реализује [э] уз које се допуштају или паралелно могу реализовати [’а] и [и^э], осим када наредна реч почиње гласом [а] у неприкривеном слогу: *для абстра́кциии* [’а] и допустимо [э].

Када се предлог **для** нађе пред осталим предакцентованим слоговима (који су, у односу на акценат акцентогене речи у другом степену редукције) а који су неприкривени, реализују се следећи гласови:

1) [и^э] и допустимо [э], уколико наредна реч почиње словима **и, у, е** (*для иезуи́та, для уо́тергейта, для зоце́на, для игротéки, для устано́вки*);

2) [’а] и [э], уколико наредна реч почиње словима **а** и **о** (*для агроно́ма, для оогáмиии*).

Када се предлог **для** нађе пред слогом у другом степену редукције који је прикривен, реализује се:

1) [и^э] и допустимо [э] пред прикривеним слогом с вокалима [и] и [у] после меког сугласника (*для виногра́да, для библиотеки, для сюртука, для бюллетеня*);

2) [э] и [и^э] пред прикривеним слогом с вокалом [э] и [у] после тврдог сугл. гласа (*для бутербро́да, для повествова́ния*).

Сви примери су дати према Великом ортоепском речнику (БОС 2017: 976–977).

Ослабљени (допунски, помоћни, секундарни) акценат

На првој основи сложених речи и на неким префиксима може стајати **ослабљени акценат** (*дополнительное, побочное ударение*). Да би се допунски акценат реализовао, потребно је да између акцентованих вокала основа буде бар три слога (*водо́непроница́емый*), с тим што је увек могућ и изговор без реализације овог акцента: *водо́непроница́емый*. Уколико се реч пише са цртицом, ослабљени акценат може се појавити на првој основи и уколико нема неколико слогова размака, на пример: *огонь-де́вка, бе́ло-красный, чуде́но-де́рево* (према БОС 2017: 1019–1020).

18

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Акценат речи је, најпростије речено, истицање једног слога у речи. Којим фонетским особинама се ово истицање може постићи?
2. Које фонетске особине доминантно одређују руски акценат? Како зовемо такву акцентуацију?
3. Објасните зашто се руска акцентуација не сматра динамичном акцентуацијом.
4. Шта је прозодијско језгро? Када кажемо да је руски акценат „строг центар речи”, шта то тачно значи?

5. Шта значе термини „везан”/„невезан” или слободан акценат? Какав је то покретан акценат? Наведите руске термине.
6. Допуните. Уколико је у српском узлазни акценат (пример *вòда*) у руском је _____; уколико је у српском силазни акценат (пример *кàмен*) – у руском је _____.
7. Изведите правило: у српском *брѐг* у руском *бѐрег*. У српском *млáда* у руском *молодá*. У српском *крáва* у руском *корóва*.
8. Шта је фонетска реч? Које речи су проклитике, а које енклитике у руском језику (наведите по неколико примера)?
9. По чему је специфичан предлог *для*?

Речи с ослабљеним акцентом

Речи с ослабљеним акцентом, слабоакцентоване речи, у руској терминологији *слабоударяемые слова* (Буланин 1970: 164; ОР 1989: 663–665) или *слова со слабым ударением* (Зубкова 1985: 91), јесу **помоћне речи** (*служебные слова*) које руском језику имају ослабљен акценат: предлози, везници, основни бројеви, заменице... (пун списак слабоакцентованих речи, под називом „обавезне ритмичке групе”, видети код А. Терзића¹⁰² (Терзић 2003: 114–116). Помоћне речи стоје уз **пунозначне речи** (*знаменательные слова*) и изговарају се без паузе, као и фонетске речи¹⁰³. Међутим, разлике оваквих група речи (помоћна + пунозначна) у односу на фонетску реч је у следећем: помоћне речи задржавају свој ослабљени акценат; уколико пак овај ослабљени акценат губе, што је, такође, могуће, највећи број

¹⁰² А. Терзић за везе слабоакцентованих речи с наредном, „главном” речју, користи термин „ритмичка група”. Дати термин преузет је од Л. В. Шчербе, који га први пут употребљава у књизи *Фонетика французског језика* за речи француског језика које се организују у ритмичку групу: акцентована је само последња реч групе, док све остале речи у групи немају акценат (Шчерба 1963: 83). Дакле, појам „ритмичка група” код А. Терзића (везе помоћних и појмовних речи) не представља паралелу појму „ритмическая группа” Л. В. Шчербе. Термин „синтагма”, односно „фонетска синтагма” је у руској литератури преузет од Л. В. Шчербе, у употреби је у савременој руској фонетској литератури, док појам ритмичка група није преузет и не користи се у вези с руским језиком, јер овакве појаве, како и сам Шчерба каже, у руском језику нема (Шчерба 1963: 83). Из истих разлога у уџбенику не користимо термин „ритмичка група”.

¹⁰³ Велики ортоепски речник дате речи третира као проклитике или енклитике које одступају од правила редукције, односно, које не редукују своје вокалске гласове, или пак редукција одступа од очекиваног по правилу (БОС 2017: 976).

помоћних речи квалитативно не редукује вокалски глас, на пример: *òн-пришѐл* или *он-пришѐл*: било да је глас [o] слабо акцензован или неакцензован, не редукује се квалитативно. У фонетској транскрипцији ћемо ове речи с наредном речју обавезно везивати цртицом.

Помоћне речи, речи с ослабљеним акцентом су, како смо већ поменули, везници, заменице, предлози, бројеви. Ослабљени акценат (који се може и губити, те знак за ослабљени акценат можемо и не морамо писати у фонетској транскрипцији) имају следеће речи¹⁰⁴:

1) једносложни везници **и, а, но, то (то...то), што, хоть, да, так**
но нам ничегò не сказáли [нò-нàм-н'ич'и³вò н'и³сказáл'и],
морòз, но сòлнце [марòс/ но-сонцə], упоредите: *на сòлнце* [насòнцə],
(БОС 2017: 976),
а дèти хотèли [à-д'эт'и хат'эл'и],
èсли допустíл оши́бку, то еè можно испрáвить [то-и³jó],
тò дòждь идёт, тò вèтер дует [тò-дошт' ид'от/ тò-в'эт'и³р дуи³т].

Када је реч о везнику **што**, као и везнику и речци **хоть** могуће је изговорити [o] и [ə], што значи да се вокалски глас, у случају овог везника, може квалитативно редуковати, али обавезно као да је у другом степену редукције.

Сказáли, што Нíна ушла. [што-н'йнə] и [штə-н'йнə] (БОС 2017: 976),
Хоть ты в нòвой кòже, ... [хот'-ты] и [хэт'-ты] (БОС 2017:976).

Код везника **да** и **так** вокалски глас је у другом степену редукције, односно, реализује се, обавезно [ə]:

обещáл, так вьíполни [тэк-вьíпэлн'и],
ты да¹⁰⁵ я [ты́ дə-ја] (БОС 2017: 976).

2) двосложни и вишесложни везници **íли, когдá, поèтому, потòму што, чтòбы...**

надéнь, потòму што хòлодно [над'эн'/ пəтамúштə-хòлэд^{нə}],

¹⁰⁴ Дату класификацију с појединим примерима дајемо делимично према Терзићу (Терзић 2003), уз неке допуне, као и уз напомене у вези с могућим изговором гласова у конкретној речи с ослабљеним акцентом према Великом ортоепском речнику (БОС 2017).

¹⁰⁵ У потврдној речци *да* вокал се не редукује.

кни́ги или тетра́ди [кн'йг'и йл'и-т'и^этрад'и],
отку́да бы ни прие́зжали [аткүдэбы-н'ипр'ии^эж':ал'и],

3) једносложни предлози (секундарни по пореклу¹⁰⁶): **близ, сквозь, сверх, вглубь, вниз, вдоль, вне, вслед...**

близ доро́ги [бл'йз'-даро́г'и], *сверх все́го* [св'э́рх-фс'и^эво́],
вдоль стени́ [вдòл'-с'т'и^эны́], *вглубь ле́са* [вглүп'-л'э́сэ], *вслед*
облаку [фсл'эт-облэку].

4) двосложни и вишесложни предлози **мимо, кроме, возле, около, посреди, благодаря, во время...**

посреди ко́мнаты [пэср'и^эд'й-ко́мнэты], *около стадио́на*
[òкэлэ-стэд'ио́нэ],
во вре́мя войны́ [вавр'эм'э-ваи́ны], *благодаря́ ма́ме* [блэго-
дар'а-ма́м'и^э].

5) основни прости бројеви **два, три, сорок, сто...**

в семи страна́х [фс'и^эм'й-стра́нэх], *сорок ма́льчиков* [со́рэк-ма́л'ч'икэф].

6) лично, присвојне показне, одређене и односне заменице: **я, ты, он, его, её, их, наш, этот, такой, тот...**

меня́ не вы́звали [м'и^эн'а-н'и^эвы́звэл'и], *не сказа́ли ему́*
[н'и^эсказа́л'и-йи^эмү],
благодарю́ тебя́ [блэгэдар'у-т'и^эб'а], *э́тот рома́н* [этэт-рама́н],
любо́й челове́к [л'убòй-ч'и^элав'эк],
те лесá [т'э-л'и^эса́] – *телесá* [т'и^эл'и^эса́] (БОС 2017: 976),
я с ней [ја-с'н'эи] – *ясне́й* [йи^эс'н'эи] (БОС 2017: 976).

---

¹⁰⁶ Предлози примарни по пореклу су били су увек предлози: *от, до, к, с, в, на, под...* и они су проклитике које свој вокалски глас редукују у складу с местом акцента наредне акцентогене речи. Секундарни по пореклу су предлози настали од других врста речи, најчешће од прилога за место и правац.

7) помоћни глаголи **быть, стать**

было жарко [бѣлѣ-жѣркѣ], *не было никогда* [н'ѣбылѣ-н'икавѣ],
стало скучно [сталѣ-скѣшнѣ].

8) речце **было, бывало**

он взял было деньги [ѡн-вз'ѣл-бѣлѣ],
собрались было поехать [сѣбрал'ѣз'-бѣлѣ пѣѣхѣт'],
придет бывало и молчит [пр'ид'ѡд-бывѣлѣ и-малч'ѣт].

9) речце **ну и, даже, таки, просто, точно**

они точно окаменели [ан'ѣ-тѡч'нѣ-акѣм'ѣн'ѣл'ѣи],
просто прелесть [прѡстѣ-пр'ѣл'ѣѣс'т'],

10) речца **это** (за појачавање),

Что это такое? [штѡ-ѣтѣ такѡѣ].

11) Речца **себе** (увек у постпозицији)

ничего себе [н'ѣч'ѣвѡ-с'ѣб'ѣ], *так себе* [так- с'ѣб'ѣ].

Уколико се логички акценат нађе на помоћној речи у конкретном контексту, онда помоћна реч неће имати ослабљен акценат, већ главни акценат, на пример: *Не ему́, а мнѣ отда́й.* [н'ѣѣму́/ а-мн'ѣ ад:ѣѣ].

19

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Које речи у руском језику су речи с ослабљеним акцентом?
2. Како у фонетској транскрипцији ове речи везујемо с наредном (или претходном) речју? Има ли паузе између ових речи?

3. Да ли се ослабљени акценат може губити код ових речи? Шта се дешава с вокалом?

УРАДИТЕ ЗАДАТКЕ

1. Транскрибујте.

но ма́ма спит, и я молчу́ _____
близ го́рода _____, вглубь веко́в _____
но́ги да ру́ки _____, все бегу́т к нему́ _____

2. Транскрибујте на два начина:

хоть го́лоден, хоть сыт _____, _____
скажи́, что приде́шь _____, _____

Интонација¹⁰⁷

Сама интонација је сложена појава коју није лако дефинисати. Има аутора, међу којима је и Т. М. Николајева, који сматрају да дефиниција интонације није могућа, нити потребна (Князев, Пожарицкаја 2005: 127). Интонација је аутоматизована појава, „њоме се аутоматизам далеко више испољава у говору него код осталих аспеката језика” (Торсуева 1974: 63). Изворни говорници интонацију лако и правилно користе, иако не и свесно, док се њоме последњом овладава (уколико се уопште овлада) при учењу страног језика (Јокановић–Михајлов 2006: 20). Сложености саме појаве доприноси и чињеница да интонацију можемо посматрати и са више језичких аспеката: са фонетског аспекта, када се интонација посматра као средство организације исказа, када се анализира кретање мелодијског тона, сегментација исказа, затим са фонолошког – када интонацију представљамо као систем опозиција, и, коначно, са синтаксичког аспекта – када интонацију укључујемо у систем средстава којим се преносе синтаксичка значења (Светозарова 1982: 14). Имајући у виду све ове аспекте, потпуно је јасна сложеност саме појаве.

Интонација = кретање мелодијског тона

У компоненте интонације лингвисти најчешће убрајају: а) кретање мелодијског тона; б) темпо говора; в) гласноћу (интензитет); и г) тембр. Под интонацијом подразумевамо само кретање мелодијског тона. Оправдање за овакав приступ, поготово када се ради о учењу интонације у циљу што бољег овладавања руским језиком, налазимо код М. В. Панова: „Интонацијом називамо подизање или спуштање тона. Понекад додајемо: а такође промене темпа, тембра и сл. Али ове промене – само су пратиоци различитих типова кретања тона и зато не треба да их посматрамо као посебне, самосталне особине – оне су сенка кретања тона” (Панов 1979: 83). О темпу ће, наравно бити речи, али не као о самосталној интонационој компоненти, већ управо као о узгредном пратиоцу кретања мелодијског тона у одређеном типу исказа. Сличну дефиницију интонације користи и холандска научница, интонолог Сесилија Оде: „«интонацију» дефинишем као *промену висине тона у говорном ланцу (исказу)*.” (Оде 2002: 210).

¹⁰⁷ Део о руској интонацији прилагођен је према докторској дисертацији (Гинић 2013: 38–65).

Интонациона терминологија

Пре него што укратко представимо све постојеће моделе описа руске интонације, нешто ћемо рећи о интонационој терминологији, објаснити релевантне термине без којих се не може ни дати било какав опис.

Супрасегментне (прозодијске) јединице

Исказ

Прва и основна прозодијска јединица јесте исказ (рус. „высказывание”). Сваки текст, писани или усмени, састоји се од исказа. Реченица је синтаксичка јединица, док је исказ јединица текста и има изразиту комуникативну улогу (Mrazović 2009: 673). Потпуно је погрешно употребљавати термин реченица када се ради о интонационом опису. Исказ представља основну јединицу комуникације, то је прозодијска (супрасегментна) јединица, неопходан услов за реализацију интонације као прозодијског средства. Понекад се паралелно с термином исказ користи и термин „фраза” (Шуба 1998: 18). Код Ј. Јокановић-Михајлов такође срећемо термин „фраза” (Јокановић-Михајлов 2012: 95).

Фонетска синтагма

Исказ је основна јединица комуникације, али не и најмања интонационо уобличена јединица. У руској фонетској литератури за најмању интонационо уобличену целину најчешће се користи термин Л. В. Шчербе – синтагма¹⁰⁸ (Щерба 1963: 86). Због разликовања фонетског и синтаксичког термина „синтагма”, боље је, када се ради о синтагми као примарној јединици усменог израза овај термин наводити уз атрибут „фонетски” – „фонетска синтагма”. У употреби је и термин „говорни такт” („речевой такт”) у значењу термина „фонетска синтагма”. Овај

---

¹⁰⁸ Дати термин је ушао у ширу употребу после објављене књиге Л. В. Шчербе *Фонетика француског језика* још 1937. године. Пошто фонетски термин „синтагма” није једнак термину „синтагма” у синтакси, против њега је био А. А. Реформатски. Он је предлагао термине „фраза”, која се дели на „периоде”. (Реформатский 1975: 21). А. А. Реформатског подржава и М. В. Панов и уместо термина „синтагма” он користи термин „фраза” (Панов 1999: 83). Термин „фраза” ћемо избегавати, јер га једни лингвисти користе као синоним термина „исказ”, а други – као синоним термина „фонетска синтагма”.

термин већ припада „старијој” генерацији фонетичара и старијој фонетској литератури. У српском језику налазимо термине „акцентска целина”, „говорни такт”, „акцентска синтагма” и „говорни блок” (Ресо 1971: 84). Термини „говорни такт” и „акцентска синтагма” настали су под утицајем руске литературе. Термин који А. Пецо најчешће користи када је о фонетској синтагми реч јесте „акцентска целина”.

Последња фонетска синтагма у једном исказу назива се „спољашњом” (конечная фонетическая синтагма), док се остале фонетске синтагме називају „унутрашњима” (рус. „неконечные”). У српском језику налазимо и термин „нефинална клауза”¹⁰⁹ (Ивић, Лехисте: 230), па према томе можемо извести и термин „финална клауза”. Ј. Јокановић-Михајлов, када је реч о фонетској синтагми, користи руске термине „ритмичка група или говорни такт” (Јокановић-Михајлов 2012: 95).

Према броју фонетских синтагми исказ може бити једносинтагматски, двосинтагматски или вишесинтагматски („односинтагменное, двусинтагменное, многосинтагменное высказывание”). Овде користимо термине „фонетска синтагма”, „унутрашња и спољашња фонетска синтагма”, „једносинтагматски”, „двосинтагматски”, „вишесинтагматски искази”.

Свака фонетска синтагма има своје кретање мелодијског тона. Да бисмо лакше одредили да ли ће тон бити силазан или узлазан, какав ће бити интензитет синтагматског акцента, коју ћемо интонациону конструкцију употребити (више о интонационој конструкцији као појму на страни 212), морамо знати коју функцију фонетска синтагма има. Неки аутори наводе и до девет функција фонетских синтагми (Чанзај 1998: 76). Сматрамо да је довољно за уџбеник имати у виду следећих шест функција: обавештајну, упитну, узвичну и заповедну функцију (карактеристичне за унутрашње и спољашње синтагме), затим функције незавршености (очекивања продужетка), супротстављања и набрајања (карактеристичне само за унутрашње фонетске синтагме).

Слог

Свако фонолошки релевантно кретање мелодијског тона се врши у оквиру одређеног слога као носиоца лексичког и интонацио-

¹⁰⁹ Дата књига И. Лехисте и П. Ивића је преведена с енглеског, у ком се користи термин «clause».

ног акцента, слога као најмање прозодијске јединице. Слог је минимална прозодијска јединица у оквиру које се врши релевантно кретање мелодијског тона.

Супрасегментна (прозодијска) својства

Кретање мелодијског тона. Дијапазон и регистри

Када описујемо кретање мелодијског тона, увек имамо у виду да сваки говорник има одређене гласовне могућности у оквиру којих се тај мелодијски тон креће: тај опсег гласа, који је индивидуалан, у музици и интонологији назива се дијапазон („диапазон“). У оквиру дијапазона гласа разликујемо три нивоа („уровни“), или три регистра („регистры“): доњи, средњи и горњи регистар („нижний, средний и верхний регистры“) (Пауфошима 1989: 53). Неки аутори разликују и два регистра, које није могуће прецизно разграничити: доњи и горњи регистар, као што је Сесилија Оде (<http://www.fon.hum.uva.nl/tori/ru/index.html>). Термини дијапазон и регистри нису апсолутни (као што је, на пример, термин херц који представља корелат висине мелодијског тона). Дати релативни термини дају нам могућност да, описујући кретање мелодијског тона, с обзиром на индивидуалне разлике између говорника (шири дијапазон гласа код једног, ужи код другог говорника) представимо интонативне обрасце¹¹⁰ карактеристичне за руски језик.

Синтагматски акценат

Синтагматски акценат јесте интонациони акценат фонетске синтагме, који подразумева кретање мелодијског тона. У свакој фонетској синтагми на једној речи се врши „прелом“ мелодијског тона, било силазни, било узлазни. Овај прелом се врши на акцентованом слогу једне од фонетских речи, а то је најчешће последња реч у фонетској синтагми (Богатырева 1980: 20). Синтагматски акценат није везан за истицање речи према смислу, већ је то, једноставно, појачан акценат једне речи у фонетској синтагми (то не мора бити нужно последња реч) (Панов 1979: 87). Интересантно је да Ј. А. Бризгунова под синтагматским акцентом подразумева само акценат у унутрашњим фонетским синтагмама, док спољашњу фонетску синтагму, по њој,

¹¹⁰ Термин „интонативни образац“ смо преузели од Г. Фулера (Fuler 2000: 23).

одликује или интонација тачке или логички акценат (Брызгунова 1963: 183). Сматрамо да није грешка акценат последње синтагме у исказу називати синтагматским, уколико дата реч није посебно наглашена по смислу (па чак и ако јесте), али и акцентом исказа. Термин синтагматски акценат користи и А. Пецо (Ресо 1971).

Акценат исказа

Акценат исказа је посебно појачан акценат последње, спољашње фонетске синтагме у односу на остале синтагматске акценте. Ово се, наравно, постиже већим наглашавањем последње речи у спољашњој фонетској синтагми и не представља никакво истицање речи по смислу. У руској литератури се овај акценат најчешће назива фразним акцентом, „фразовое ударение” (Брызгунова 1963: 173; Вербицкая 2001: 95–96).

Логички акценат

Фонетска синтагма изговорена само са синтагматским акцентом – констатује одређену чињеницу, док јој логички акценат даје посебну смисаону нијансу (Богатырева 1980: 21). Ако у синтагми постоји логички акценат – онда он „скида” синтагматски акценат, односно његову реализацију чини немогућом (Панов 1979: 88). Уколико у исказу постоји логички акценат – нема синтагматског акцента¹¹¹.

Индивидуални дијапазон гласа

Сесилија Оде дијапазон гласа дели на два регистра: доњи регистар обухвата област од нултог до десетог полутона¹¹², а горњи регистар – област од десетог полутона па до највишег тона који дати говорник може да достигне (највише је то око 25. полутона) (<http://www.fon.hum.uva.nl/tori/ru/index.html>).

---

¹¹¹ Т. М. Николајева сматрала је да је логички акценат присутан онда када се речи с логичким акцентом супротставља неки члан ван контекста (Николаева 1977: 90). Данас, међутим, Т. М. Николајева сматра да је логички акценат „лингвистички архаизам” („архаика језикознания”), као и да је сама синтагма „логички акценат” донекле бесмислена (Николаева 2008: 145).

¹¹² Полутон представља разлику од око 6% између два суседна звучања тона (када говоримо у херцима), а 25 полутонова је једнако двама октавама [<http://www.fon.hum.uva.nl/tori/ru/index.html>].

С. В. Кодзасов такође издваја два регистра – горњи и доњи, али и један и други регистар представљају отклон од средњег (неутралног тона). У високом регистру (који је обележен као В1¹¹³) отклон од средњег тона је 1/3 октаве, док је у В2 (другом високом регистру) отклон од средњег тона 2/3 октаве. Исто тако је и у доњем регистру (Н1¹¹⁴ – отклон од 1/3 октаве; Н2 – отклон од 2/3 октаве). У говору се чешће користе В1, В2 и Н1 од Н2 (Кодзасов 2009а: 24).

Просечан дијапазон гласа говорника јесте око две октаве, али се врло често срећу и дијапазони од око једне октаве (Черемисина 1989: 12). С. Гудурић потврђује ове чињенице: код одраслих говорника распон гласа је две октаве, код младих од две и по до три октаве (Гудурић 2004: 31). Дијапазон гласа одраслих говорника и у руском и српском језику је исти или сличан (са истим или сличним индивидуалним особеностима). Разлика је у томе што говорници руског језика користе читав свој говорни дијапазон, док се у говору на српском језику користи ужи дијапазон.

Дијапазон књижевног језика и северних и јужних говора

Бавећи се интонацијом јужноруских говора, Р. Ф. Касаткина закључује да се говор јужноруских дијалеката (женски говорници) одвија у дијапазону између 100 и 300 херца, што представља прилично уско поље. У истим условима, при изговору истих исказа, интонација северноруских дијалеката (женски говорници) креће се у границама између 100 и 600 херца, док су границе књижевног језика за женске говорнике 80 и 400 херца. (Касаткина 2002: 143). Од севера према југу Русије, можемо закључити, интонациони дијапазон се сужава. На моделу општег питања (питање без упитне речи, „общий вопрос“) интонациони дијапазон у јужноруским говорима губи и карактеристичан облик који има у књижевном језику (када обухвата читав дијапазон гласа говорника) и приближава се моделу који се условно може назвати „пољским“. Уместо узлазно-силазног мелодијског тона он има степености узлазни тон (Касаткина 2002: 147). У сваком случају, мелодијски дијапазон, карактеристичан и за књижевни језик, идући према југу Русије се смањује. Остали словенски језици имају далеко мањи „корисни“ дијапазон, односно дијапазон који у говору користе, међу њима и српски језик.

¹¹³ В од „верхний“, тј. „горњи“.

¹¹⁴ Н од „нижний“, односно „доњи“.

Модел интонационих конструкција (ИК, „и-ка” Ј. А. Бризгунове)

Највећи број приручника за учење руске интонације новијег и старијег времена базира се на моделу Ј. А. Бризгунове (Муханов 1977, Муханов 2006⁴, Прохватилова 2007, Одинцова 2008). У последњој граматичкој Руске академије наука руски интонациони систем описала уз помоћ теорије интонационих конструкција Ј. А. Бризгунова (Русская грамматика 1980: 96–122). Руски лингвисти су се бавили руском интонацијом, вршећи експериментална истраживања, још од краја XIX века. Сви су они давали минуциозне описе кретања мелодијског тона у одређеним типовима исказа (Панов 2007: 818). А. А. Реформатски пише да је до 1940. године у библиографији зборника *Экспериментальная фонетика и психология в обучении иностранному языку* било наведено 568 радова из области интонације (Реформатский 1975: 5). Ником, међутим, није пошло за руком да својом интонационом теоријом обухвати читав језик. То је успела тек Ј. А. Бризгунова са својом теоријом „седам интонационих конструкција”. Како каже М. В. Панов, „нашла је кашику којом је исушила океан руске интонације” (Панов 2007: 821). Теорија Бризгунове није оријентисана на максимум, већ на минимум разлика, чиме је почела фонолошка етапа у опису руске интонације (Панов 1989: 34). За потребе уџбеника даћемо кратак преглед кретања тона сваке ИК, упоредивши сваку од датих контура кретања мелодијског тона с адекватном контуром у српском језику.

Делови интонационе конструкције

Једна интонациона конструкција је, по Ј. А. Бризгуновој, „тип међусобног односа тона, тембра, дужине и трајања говора („звучащей речи”) који је у стању да у једном истом контексту супротстави неспојиве смисаоне разлике исказа с истом синтаксичком структуром” (Русская грамматика 1980: 97). Другим речима, интонациона конструкција (даље ИК) представља, уколико изоставимо пратеће паралингвистичке компоненте (темпо, тембр, интензитет), једно устаљено, типично кретање мелодијског тона које одређеном исказу даје комуникативно значење.

Сваку фонетску синтагму обликује једна ИК. Свака се пак ИК састоји из три дела: претцентралног, централног и постцентралног дела конструкције („предцентровая, центровая и постцентровая

часть” или „предцентр – центр – постцентр”). Рецимо, на примеру исказа *На улице холодно?* масни подвучени слог би припадао интонационом центру, слогови пре централног би припадали претцентралном делу, док би слогови после централног припадали постцентралном делу ИК. Центар представља обавезни део конструкције, он је носилац разлике у комуникативном значењу¹¹⁵. Остали делови ИК могу и одсуствовати, на пример у исказу: *Холодно?* први слог је уједно и централни слог ИК. Другим речима, недостаје претцентрални део. Или у исказу *Тепло?* – последњи слог представља и централни део и конструкције.

Будући да ћемо сваку конструкцију представљати у оквиру исказа који обухвата све делове ИК, схеме већине ИК могу се представити трима линијама, осим ИК-5 коју представљамо са четири линије, јер садржи два интонациона центра. Линије означавају контуру (кретање) мелодијског тона.¹¹⁶

Кратке описе кретања мелодијског тона дајемо према методолошком упутству Ј. Бризгунове, код које стоји да се „разликовне особине најбоље испољавају у конструкцијама које се састоје од свих делова, односно претцентра–центра–постцентра” (Брызгунова 1973: 76).

Прва интонациона конструкција

ИК-1 (и-ка један)

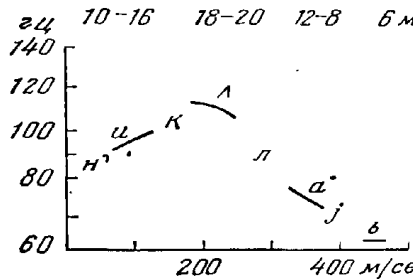
Кретање мелодијског тона обавештајног исказа. На претцентралном делу тон се креће у средњем регистру, на централном делу прави силазан покрет и прелази у доњи регистар. У постцентралном делу се тенденција опадања тона наставља. Увек је важно, када се описује било која ИК, да се укаже на однос нивоа тона постцентрал-

---

¹¹⁵ Чак и претцентрални део, како је експериментима из области перцептивне фонетике доказано, има способност разликовања значења речи. Из обавештајног и упитног исказа без упитне речи исте лексичке садржине експериментатори су исекли централни и постцентрални део конструкције. Више од 75% испитаника који су перципирали само претцентрални део конструкције правилно је препознао комуникативна значења (упитност или обавештајност). Вероватноћа препознавања комуникативног значења расте са количином слогова који су се нашли у претцентралном делу конструкције (Светозарова 1982: 116–120). Међутим, несумњиво је центар најважнији део ИК.

¹¹⁶ На сличан начин ове контуре у Руској граматици даје Ј. А. Бризгунова (Русская грамматика 1980: 107), с тим што претцентрални део означава двема водоравним линијама једном поред друге; слично их представља и Л. Л. Касаткин (Касаткин 2003: 82–84).

ног дела у односу на претцентрални, јер између њих долази до смене регистара. Код ИК-1 је постцентрални ниво нижи од претцентралног. Као модел узимамо једносинтагматски обавештајни исказ.

Слика 20. Интонограм исказа *Никола¹ев¹*.¹¹⁷ (Русская грамматика 1980: 110)

Дата ИК означава само неутралан исказ, њој је својствен само синтагматски акценат (не и логички). ИК-1 може се појавити и у унутрашњим фонетским синтагмама, не нужно у спољашњој. На пример: *Он уе¹хал, со мной не попроща¹лся.*

У српском језику „основна карактеристика изјавне реченице је тонски успон у првом њеном делу и лагани тонски пад ка свршетку реченице” (Ресо 1971: 88). Иако се у српској лингвистичкој литератури не издвајају делови интонационе конструкције, можемо закључити, упоредивши опис кретања тона обавештајног исказа у српском језику и интонограм (слика 20) истог исказа у руском језику, да је кретање тона готово истоветно.

Друга интонациона конструкција

ИК-2 (и-ка два)

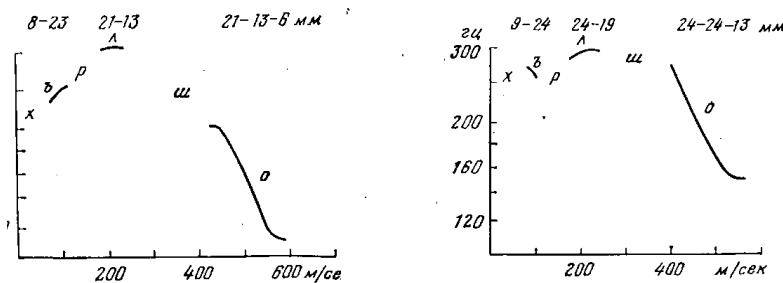
Ово је типична ИК упитног исказа с упитном речју, на руском „специальный вопрос или частный вопрос” (Одинцова 2008: 148; Светозарова 1978: 174). На претцентралном делу конструкције тон се креће у средњем регистру. На центру тон прави силазан покрет. Центар има већи интензитет у односу на центар ИК-1. На постцен-

¹¹⁷ У оквиру правописног текста тип ИК ћемо означавати бројем у горњем десном углу акцентованог вокалског гласа, као што се то чини у књизи *Современный русский язык* у редакцији Белошапкове (Брызгунова 1999).

тралном делу тон прелази у доњи регистар. Као модел се узима једносинтагматски упитни исказ с упитном речју, јер је овакво кретање тона у њему једино могуће, као на пример: *Как^ой сегодня день?*

Модел кретања тона ИК-2 се може реализовати и у обавештајним исказима који нису неутрални и у кратким узвичним исказима. Кретање тона код ИК-1 и ИК-2 је готово истоветно (обувата средњи и доњи регистар), разликује се централни део: а) код ИК-2 централни део је ближи претцентралном, тон почиње да опада с веће висине, док је код ИК-1 тон ближи постцентралном¹¹⁸; б) централни део има већи интензитет. Општи темпо је нешто бржи код исказа који се обликују с ИК-2 (Светозарова 1978: 174). Наше схеме ИК-1 и ИК-2 ово добро представљају. Обавештајна реченица која је стилски неутрална има синтагматски акценат, односно акценат исказа, обликује се помоћу ИК-1, док реченица која стилски маркира, наглашава неку од речи у исказу обликује се с ИК-2 и има логички акценат¹¹⁹.

Следећа слика ову различиту висину центра одлично представља:

Слика 21. Интонограми исказа *Хорошо*¹. и *Хорошо*². (Русская грамматика 1980: 108)

У ова два исказа одсуствује постцентрални део, али зато се одлично види „касни тајминг” (ИК-1) и „рани тајминг” (ИК-2).

¹¹⁸ Разлику између близине централног дела постцентралном код ИК-1 и близине централног дела претцентралном код ИК-2 одлично је објаснила С. Оде, тако што је увела термин „тајминг”: „(...) позиција у акцентованом слогу где се завршава кретање тона, ближе почетку (рано), или ближе крају (касно) акцентованог вокала: ИК-1 има особину „касни тајминг”, а ИК-2 „рани тајминг” (Оде 1995: 204). Термине „рани тајминг” и „касни тајминг” преузима од С. Оде и користи С. В. Кодзасов (Кодзасов 2009а: 23).

¹¹⁹ „(...) обавештајна реченица с фразним акценатом = ИК-1; обавештајна реченица с логичким акценатом = ИК-2. Вероватно би се ове две ИК могле посматрати као један тип с присуством или одсуством логичког акцента (Панов 1979: 88). Управо овако их третира Л. Л. Касаткин у свом моделу „тоналних контура” (Касаткин 2007).

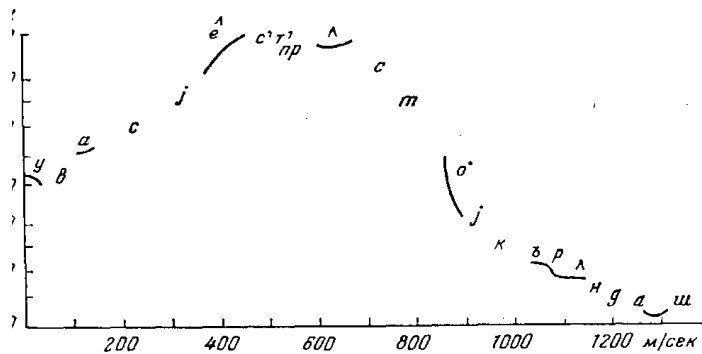
У српском језику се упитни искази с упитном речју према крећању мелодијског тона сврставају у исту групу: „Интерогативност је у свим овим примерима исказана морфолошко-лексичким средствима, и ту се не осећа нарочита потреба за интонационим диференцирањем примера ове врсте од правих обавештајних реченица“ (Ресо 1971: 96).

Слично сматрају И. Лехисте и П. Ивић: „Иста углавном силазна интонација била је употребљена у другим типовима упитних реченица“¹²⁰ (Лехисте, Ивић 1996: 233).

Трећа интонациона конструкција

ИК-3

Ово је конструкција која је обавезна у упитним исказима без лексичког показатеља упитности. Најчешће оваква питања зовемо „питањима без упитне речи“, или, на руском „общие вопросы“, на пример *Наташа приехала?* На претцентралном делу конструкције тон се креће у средњем регистру, на центру он прави нагли узлазни покрет, прелази у горњи регистар; већ на крају вокалског гласа који представља централни део тон почиње да опада, да би у претцентралном делу прешао у доњи регистар. Постцентрални део нижи је од претцентралног.

Слика 22. Интонограм исказа *У вас е'сть простой карандаш?* (Русская грамматика 1980: 108)

Врло је важно имати у виду следеће чињенице: а) ИК-3 обухвата цео дијапазон гласа говорника и управо ширина дијапазона представља велику тешкоћу¹²¹ за оне који уче руски (Брызгунова 1973:

¹²⁰ Мисли се на исказе с упитном речју.

¹²¹ Доказано је да је за говорнике 11 језика разних породица, типова и ареала, од-

75); б) ИК-3 је најфрекветнија интонациона конструкција руског језика, јер овај тип кретања мелодијског тона претежно обликује и унутрашње фонетске синтагме у спонтаном говору (Муханов 1983: 24; Мазина 1989: 10); Ј. А. Земска ИК-3 интонациону конструкцију која обликује унутрашње синтагме назива „неконечным типом интонационных конструкций”, такође наводећи да се она чешће употребљава у разговорном језику (Земская 1979: 211); в) када се каже „узлазни” тон, у свести говорника руског језика прототип ове узлазности јесте управо ИК-3 (Јанко 2004: 90–91), без обзира на то што узлазни тон имају ИК-4 и ИК-6.

ИК-3 обликује унутрашње фонетске синтагме двосинтагматских исказа, а најчешће и две или више унутрашњих фонетских синтагми вишесинтагматских исказа. Пауза је у том случају најчешће психолошка и означавамо је косом линијом (/). Паузу на крају исказа, па и у унутрашњој синтагми која је праћена силазним покретом мелодијског тона (као код ИК-1 и ИК-2) представљаћемо косом линијом обрнутог правца (\). У руској литератури обичнији су другачији типови означавања пауза после унутрашње и спољашње фонетске синтагме: коса и усправна линија (Брызгунова 1963; Брызгунова 1964, Брызгунова 1969, Русская грамматика 1980, Терзић 2003, Одинцова 2008 и многи други) или једна и две усправне линије (Касаткин 2003). Начин који смо изабрали чини нам се најприхватљивијим, јер нам донекле и визуализује тај успон и пад мелодијског тона, а број изнад вокалског гласа централног дела конструкције указује и на тип мелодијског кретања тона. Овакве линије за узлазно и силазно кретање тона користи и С. В. Кодзасов (Кодзасов 2009а; Кодзасов 2009б), али их не користи за сегментацију и кретање тона, већ само за кретање тона: ставља их одмах после слога с узлазним, односно силазним покретом тона. Ево како бисмо сегментацију и ознаку интонације представили у једном двосинтагматском исказу: *Сегодня ве³чером / к нам придут го¹сти.* \

Изражавање упитности у руском и српском језику

Основни модел за ИК-3 било је питање без упитне речи. Питање без упитне речи представља основни, доминантни тип упитног ис-

---

носно енглеског, немачког, француског, шпанског, пољског, финског, мађарског, кинеског, арапског, вијетнамског и индонежанског ИК-3 представља највећу тешкоћу у усвајању и извор страног акцента (Вовк 1995: 32–48).

каза у руском језику, док у низу других језика ово није случај (Мазина 1981: 81), па ни у српском језику. Иако у српском језику постоје искази у којима се само интонацијом изражава упитност, они не доминирају у начину изражавања упитности у српском језику. Свим руским исказима без упитне речи одговарали би српски искази с речцама *ли, да ли*, или најједноставније, разговорно, уз помоћ упитне речце из разговорног језика *је л'*. Па, уколико неког желимо да питамо има ли обичну оловку, у руском бисмо ово учинили питањем без упитне речи: *У тебя есть простой карандаш?*, а на српском бисмо употребили речцу *ли: Имаш ли оловку?* или, можда најпре, ако се ради о разговорном језику, *Је л' имаш обичну оловку?* Па чак и када бисмо избацили речцу *је л'* и добили исказ *Имаш обичну оловку?* кретање тона би остало силазно, врло слично обавештајном исказу (са тонским успоном у првом делу и падом у другом делу исказа).

Код А. Пеца читамо: „када се изјавна реченица јавља у функцији упитне, њено тонско дизање достиже врхунац управо на крају говорног такта што и даје реченицама овог типа посебну семантичку вредност” (Ресо 1971: 94). Уколико је А. Пецо у праву, онда се овај модел приближава, „пољском” моделу (са степенастим успоном према крају исказа). Код И. Лехисте и П. Ивића стоји да се у оваквим исказима „примењује изврнута кривуља F_0 ”, на последњој или претпоследњој речи у исказу, у зависности од тога да ли је реч с дугим узлазним (претпоследња) или дугим силазним (последња) у исказу (Лехисте, Ивић 1996: 232). Ово пак приближава кретање тона контури ИК-З¹²².

Код Ј. Јокановић-Михајлов читамо да „упитне реченице без лексичког знака упитности остварују највећи успон у оквиру речи која је носилац логичког акцента, после чега следи постепени пад ФОТ¹²³” (Јокановић-Михајлов 2006: 233). На интонограму који илуструје кретање тона у упитном исказу с упитном речју и упитном исказу без упитне речи (Јокановић-Михајлов 2006: 223, сл. 148), можемо видети да је

---

¹²² Павле Ивић је радио експерименталну анализу, па сматрамо да опис „изврнута кривуља F_0 ” тачно осликава кретање тона. Међутим, сви његови испитаници су били из Војводине, која има и своје интонационе специфичности, тако да нисмо потпуно сигурни да је у праву. Од једне студенткиње из Војводине смо чули да се врло често у говору за значење упитности, поред специфичне интонације, примењује и ред речи (који у бројним језицима представља основно средство за исказивање упитности, али не и у српском језику). Она нам је дала овакав пример: *Павле дошао је?* (центар на речи дошао). Овај исказ је изговорила, заиста, с кретањем мелодијског тона сличан опису Павла Ивића.

¹²³ ФОТ је скраћеница за фреквенцију основног тона.

дијапазон у ком се тон креће готово идентичан код оба типа исказа. Не можемо, дакле, говорити о сличности кретања тона у српском (дијапазон сличан упитном исказу с упитном речју) и руском (читав говорни дијапазон, много шири од дијапазона упитног исказа с упитном речју). Можемо закључити да је покрет тона према својој контури ближи руској ИК-3 него тзв. „пољском” моделу, али је дијапазон гласа говорника далеко мањи него у руском. Питања без упитне речи у српском језику се употребљавају по изузетку, док су у руском – она основни показатељ упитности и у овом лежи крупна разлика између два језика.

ИК-3 и унутрашње фонетске синтагме у руском и српском. Прототип узлазног кретања тона

Још једна битна разлика руског језика у односу на српски у вези с контуром тона као код ИК-3 јесте и та што се у руском језику ИК-3 најчешће користи у унутрашњим синтагмама двосинтагматских и вишесинтагматских исказа, нарочито у спонтаном говору,¹²⁴ (Муханов 1983: 24) док српски језик, уколико пауза и јесте на истом месту као у руском језику – никако нема покрет тона као у исказима без упитне речи. Ево шта о интонацији „нефиналних” синтагми кажу И. Лехисте и П. Ивић: „Запажамо да је ниво целе речи (последње речи првог конституента сложене реченице – *Ј. Г.*) био повишен; степен узлазности је такав да је ниво те речи виши од нивоа претходне речи, мада не толико висок као ниво речи на почетку реченице” (Ивић, Лехисте 1996: 230). Или како вели Ј. Јокановић-Михајлов: „(...) основна линија мелодије (је – *Ј. Г.*) благи лук, односно мирна тонска линија, модификована карактеристичним прелазима на спојевима клауза (...)” (Јокановић-Михајлов 2006: 263). Уколико уважимо све што смо навели и апстрахујемо кретање тона унутрашњих фонетских синтагми у српском језику (Ивић, Лехисте 1996: 231, илустрација 3.8 и 3.9), можемо извести једну овакву контуру кретања мелодијског тона:

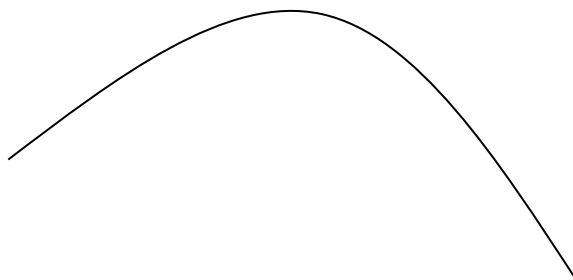
---

¹²⁴ Иако кретање тона у упитним исказима без упитне речи и унутрашњим фонетским синтагмама није идентично, односно пад мелодијског тона мањи је на постцентралном делу унутрашње синтагме него на постцентралном делу упитног исказа (Оде 2007: 248), ова разлика није релевантна за слух, поготово не за учење руског језика. М. В. Панов на моделу реченица *Ты с ним разговаривал?* и *Ты с ним разговаривал, (а я ещё нет)* каже да можемо проверити да се обе синтагме (и синтагма из обавештајног, као и сам упитни исказ) изговарају исто, тако што ћемо направити звучни запис упитног исказа и унутрашње фонетске синтагме, а онда део до паузе (запете) из обавештајног исказа заменити упитним без упитне речи и обрнуто – неће бити никаквих нелогичности (Панов 1999: 85).

Слика 23. Типична контура кретања мелодијског тона у унутрашњој фонетској синтагми српског језика

Дата контура се разликује од контуре ИК-3, коју, уколико се послужимо истим начином бележења, можемо означити овако:

Слика 24. Типична контура кретања мелодијског тона у унутрашњој фонетској синтагми руског језика

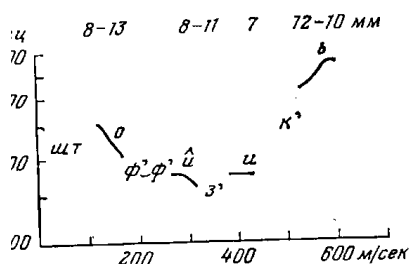
Када упоредимо слике 23 и 24. видимо огромне разлике у типичној контури кретања тона и постаје јасно зашто је тако тешко усвојити ИК-3: аутоматизоване говорне навике које су код говорника српског језика обликоване на један начин треба заменити нечим потпуно новим и непознатим (када узмемо у обзир дијапазон гласа и доминацију ИК-3 у унутрашњим фонетским синтагамама). Уколико додамо још и разлике у сегментацији исказа о којима ће бити речи (стране 225–228 књиге), јасно видимо зашто је ИК-3 тешко усвојити и зашто она представља извор страног акцента.

Прве три интонационе конструкције представљају интонациони минимум. Већ руска ИК-4, по нашем мишљењу, не треба да уђе у овај минимум због: а) своје стилске везаности (када се ради о унутрашњим синтагамама), б) уске везаности за одређени тип непотпуних и анкетних питања и в) велике сличности своје мелодијске контуре са контуром српске најфреквентније контуре унутрашњих синтагми (слика 23). О овоме пише и Д. Мирић (Мирић 1991: 56). Настава прозодије би требало да послужи томе да интонационе навике студената постану флексибилније у циљу што бољег усвајања интонације руског језика.

Четврта интонациона конструкција

ИК-4

Дата конструкција незаменљива је у непотпуним питањима која почињу везником *a* у питањима са нијансом захтева: *А Намáша?* Врло често се ИК-4 среће у исказима анкетног типа: *Ваше ђмя?* На претцентралном делу тон се креће у средњем регистру, на центру он прави силазни покрет, прешавши у доњи регистар, док се на пост-централном делу тон враћа у средњи регистар, на ниво нешто виши од претцентралног дела.

Слика 25. Интонограм исказа *Что в физи́ке?* (Русская грамматика 1980: 116)

Овај конкретни исказ који нам осликава кретање мелодијског тона (слика 25) не припада непотпуним упитним исказима, већ упитним исказима с упитном речју, који, када су обликовани с ИК-4 добијају нијансу захтева.

ИК-3 и ИК-4 у унутрашњим фонетским синтагмама

ИК-4 може се реализовати и у унутрашњим фонетским синтагмама, на истом месту где се реализује кретање тона ИК-3. ИК-4 типичнија је при читању текста и говору спикера, (Брызгунова 1969: 88) или када се при говору ослањамо на претходно припремљен текст у некој званичној ситуацији (Муханов 1983: 24), односно претежно у пословном, званичном, књишком стилу (Одинцова 2008: 218). Другим речима, варирање ИК-3 и ИК-4 у унутрашњим синтагмама истог лексичког садржаја није сврсисходно, јер је ИК-3 типична конструкција говора, док је ИК-4 уско везана за одређени стил. Уколико се дода сличност са кретањем тона са српским унутрашњим синтагмама (слика 23), где је једина разлика у односу на руску кон-

струкцију у висини тона која се достиже у постцентралном делу (у српском је претцентрални део нижи од постцентралног, док је у руском виши¹²⁵), јасно је да ову реализацију у унутрашњим фонетским синтагмама треба у интонационом минимуму изоставити.

Пета и шеста интонациона конструкција. ИК-5 и ИК-6

Укратко ћемо представити још ИК-5 и ИК-6. Обе ове конструкције у комуникативном смислу су заменљиве са ИК-2, која је много фреквентнија у говору. Обе одликује изразити емоционални тембр, који, према нашем схватању, не улази у обим термина интонација. Како модел интонације Ј. Бризгунове не би био потпун без њих, кратко их представљамо, док ИК-7 потпуно искључујемо¹²⁶. Дате конструкције нећемо ни упоређивати са српским.

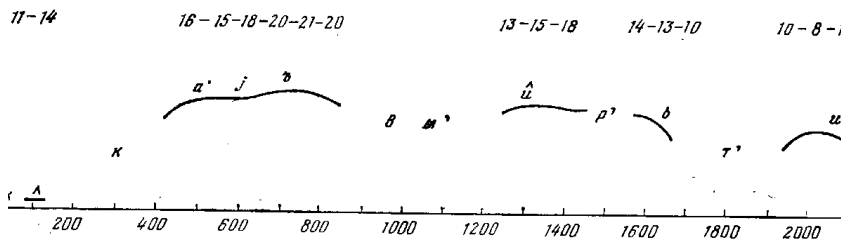
ИК-5

Модел за ИК-5 јесу узвични искази којима се исказује висок степен неке особине, стања, количине. Датим исказом се оцењује ситуација (особина, количина) која је несвакидашња. Ова конструкција има два интонациона центра, један је на речи којом се, на пример, ситуација оцењује, а други центар – на оној речи коју оцењујемо. *Какој* *сегодня* *день* *прекрасный!* На претцентралном делу тон у средњем регистру, на првом центру тон прави узлазни покрет и прелази у горњи регистар. Све до другог центра тон остаје у горњем регистру с минималним силазним кретањем. На другом центру тон прави силазни покрет. На постцентралном делу тон је у доњем регистру, нижи од претцентралног нивоа.

---

¹²⁵ И ово можемо поткрепити магистарским радом Н. Е. Лузикове: „ИК-4 је најчешће била замењивана с ИК-2, коју карактерише пад тона на вокалу” (Лузикова 2011: 20).

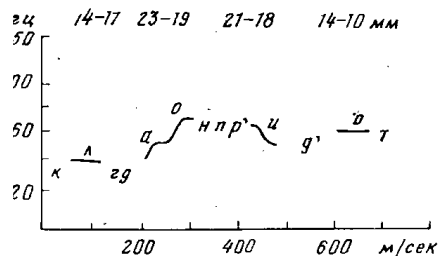
¹²⁶ Овако поступа и Л. Л. Кастакин (Касаткин 2003) у свом уџбенику фонетике. ИК-7 одликује и „гркљанска експлозија” („гортанный взрыв”), односно специфичан звук који праве гласне жице (Панов 2007: 821).

Слика 26. Интонограм исказа *Кака⁵я в мире ти⁵шь!* (Русская грамматика 1980: 116)

ИК-6

ИК-6 се реализује на истим типовима исказима као ИК-5. Разлика је у томе што ови искази квалификују свакидашњу ситуацију (количину, особину). На претцентралном делу тон је у средњем регистру. На центру тон прави узлазан покрет и прелази у горњи регистар. На достигнутом нивоу тон се задржава и на постцентралном делу.

Слика 27. Интонограм исказа *Когда⁶ он придёт?¹²⁷* (Русская грамматика 1980: 119)

ИК-6 се може наћи у унутрашњим синтагмама вишесинтагматских исказа, али у случајевима када говорник жели да нагласи емоционалност, узвишеност, свечаност (Антонова 1988: 46).

¹²⁷ Дати интонограм јесте интонограм упитног исказа с упитном речју, реализован с ИК-6. У овом случају ИК-6 уноси у упитни исказ нијансу недоумице или размишљања (Одинцова 2008: 254).

Подела исказа на фонетске синтагме. Сегментација

Исказ је, основна комуникативна и прозодијска јединица која се може делити на мање јединице, такође интонационо уобличене: фонетске синтагме. Та подела исказа на фонетске синтагме назива се „сегментација” (Јокановић–Михајлов 1994: 32), а на руском „синтагматическое членение”.

Паузе

Сегментација исказа постиже се прављењем пауза („паузы”) које представљају важну компоненту читавог процеса поделе на фонетске синтагме. Паузе могу бити реалне („реальные”) и психолошке („психологические”) (Богатырева 1980: 20). Реалне паузе се још називају „пуним” паузама („полная пауза”), оне прекидају звучање, односно говор, а психолошке „звучним” („звучающая пауза”) – оне не прекидају говор, већ се ефекат паузе постиже продужавањем трајања гласа на крају фонетске синтагме (Златоустова 1981: 64).

Паузу не можемо направити у оквиру исте фонетске речи, или на произвољном месту у исказу (више о овоме у Стоева 2001: 171). Уколико посматрамо однос реченице и исказа – може се извести закључак да „нема константног подударача између знакова интерпункције и паузације, односно сегментације” (Логинава 1995: 46).

Паузе одређује семантика конкретног исказа. Без обзира на сродност два језика, семантика исказа се друкчије доживљава у руском и српском језику: А. Терзић сматра да нарочиту тешкоћу за оне који желе да науче руски језик представља „синтагматско рашчлањивање и правилна употреба интонационих конструкција” (Терзић 2001: 39). Слично сматра и М. В. Шутова када говори о учењу руског језика: „пре свега треба развијати навике правилне сегментације исказа и текста, интонационог обликовања спољашњих и унутрашњих синтагми” (Шутова 1999: 48).

Пошто сегментацију исказа руског језика сматрамо „слабом тачком” за говорнике српског језика, побројаћемо различите типове исказа код којих постоји разлика у месту паузе у руском и српском, у броју фонетских синтагми, а указаћемо и на могуће разлоге ових разлика¹²⁸. Све исказе руског језика смо узели из већ објављених радова, како не бисмо сами креирали место паузе и направили нехотичне

---

¹²⁸ Дата запажања су наша. Објављено у часопису *Русский язык за рубежом* (Гинич 2014).

грешке. Када се ради о српским еквивалентима – руководили смо се својом компетенцијом изворног говорника.

Сегментација руског језика у поређењу са српским

1) Двосинтагматски исказ у руском језику – једносинтагматски у српском (један предикат)

А. Терзић (Терзић 1984: 87) наводи следеће примере: *Вечером / к нам придут гости.*¹²⁹; *Белград –/ столица Југославији.* / Код Ј. А. Бризгунове налазимо следећи пример: *Архитектор Иванов – / автор этого проекта.* (Брызгунова 1967: 40)

У српском језику се на месту паузе у руском налази помоћни глагол који везује леву и десну страну исказа и немогуће је на датом месту направити паузу: *Увече ће нам доћи гости. Београд је главни град Југославије. Архитектор Иванов је аутор овог пројекта.* У српском језику помоћни глагол представља везивно ткиво исказа, док је у руском то пауза. Навешћемо још један пример: *Он и она / прекрасная пара.*¹³⁰ (Одинцова 2008: 195) – *Он и она су прелеп пар.*

2) Двосинтагматски исказ у руском језику – једносинтагматски у српском (два предиката, зависно-сложени исказ); у руском запета пред везником, у српском без запете.

Дата разлика у месту паузе се среће у зависносложеним исказима пред везницима *что, чтобы, как, когда, где.* У руском се дати тип

---

¹²⁹ Сегментацију А. Терзић бележи косим линијама (узлазни тон) и усправним линијама (силазни тон).

¹³⁰ У наведеним исказима пауза је врло често на овом месту, иако не и обавезно. Један исти синтаксички модел може различито бити сегментиран: *Мы читали книгу" и Мы" / читали книгу"*. (Бондарко, Вербицкая, Гордина 2004: 126). Сама чињеница да се у српском језику на датом месту не може направити пауза, заврећује да дати исказ посматрамо као двосинтагматски руски према једносинтагматском српском. У руском језику Ј. А. Бризгунова према томе да ли паузе мора или не мора бити на одређеном месту у исказу, сегментацију назива обавезном и необавезном (факултативном) (Брызгунова 1977: 183–185). Дате термине нисмо помињали, јер термин „факултативан” може значити да паузу можемо и не морамо направити, те се може протумачити и тако да се пауза прави по изузетку. Уколико паузу правимо по изузетку – уклапамо се у модел сегментације српског језика, а пошто навике сегментације треба потпуно изменити код студената изворних говорника српског језика – сматрамо да исказе треба увек максимално сегментирати и реализовати све „факултативне” паузе.

реченица синтаксички одваја запетом, пред којом се прави и пауза, док у српском то није случај:

Я думаю, / что это скоро пройдёт. (Муханов 2006: 50) *Мислим да ће ово ускоро проћи.*

Вам надо попросить, / чтобы выключили свет. (Одинцова 2008: 189) *Треба да замолите да неко искључи светло.*

Вы не знаете, / как проехать в центр? (Караванова 2008: 67) *Знаете ли како да дођем до центра?*

Мы поедем за город, / когда будет хорошая погода. (Одинцова 2008: 196) *Ићи ћемо на излет када буде лепо време.*

Вы не скажете, / где находится метро? (Караванова 2008³: 67) *Реците ми где се налази метро.*

3) Двосинтагматски исказ у руском језику – једносинтагматски у српском (два предиката, речца ли, неуправни говор); у руском – запета, у српском без запете;

Нина спросила меня, / уезжаю ли я завтра. (Одинцова 2008: 184) *Нина ме је питала да ли одлазим сутра. (Нина ме је питала одлазим ли сутра.)*

4) Двосинтагматски исказ у руском – једносинтагматски у српском (један предикат, прилошка допуна (или прави објекат) прво именица/придев/прилог/предлошко-падежна конструкција + глагол)

Русский язык / ему нравится. (Одинцова 2008: 193) *Руски језик му се свиђа.*

Телевизор / не работает. (Одинцова 2008: 193) *Телевизор не ради.*

За завтраком / он ничего не ел. (Одинцова 2008: 193) *За доручком он ништа није јео.*

5) Двосинтагматски исказ у руском – једносинтагматски у српском (два предиката; допуна у инфинитиву у руском, да + презент у српском).

Посоветую вам / лечиться народными лекарствами (Одинцова 2008: 362). *Саветујем вам да се лечите народним лековима.*

б) Двосинтагматски исказ у руском – једносинтагматски у српском.

Ко мне придёте / через пять дней. (Одинцова 2008: 362) *Код мене ћете доћи за пет дана.*

Такие красивые девушки / учатся только на филологическом факультете. (Одинцова 2008: 352) *Тако лепе девојке студирају само на Филолошком факултету.*

У последња три типа исказа (4), (5) и (6) нема неког синтаксичког нити семантичког разлога за паузу у руском језику. Ипак, пауза постоји. У првом исказу пауза се прави да би се „ојачала повезаност значења унутрашње синтагме с наредним контекстом исказа, као и да би се истакло значење краја исказа“, односно спољашње фонетске синтагме (Логонова 1995: 45). У другом исказу пауза је направљена јер је сам исказ предугачак.

Интересантан је и податак да је дужина фонетске синтагме у руском језику „седам слогова, колики је обим човекове оперативне меморије“ (Зубкова 1985: 68; фуснота ²), док је та дужина, по нашем мишљењу, а судећи и по томе што су паузе у српском ређе, свакако већа (нисмо нашли релевантне податке).

У српској фонетској литератури на разлике у навикама сегментације у руском и српском језику прва је указала је Ј. Јокановић-Михајлов у књизи *Прозодија и говорна култура*, на исказу: *Думаю, ты в этом не прав. Мислим да ту ниси у праву.* Она указује на следеће: „У оба језика искази су слични, чак и по реду речи, затим по могућностима померања надређених акцената у хијерархији (...), али с једном великом разликом: (...) појава везничког елемента *да*, који испред себе не тражи паузу, спречава очекивану сегментацију на тактове“ (Јокановић-Михајлов 2012: 98). Потпуно се сложивши с Ј. Јокановић, сматрамо да се исказ *Думаю, / ты в этом не прав* – може проширити везничком речју *что* без промене значења: *Думаю, / что ты в этом не прав* – тако да сегментација остане потпуно иста. Разлика није у присуству / одсуству везничке речи, већ у потпуној разлици њиховог третмана у два језика, што се преноси и на интерпункцију – запета пред везничком речју у руском и њено одсуство у српском.

Сегментација представља једну он најважнијих функција интонације. Сегментацијом исказ постаје комуникативно доступан. Достижање овог циља, комуникативне доступности исказа (разумевања комуникативне вредности исказа), у српском и руском се постиже на различит начин: у руском прављењем чешћих пауза, а у српском тако што лева половина исказа „обгрљује” десну, правећи с њом једну целину, наравно, без паузе. Паузе се у говору у руском језику праве чешће него у српском, фонетска синтагма је краћа. Руски језик тежи чешћој сегментацији (анализи, „растављању” исказа на делове), док српски тежи ређој сегментацији (синтези – повезивању исказа у једну целину), па имамо ову неподударност по питању броја фонетских синтагми релативно кратких исказа: две синтагме у руском (**аналитички тип језика** по питању сегментације) једну синтагму у српском (**синтетички тип језика** по питању сегментације¹³¹), тежња да се исказ обједини у једну целину.

Интонационе јединице руског језика без могућности сегментације

Пошто се у руском језику пауза чешће прави него у српском – изворни говорници српског језика не могу имати ову компетенцију, већ би требало да увежбавају место паузе на великом броју исказа. Да би им се указале све могућности за место паузе – требало би побројати и све случајеве када и које две (фонетске) речи обавезно морају бити у истој фонетској синтагми. Пример дајемо према приручнику И. В. Одинцове *Звуки. Ритмика. Интонација* (Одинцова 2008:193–194), с тим што смо сваки од исказа додатно обележили паузама и понудили додатну могућност у којој се дати сегменти налазе у различитим деловима фонетских синтагми (променом реда речи).

1) атрибут + реч на коју се односи, само у директном контакту, на пример: *Он купио / **хороший магнитофон**.* \ Уколико се промени ред речи – ове две речи могу се наћи и у различитим фонетским синтагмама: ***Магнитофон** / он купио **хороший**.* \

2) прелазни глагол + реч у постпозицији: *Я / **читаю книгу**.* \ ***Книгу** / я **читаю**.* \

---

¹³¹ Наши термини.

3) глагол + инфинитив у постпозицији: Он / *пошёл гулять*.\
Гулять / он пошёл.\
|

4) глагол + прилог за налин или количину у препозицији: Он /
быстро читает.\
Быстро / он читает.\
|

5) предикат + субјекат у постпозицији: *Наступила зима*.\
Зима / наступила.\
|

6) предикат + прилошка одредба за место или правац кретања:
Он / *поехал в центр*.\
В центр / он поехал.\
|

20

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Шта је дијапазон гласа, а шта су регистри?
2. Колики је индивидулани дијапазон гласа просечног говорника?
3. Који регистри постоје?
4. Кратко објасните разлике између дијапазона гласа који се користи у северним у односу на јужне говоре. Који говори су ближи књижевном језику по дијапазону?
5. Ко је дао фонолошки преглед руске интонације? Како се зове једно устаљено кретање мелодијског тона на једној фонетској синтагми или исказу?
6. Наведите делове интонационе конструкције. Постоје ли искази који не морају имати све делове? Који део је обавезан?
7. У којим исказима се реализује ИК-1? Наведите један пример исказа са сва три дела ИК. Како се креће мелодијски тон код ИК-1 (имајући у виду исказе са сва три дела ИК)?
8. У којим исказима се реализује ИК-2? Наведите један пример исказа са сва три дела ИК. Како се креће мелодијски тон код ИК-2 (имајући у виду исказе са сва три дела ИК)?
9. И ИК-1 и ИК-2 могу се реализовати у оквиру обавештајних исказа или унутрашњих синтагми вишесинтагматских исказа. У чему се огледа специфичност реализације ИК-1, а у чему ИК-2?

Која од две конструкције има „рани тајминг”, која „касни тајминг”? Објасните шта је то „рани тајминг”, а шта „касни тајминг”. Упоредите са српским језиком.

10. У којим исказима се реализује ИК-3? Наведите један пример исказа са сва три дела ИК. Како се креће мелодијски тон код ИК-3 (имајући у виду исказе са сва три дела ИК).
11. Колики дијапазон гласа говорника обухвата ИК-3?
12. Шта је специфично за ИК-3, каква је ово конструкција по фреквентности? У ком стилу се најчешће употребљава? Додатно објасните чињеницу да је ово прототипично узлазно кретање тона за говорнике руског језика.
13. Које су разлике у изражавању упитности у руском и српском језику?
14. Како се мелодијски тон креће у унутрашњим синтагмама у руском језику, а како у српском? Јесу ли ове разлике битне? Да ли говорници српског језика лако овладавају кретањем мелодијског тона у руском језику?
15. У којим исказима се реализује ИК-4? Наведите један пример исказа са сва три дела ИК. Како се креће мелодијски тон код ИК-4 (имајући у виду исказе са сва три дела ИК)?
16. Зашто ИК-4 не би требало да буде део интонационог минимума у настави интонације?
17. У којим исказима се реализују ИК-5 и ИК-6? Наведите један пример исказа са сва три дела ИК са ИК-5 и ИК-6. Како се креће мелодијски тон код ИК-5 и ИК-6 (имајући у виду исказе са сва три дела ИК)?
18. Које ИК имају узлазно кретање тона? Које од узлазних кретања је типично за руски језик?
19. Шта је сегментација? Какве врсте пауза постоје?
20. Колико је тешко (и важно) овладати навикама сегментације и правилне интонације руског језика?
21. Које су основне разлике у сегментацији исказа руског и српског језика?

АРТИКУЛАЦИОНА БАЗА¹³²

Тешкоће у овладавању изговором једног језика у целини лакше се превазилазе уколико се овлада специфичностима артикулационе базе руског језика. Шта је сама артикулациона база? Како овладати артикулационом базом? Артикулациона база најједноставније се дефинише као „скуп устаљених говорних навика”, или „свеукупност изговорних тенденција” (Ахманова 1966: 55) матерњих говорника једног језика. Иако неки аутори сматрају да описи артикулационе базе остају више на нивоу импресија (Кодзасов, Кривнова 2001: 313), данас су, ипак, конкретне особености артикулационе базе руског језика дефинисане. Још је Ј. А. Брызгунова (Брызгунова 1963) говорила о конкретним карактеристикама артикулационе базе руског језика, проширивши сам појам артикулационе базе, не посматрајући артикулациону базу само у „односу на одређене етало-не гласова и артикулационе покрете, већ и у односу на читаву гласовну организацију речи, синтагме и фразе” (Логинова 2004: 14). Неке од особености експлициране су у уџбеницима С. В. Књазева и С. К. Пожарицке (Князев, Пожарицкая 2005: 144; Князев, Пожарицкая 2011: 189–190).

Иако се под појмом артикулационе базе подразумева скуп устаљених говорних навика, ми сматрамо да је сам термин „артикулациона база” потребно поновно дефинисати: није сама артикулациона база скуп устаљених навика изворних говорника неког језика, већ се услед устаљених говорних навика изворних говорника артикулациона база на одређени начин формира. Можда би најпрецизнија била дефиниција Ј. А. Брызгунове: „артикулациона база је систем рада говорног апарата” (Брызгунова 1977: 81), додали бисмо: који произилази из устаљених навика изговора гласова, ритмике речи и интонације.

Тешко је овладати у потпуности артикулационом базом било ког страног језика. Овладати артикулационом базом руског језика би, у ствари, значило научити руски језик без примеса страног акцента.

---

¹³² Део у вези с артикулационом базом представља део докторске дисертације (Гинић 2013:94–97), као и део радова насталих на основу дисертације (Гинич 2014 и Гинић 2018).

Артикулациона база руског језика у поређењу са српском (*Артикуляционная база русского языка*)

Од једанаест карактеристика руске артикулационе базе које су наведене у уџбеницима С. В. Књазева и С. К. Пожарицке, шест се директно тичу прозодијских јединица и средстава. Управо се у овим сегментима разликују карактеристике артикулационе базе српског језика у односу на руски.

Како би се исправно формирале фонетске навике и умења, морамо имати у виду следеће особености руске артикулационе базе у односу на српску:

1) постојање „палатализације” као појаве у савременом руском језику; српски језик не познаје ову допунску артикулацију у синхронизмом значењу¹³³, односно, не познаје опозиције палатализован/непалатализован сугласнички глас. Правилан изговор палатализованих гласова кључан је фактор за правилан изговор наредног акцентованог или неакцентованог вокалског гласа;

2) постојање неједнородних вокалских акцентованих гласова, дифтонгоида и полифтонгоида у руском језику. Српски језик овакве гласове не познаје, стога говорник српског језика мора да усваја нове навике „отворености”, односно „затворености” конкретних вокалских гласова;

3) постојање специфичне ритмике речи. Артикулациона база срског језика није навикнута на ову специфичност;

4) постојање акценатског језгра, које обухвата акцентовани и први преакцентовани слог, које артикулациона база српског језика не познаје (више о прозодијском језгру на странама 193–194 књиге);

5) постојање узлазно-силазног мелодијског кретања тона с наглим узлазним покретом тона и почетком пада у оквиру истог вокалског гласа. Овакво кретање тона, типично за артикулациону базу руског језика, српски језик не познаје;

¹³³ Под палатализацијом се подразумева да палатализован сугласнички глас, поред основне артикулације има и допунску, језичну артикулацију. Палатализација се огледа у покрету предњег и средњег дела језика према тврдом непцу. Будући да у руском језику има 15 палатализованих сугласничких гласова од 37, можемо закључити да се језик врло често креће према тврдом непцу у склопу допунске артикулације. Овај покрет није својствен артикулационој бази српског језика, односно морамо усвојити нову навiku (о палатализацији као допунској артикулацији и палатализованим гласовима на странама 49–50 ове књиге).

б) могућност брзог пребацивања (рус. „переключение“) с једног типа артикулације на други (меки сугласнички гласови могу да стоје поред тврдих гласова), или: „лакоћа прелаза с „режима“ палатализације на „режим“ непалатализације, односно лакоћа алтернирања „тврдих“ и „меких“ слогова¹³⁴ у оквиру исте речи“ (Корниенко 1995: 52).

Додали бисмо још две особености, које аутори нису убројали у скуп устаљених говорних навика, па самим тим ни у одлике руске артикулационе базе, које дати репертоар одлика руске артикулационе базе у односу на српску допуњују: постојање квантитативне и квалитативне редукције неакцентованих вокалских гласова. Артикулациона база српског језика не познаје редукције вокалских гласова; постојање великог броја реалних и психолошких пауза у оквиру исказа. Српски језик има потпуно различите навике сегментације.

Особине које приближавају српску и руску артикулациону базу су: концентрисаност артикулација сугласничких гласова у усној дупљи (нема увуларних, фарингалних, епиглоталних и ларингалних гласова); чешће су дорсалне језичке артикулације у односу на апикално-алвеоларне; регресивно усмерене асимилације; велики вокалски простор (од предњег реда гласа [и] до задњег реда гласова [о] и [у]); постојање фонационих разлика по тону, одсуство фонационих разлика према напрегнутости и аспирацији; неизразитост слоговних граница.

21

ПОНОВИТЕ И ОДГОВОРИТЕ

1. Шта је артикулациона база једног језика?
2. Наведите неколико особина по којима је руска артикулациона база блиска српској. Објасните кратко.
3. Наведите неколико особина по којима је руска артикулациона база различита од српске. Објасните кратко.

---

¹³⁴ „Опозиција „тврдоћа“ – „мекоћа“ се реализује на целом слогу“ (Корниенко 1995: 52).

Литература:

1. **Аванесов 1956:** Аванасеов, Р. И. *Фонетика современного русского литературного языка*. – Москва: Издательство Московского университета, 1956. – 240 с.
2. **Аванесов 1967:** Аванесов, Р. И. *Русское литературное произношение*. – Москва: Просвещение, 1967. – 288 с.
3. **Аванесов 1972:** Аванесов, Р. И. *Русское литературное произношение*. – Москва: Просвещение, 1972. – 416 с.
4. **Аванесов 1984:** Аванесов, Р. И. *Русское литературное произношение*. – Москва: Просвещение, 1984. – 383 с.
5. **Акишина, Барановская 2007:** Акишина, А. А, Барановская, А. А. *Русская фонетика*. – Москва: URSS : Изд-во ЛКИ, 2007. – 104 с.
6. **Ахманова 1966:** Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. – Москва: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
7. **Антонова 2007:** Антонова, О. В. *Произношение согласных на месте буквосочетания чн в современном русском литературном языке*. in Проблемы фонетики, отв. ред. Р. Ф. Касаткина. Москва, Наука, 2007. с. 337–343.
8. **Арзиани 2013:** Арзиани, Е. Л. *Реализации фонемы /j/. экспериментальные данные о реализации фонемы /j/ в некоторых фонетических позициях*. in Русская фонетика в развитии. Фонетические «отцы» и «дети» начала XXI века. Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. Москва, языки славянской культуры, 2013. с. 59–75.
9. **Балыхина 2010:** Балыхина, Т. М. *Методика преподавания русского языка как неродного (нового). Учебное пособие*. – Москва: Российский университет дружбы народов, 2010. – 190 с.
10. **Батас 2011:** Батас, Ана. *Акустичке карактеристике алофона фонеме /x/ у интервокалском положају*. in Научни састанак слависта у Вукове дане, 40/3, стр. 183–208.
11. **Батас 2014:** Батас, Ана. *Акустичке карактеристике алофона фонеме /x/ у посебним позицијама*. in Српски језик, XIX/1-2, стр. 637–655.

12. **Белић 1968:** Белић, Александар. *Савремени српскохрватски књижевни језик. Први део: Гласови и акценат.* – Београд: Научна књига, 1968. – 144 стр.
13. **Богатырева 1980:** Богатырева, И. В. *Синтагматическое членение простого предложения.* in: *Русский язык за рубежом*, № 6/1980, Москва. – с. 19–24.
14. **Бондарко 1977:** Бондарко, Л. В. *Звуковой строй современного русского языка.* – Москва: Просвещение, 1977. – 175с.
15. **Бондарко 1998:** Бондарко, Л. В. *Фонетика современного русского языка. Учебное пособие.* – Санкт-Петербург: Издательство Санкт-петербургского университета, 1998. – 276 с.
16. **Бондарко, Вербицкая, Гордина 2004:** Бондарко, Л.В, Вербицкая, Л.А, Гордина, М.В. *Основы общей фонетики.* – Санкт-Петербург: Издательский центр «Академия», 2004. – 160 с.
17. **Брызгунова 1963:** Брызгунова, Е.А. *Практическая фонетика и интонация русского языка.* – Москва: Издательство Московского университета, 1963. – 308 с.
18. **Брызгунова 1967:** Брызгунова, Е. А. *Интонация и смысл предложения.* – in: *Русский язык за рубежом*, № 1/1967, Москва. – с. 35–40.
19. **Брызгунова 1969:** Брызгунова, Е. А. *Звуки и интонация русской речи.* – Москва: Прогресс, 1969. – 252 с.
20. **Брызгунова 1973:** Брызгунова, Е. А. *Основные типы интонационных конструкций и их употребление в русском языке. Статья первая.* – in: *Русский язык за рубежом*, № 1/1973, Москва. – с. 75–80.
21. **Брызгунова 1977:** Брызгунова, Е. А. *Звуки и интонация русской речи.* – Москва: Русский язык, 1977. – 280 с.
22. **Брызгунова 1993:** Брызгунова, Е. А. *Современное состояние русского литературного произношения (начало девяностых годов XX века).* in: *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 44–45/1993. – Нови Сад: Матица српска. – с. 221–225.
23. **Брызгунова 1999:** Брызгунова, Е. А. *Интонация и синтаксис.* in: *Современный русский язык.* Под ред. В. А. Белошапковой. –

- с. 869–902. – Москва: Азбуковник, 1999. – 928 с.
24. **БОС 2012:** *Большой орфоэпический словарь*. Литературное произношение и ударение XXI века: норма и её варианты. Л. Л. Касаткин (ред.) Москва: АСТ-ПРЕСС, 2012.
25. **БОС 2017:** *Большой орфоэпический словарь*. Литературное произношение и ударение XXI века: норма и её варианты. Л. Л. Касаткин, (ред.) Москва: АСТ-ПРЕСС ШКОЛА, 2017.
26. **Буланин 1970:** Буланин, Л. Л. *Фонетика современного русского языка*. – Москва: Высшая школа, 1970. – 208 с.
27. **Васильев 1975:** Васильев, А. И. *О построении русской фонетики для нерусских*. in Вопросы фонетики и обучение произношению, под ред. А. А. Леонтьева и Н. Н. Самуйловой. Москва, Издательство Московского университета, 1975. с. 89–111.
28. **Виноградов 1998:** Виноградов, В. А. *Ударение*. in: Языкознание. Большой энциклопедический словарь. (глав. ред. В.Н. Ярцева). – Москва: Большая российская энциклопедия 1998. – с. 531–532.
29. **Вовк 1995:** Вовк, П. С. *Иностранный акцент в русском произношении*. in: Русский язык как иностранный: Фонология. Акцентология. Практикум. – Киев: ІСДОУ, 1995. – с. 29–48.
30. **Гинић 2013:** Гинић, Јелена. *Настава прозодије руског језика у српској говорној средини (лингвистички и лингводидактички аспекти)*. Докторска дисертација. Филолошки факултет Универзитета у Београду, 306 стр.
31. **Гинич 2014:** Гинич, Е. *Особенности синтагматического членения русского и сербского языков и их связь с артикуляционной базой*, in Русский язык за рубежом, № 4, с. 23–28. ISSN 0131-615X
32. **Гинић 2018:** Гинић, Јелена. *Фонетски стереотип у уџбеници руског језика у Србији* in Актуелни теоријско-методолошки проблеми проучавања наставе словенских језика, књижевности и култура, уред. Љиљана Бајић, Наташа Станковић Шошо, Јелена Гинић. Филолошки факултет, стр. 70–90.
33. **Гинић 2020:** Гинић, Јелена. *Норма, нормативност и варијантност у ортоепији савременог руског књижевног језика (на ма-*

теријалу ортоепских речника друге половине XX и почетка XXI века) in Славистика, вол. 24 (2020), No. 2, стр. 244–254.

34. **Гудурић 2004**: Гудурић, Снежана. *О природи гласова*. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004. – 125 стр.
35. **Земская 1979**: Земская, Е. А. *Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения*. – Москва: Русский язык, 1979. – 240 с.
36. **Златоустова 1953**: Златоустова, Л. В. *Фонетическая природа русского словесного ударения (на основе экспериментальных данных)*. Автореферат кандидатской диссертации. – Ленинград, 1953.
37. **Златоустова 1981**: Златоустова, Л. В. *Фонетические единицы русской речи*. – Москва: Издательство Московского университета, 1981. – 105 с.
38. **Зубкова 1985**: Зубкова, Л. Г. *Синтагматические отношения в фонетической системе русского языка*. in: Современный русский язык. Теоретический курс. Фонетика. с. 67–111. – Москва: Русский язык, 1985. – 160с.
39. **Ивић, Лехисте 1996**: Лехисте, Илсе, Ивић, Павле: *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*. – Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1996. – 354 стр.
40. **Јазић 1966**: Јазић, Ђорђе. *Основи фонетике руског језика*. – Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије, 1966. – 134 стр.
41. **Јокановић–Михајлов 1994**: Јокановић–Михајлов, Јелица. *Интонационо и правописно рашчлањивање исказа*. in: Књижевност и језик, XLII/3–4, 3–4/1993. – Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 1994. – стр. 31–38.
42. **Јокановић–Михајлов 2006**: Јокановић–Михајлов, Јелица. *Акцент и интонација говора на радију и телевизији*. – Београд: Друштво за књижевност и српски језик Србије, 2006. – 279 стр.
43. **Јокановић–Михајлов 2012**: Јокановић–Михајлов, Јелица. *Прозодија и говорна култура*. – Београд: Друштво за књижевност и српски језик Србије, 2012. – 320 стр.

44. **Каленчук, Касаткина 2007:** Каленчук, М. Л., Касаткина, Р. Ф. *О процессе разрушения позиционных чередований согласных в современном русском литературном языке.* in: Проблемы фонетики, отв. ред. Р. Ф. Касаткина. Москва, Наука, 2007. с. 172–180.
45. **Караванова 2008:** Караванова, Н. Б. *Корректировочный курс фонетики русского языка.* – Москва: Русский язык. Курсы, 2008. – 72 с.
46. **Касаткин 1999:** Касаткин, Л. Л. *Современная русская диалектная и литературная фонетика как источник для истории русского языка.* – Москва: Наука; Школа «Языки русской культуры», 1999. – 528 с.
47. **Касаткин 2003:** Касаткин, Л. Л. *Фонетика современного русского языка.* – Москва: МГУ, 2003. – 224 с.
48. **Касаткин 2007:** Касаткин, Л. Л. *Русская интонация: тональные контуры.* – In: Проблемы фонетики V. – Москва: Наука, 2007. – с. 250–266.
49. **Касаткин 2009:** Касаткин, Л. Л. *Фонетика.* – In: Современный русский литературный язык. Новое издание (под ред. проф. П.А. Леканта). – Москва: Высшая школа, 2009. – с. 41–117.
50. **Касаткин 2011:** Касаткин, Л. Л. *Орфоэпема как основная единица орфоэпии.* Вопросы языкознания 2, 2011: с. 31–38.
51. **Касаткин 2013:** Касаткин, Л. Л. *Реализации фонемы /j/. Орфоэпические правила реализации /j/. in* Русская фонетика в развитии. Фонетические «отцы» и «дети» начала XXI века. Институт русского языка им. В. В. Виноградова, РАН. Москва, Языки славянской культуры, 2013. с. 32–51.
52. **Касаткин 2014:** Касаткин, Л. Л. *Современный русский язык. Фонетика: учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования,* — Москва: Издательский центр «Академия», 2014. — 272 с.
53. **Касаткина 2002:** Касаткина, Р. Ф. *Заметки о южнорусской интонации.* in: Материалы и исследования по русской диалектологии. Вып. I (VII). – Москва: Наука, 2002. с. 134–150.
54. **Касаткина 2013:** Касаткина, Р. Ф. *Реализация вибрантов.* in Русская фонетика в развитии. Фонетические «отцы» и «дети»

начала XXI века. Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. Москва, языки славянской культуры, 2013. с. 84–91.

55. **Князев 2006**: Князев С.В. *Структура фонетического слова в русском языке: синхрония и диахрония*. – Москва: Макс-Пресс, 2006. – 226 с.
56. **Князев, Пожарицкая 2005**: Князев, С. В, Пожарицкая С. К. *Современный русский литературный язык. Фонетика, графика, орфография, орфоэпия*. – Москва: Академический Проект, 2005. – 320 с.
57. **Князев, Пожарицкая 2011**: Князев, С. В, Пожарицкая С. К. *Современный русский литературный язык. Фонетика, графика, орфография, орфоэпия*. – Москва: Академический Проект; Гаудеамус, 2011. – 430 с.
58. **Кодзасов 2009а**: Кодзасов, С. В. *Комбинаторная модель фразовой просодии*. – In: Исследования в области русской просодии. – Москва: Языки славянских культур, 2009. – с.13–46.
59. **Кодзасов 2009б**: Кодзасов, С. В. *Вступление*. – In: Исследования в области русской просодии. – Москва: Языки славянских культур, 2009. – с.7–9.
60. **Кодзасов, Кривнова 2001**: Кодзасов, С. В, Кривнова, О. Ф. *Общая фонетика*. – Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2001. – 592 с.
61. **Козырев, Демиденко 1981**: Козырев, И. С, Демиденко, Л. П. *Современный русский язык. Фонетика. Орфоэпия*. – Минск: Вышэйшая школа, 1981. – 166 с.
62. **Кончаревић 2004**: Кончаревић, Ксенија. *Савремена настава руског језика. Садржаји. Организација. Облици*. Београд: Славистичко друштво Србије, 2004. – 440 стр.
63. **Корниенко 1995**: Корниенко, Е. Р. *Вводно-фонетический курс в системе обучения иностранных учащихся русскому языку*. – In: Русский язык за рубежом, № 2–3/1995, Москва. – с. 52–58.
64. **Кошутић 1969**: Кошутић, Радован. *Грамматика рускога језика. I. Фонетика А. Општи део*. Петроград: Штампарија руске академије наука, 1919. – 512 стр.

65. **Курилович 1962:** Курилович, Е. *Структура морфемы*. – In: Очерки по лингвистике. Сборник статей. – Москва: Иностранная литература 1962. – с. 71–91.
66. **Лефельдт 2006:** Лефельдт, В. *Акцент и ударение в русском языке*. – Москва: Языки славянской культуры, 2006. – 248 с.
67. **Логинова 1995:** Логинова, И. М. *Русская интонация в семантико-стилистическом аспекте*. – In: Русский язык за рубежом, № 1/1995, Москва. – с. 42–47.
68. **Логинова 2004:** Логинова, И. М. *Концепция Е. А. Брызгуновой. Традиции и новаторство*. – In: Вопросы русского языкознания. Вып. XI. Аспекты изучения звучащей речи. Сборник научных статей к юбилею Е. А. Брызгуновой. – Москва: Издательство МГУ. 2004. – с. 12–26.
69. **Лузикова 2011:** Лузикова, Л. Э. *Обучение иностранных учащихся русской интонации как средству реализации речевых интенций (пороговый уровень)*. – Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2011. – 23 с.
70. **Любимова 1977:** Любимова, Н. А. *Обучение русскому произношению. Артикуляция. Постановка и коррекция русских звуков*. – Москва: Русский язык, 1977. – 192 с.
71. **Любимова 2011:** Любимова, Н. А. *Лингвистические основы обучения артикуляции русских звуков. Постановка и коррекция. Методы, приёмы, результаты*. – Москва: Русский язык. Курсы, 2011. – 240 с.
72. **Мазина 1981:** Мазина, Л. З. *К вопросу об отборе учебного материала при обучении студентов иностранцев русской интонации на начальном этапе*. – In: Русский язык за рубежом, № 5/1981, Москва. – с. 80–84.
73. **Мазина 1989:** Мазина, Л. З. *Система упражнений для обучения иностранцев русской интонации*. – Москва: Русский язык, 1989. – 152 с.
74. **Мароевич 2001:** Мароевич, Радмило. *Русская грамматика. Сопоставительная грамматика русского и сербского языков в двух томах*. Том I. Типология. Фонология. Морфология имени.

- Москва–Белград: Филологический факультет, 2001: 184 с.
75. **Матусевич 1976**: Матусевич, М. И. Современный русский язык. Фонетика. – Москва: Просвещение, 1976. – 288с.
76. **Милетић 1933**: Милетић, Бранко. Изговор српскохрватских гласова (експериментално-фонетска студија). – Београд: Слово. – 160 стр.
77. **Мирић 1988**: Мирић, Душанка. *Примјена контрастивне анализе у истраживању руског и српског фонолошког система*. in: Зборник радова института за стране језике и књижевности. Св. 10. – Нови Сад: Филозофски факултет, 1988. – стр. 81–88.
78. **Мирић 1991**: Мирић, Душанка. *Карактеристике руског и српскохрватског вокалског подсистема у контакту*. in: Живи језици, XXX/№ 1–4. Београд, 1988. – стр. 28–40.
79. **Муханов 1977**: Муханов, И. Л. *Интонация в русской диалогической речи*. – Москва: Русский язык, 1977. – 120с.
80. **Муханов 1983**: Муханов, И. Л. *Интонационно-стилистический анализ звучащих текстов*. in: Русский язык за рубежом, № 5/1983, Москва. – с. 21–28.
81. **Николаева 1977**: Николаева, Т. М. *Фразовая интонация славянских языков*. – Москва: Наука, 1977. – 278 с.
82. **Муханов 2006**: Муханов, И. Л. *Интонация в практике русской диалогической речи*. – Москва: Русский язык. Курсы, 2006. – 176с.
83. **Николаева 2008**: Николаева, Т. М. В. *Лефельдт. Акцент и ударение в русском языке. М.: Языки славянской культуры, 2006*. in: Вопросы языкознания № 2/2008, Москва. – с. 142–146.
84. **Оде 1995**: Оде, С. *Интонационная система русского языка в свете данных перцептивного анализа*. in: Проблемы фонетики II. – Москва: Наука, 1995. – с. 200–215.
85. **Оде 2002**: Оде, С. *Перспективы описания и транскрипции русской интонации в корпусах звучащих текстов*. in: Проблемы и методы экспериментально-фонетических исследований: К 70-летию проф. Л. В. Бондарко. – Санкт-Петербург: Филологический факультет, 2002. – с. 209–214.

86. **Одинцова 2008**: Одинцова, И. В. *Звуки. Ритмика. Интонация: учебное пособие*. – Москва: Флинта; Наука, 2008. – 368 с.
87. **ОР 1955**: Русское литературное ударение и произношение. Опыт словаря справочника. Под ред. Р. И. Аванесова и С. И. Ожегова. Около 50 000 слов. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей. Москва: 1955.
88. **ОР 1989**: *Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы*: ок. 65 000 слов. – Москва: Русский язык, 1989. – 688 с.
89. **Панов 1967**: Панов, М. В. *Русская фонетика*. – Москва: Просвещение, 1967. – 438 с.
90. **Панов 1979**: Панов, М. В. *Современный русский язык. Фонетика*. – Москва: Высшая школа, 1979. – 256 с.
91. **Панов 1989**: Панов, М. В. *Лингвистика и методика преподавания русского языка*. *in*: Вопросы языкознания, № 1/1989, Москва. – с. 31–43.
92. **Панов 1999**: Панов, М. В. *Современный русский литературный язык*. *in*: Современный русский язык. Под ред. В. А. Белошапковой. с. 5–24. – Москва: Азбуковник, 1999. – 928 с.
93. **Панов 2007**: Панов, М. В. *О теории русской интонации Е. А. Брызгуновой*. *in*: Труды по общему языкознанию. Т II. – Москва: Языки славянской культуры, 2007. – с. 818–822.
94. **Пауфошима 1980**: Пауфошима, Р. Ф. *Активные процессы в современном русском литературном языке (ассимилятивные изменения безударных гласных)*. *in*: Известия АН СССР. Серия литературы и языка, Т. 39, № 1/ 1980. – с. 61–68.
95. **Петровић, Гудурић 2010**: Петровић, Драгољуб, Гудурић, Снежана. *Фонологија српскога језика*. – Београд: Институт за српски језик САНУ; Београдска књига; Матица српска, 2010. – 524 с.
96. **Пипер 2006**: Пипер, Предраг. *Граматика руског језика у поређењу са српском*. – Београд: Завет, 2006. – 340 стр.
97. **Пипер, Клајн 2013**: Пипер, Предраг, Клајн, Иван. *Нормативна граматица српског језика*. – Нови Сад: Матица Српска, 2013. 581 стр.

98. **Прохватилова 2007**: Прохватилова, О. А. *Корректировочный курс русской фонетики*. – Волгоград: Издательство ВолгГУ, 2007. – 134 с.
99. **Реформатский 1975**: Реформатский, А. А. *Пролегомены к изучению интонации*. – In: *Фонологически этюды*, Москва: Наука, 1975. – с. 5–74.
100. **Реформатский 1999**: Реформатский, А. А. *Фонетика*. – In: *Введение в языковедение*, Москва: Наука, 1999. – с. 157–243.
101. **Русская грамматика 1980**: *Русская грамматика. Том I. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология*. – Москва: Наука, 1980. – 784с.
102. **Светозарова 1978**: Светозарова, Н. Д. *Интонация частного вопроса в русском языке и проблема протяженности релевантной зоны интонационного контура*. in: *Интонация*. с. 174–179. – Киев: Вища школа, 1978. – 240с.
103. **Светозарова 1982**: Светозарова, Н. Д. *Интонационная система русского языка*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1982. – 176 с.
104. **Симић, Остојић 1996**: Симић, Радоје, Остојић, Бранислав. *Основи фонологије српског књижевног језика*. – Београд: Универзитет, 1996. – 269.
105. **Стевановић 1986**: Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I (граматички системи и књижевнојезичка норма)*. – Београд: Научна књига, 1986. – 653 стр.
106. **Стоева 2001**: Стоева, Т. *Русская фонетика. Очерк русской сегментной и суперсегментной фонетики в сравнении с болгарской*. – София: Университетское издательство им. Св. Климента Охридского. – 220 с.
107. **Стоева, Димитрова 2009**: Стоева, Т, Димитрова, С. *Сопоставительная болгарско-русская грамматика. Т. I Фонетика*. – Шумен: Университетское изд-во им. Епископа Константина Преславского, 2009. – 280 с.
108. **Терзић 1984**: Терзић, Александар. *Хијерархија акцената руске реченице у експресивно неутралном говорном акту*. in: *Живи језици*, Београд, 1984. – стр. 81–98.

109. **Терзић 2001**: Терзић, Александар. *Обучавање студената-филолога интонационим нормама руског језика у нашој средини*. *in*: Славистика V, Београд, 2001. – стр. 33–43.
110. **Терзић 2003**: Терзић, Александар. *Фонетика руског језика*. – Београд: Славистичко друштво Србије, 2003. – 284 стр.
111. **Торсуева 1974**: Торсуева, И. Г. *Сопоставление мелодических структур русского и французского языков*. *in*: Русский язык за рубежом, № 1/1974, Москва. – с. 63–67.
112. **Федянина 1982**: Федянина, Н. А. *Ударение в современном русском языке*. – Москва: Русский язык, 1982. – 304с.
113. **Феоктистова 1985**: Феоктистова, А.С. *Звуковой строй русского языка*. *in*: Современный русский язык. Теоретический курс. Фонетика. – Москва: Русский язык, 1985. с. 9–29.
114. **Чанзай 1998**: Чанзай, Ю. *Опыт преподавания интонации русского языка на продвинутом этапе*. *in*: Русский язык за рубежом, № 3–4/1998, Москва. с. 74–80.
115. **Черемисина 1989**: Черемисина, Н. В. *Русская интонация: поэзия, проза, разговорная речь*. – Москва: Русский язык, 1989. – 241 с.
116. **Шуба 1998**: Шуба, П. П. *Современный русский язык. Часть 1. Фонетика. Лексикология. Фразеология*. – Минск: Плюспресс, 1998. – 464 с.
117. **Шутова 1999**: Шутова, М. Н. *Система фонетической тренировки студентов-филологов на продвинутом этапе обучения*. *in*: Русский язык за рубежом, № 3/1999. – с. 46–54.
118. **Щерба 1963**: Щерба, Л. В. *Фонетика французского языка*. – Москва: Высшая школа, 1963. – 308 с. [1937]
119. **Янко 2004**: Янко, Т. Е. *Русская интонация в задачах и примерах*. – *in*: Русский язык в научном освещении № 8/2004, Москва. – с. 86–124.
120. **Bakran 1996**: Bakran, Juraj. *Zvučna slika hrvatskog govora*. – Zagreb: Ibis, 1996. – 313 str.
121. **Fuler 2000**: Fuller, Grejem. *Kako naučiti strani jezik*. – Београд: Finesa, 2000. – 90 с.

122. **Mrazović 2009:** Mrazović, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. – Novi Sad; Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stanojevića, 2009. – 815 str.
123. **Herškovic 2011:** Herškovic, Norbert. *Mozak*. – Beograd: Laguna, 2011. – 144 str.
124. **Peco 1971:** Peco, Asim. *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. – Beograd: Naučna knjiga 1971. – 180 str.
125. **Subotić, Sredojević, Bjelaković 2012:** Subotić, Ljiljana, Sredojević, Dejan, Bejlaković, Isidora. *Fonetika i fonologija. Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. – Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012. – 145 str.

Интернет извори:

<http://www.fon.hum.uva.nl/tori/ru/index.html>

(приступљено 8.1.2022)

(<http://phonetics.spbu.ru/sites/default/files/res/man/053.html>)

(приступљено 17.4.2019)

Главни уредник

проф. др Рајна Драгићевић

Рецензенти

проф. др Биљана Марић

проф. др Дејан Марковић

доц. др Ана Батас

Рачунарски прелом

Душко Ћосић

Издавач

Савез славистичких друштава Србије

ssds.org.rs

Штампа

Чигоја

Тираж

100

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.161.1'34(075.8)

ГИНИЋ, Јелена, 1975-

Фонетика руског језика / Јелена Гинић. - Београд : Савез
славистичких друштава Србије, 2022 (Београд : Чигоја). - 245 стр.

:

илустр. ; 25 см. - (Едиција Славистички списи / [Савез
славистичких друштава Србије, Београд])

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 234-245.

ISBN 978-86-81622-10-0

а) Руски језик -- Фонетика

COBISS.SR-ID 76255497